

ABSTRAKT

Magisterská práce se věnuje analýze genderového diskurzu v socialistickém Československu šedesátých let. Jejím cílem je ukázat, jak je povaha genderového uspořádání reflektována ve zvolených dobových mediálních textech. Mezi ty jsem si vybrala Rudé právo (jakožto představitele oficiálního státního diskurzu), Literární noviny a Literární listy (jako zástupce tzv. kulturních časopisů, které vnímám jako představitele intelektuálního diskurzu dané doby). V úvodní části pracuji s teoriemi, jež se zabývají genderovými rysy komunistické ideologie a konkrétními změnami, které komunistický přístup k emancipaci žen pro ženy samotné znamenal. Na základě těchto teorií pak analyzuji vyhledané články, a to pomocí tematické a ideologické analýzy (specifický příklad kritické analýzy diskurzu). Zvláštní pozornost pak věnuji teoretické analýze diskuze, která se odehrála v roce 1967 na stránkách Literárních novin a jejímž tématem je vydání klíčové knihy druhé vlny „západního“ feministického myšlení *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir. Tato diskuze je významná, neboť představuje nový, a jak jsem také zjistila, ojedinělý typ debaty o otázkách genderového řádu a emancipace žen. Emancipační rétorika socialismu vycházela z marxistického přístupu, kde se centrálním místem ženské emancipace stala oblast trhu práce a produkce, a proto se orientovala především na otázku zaměstnanosti žen. Oproti tomu diskuze v Literárních novinách otevřela taková témata, jakými je konstruovanost genderového řádu, produkce reality v kultuře, nebo nastolení diskuze o biologicky dané versus konstruované povaze genderových vztahů.

Klíčová slova: genderový řád, socialistické Československo, komunistická ideologie, tematická analýza, kritická diskursivní analýza

ABSTRACT

The graduate thesis analyses the construction of gender order and gender relations under the communism in socialist Czechoslovakia with special emphasis on the sixties. The text is concerned on the reflection of state-socialist gender order in media articles. My sources of findings were *Rudé právo* as a representative of official state discourse and *Literární noviny* and *Literární listy* as a “cultural periodical”, which represent intellectual discourse. In first part I propose several theoretical concepts about gender aspects of communist ideology and about the key changes which means the state-socialist form of emancipation for women’s life. On the basis of these concepts I analyse the selected articles by thematic analysis and ideological analysis (a type of CDA). The special attention is focused on theoretical analysis of discussion which I have found in *Literární noviny* in 1967. This discussion was opened by publishing book *The second sex which was* written by Simone de Beauvoir. I consider this debate as new and by that time isolated disputation about gender order and women emancipation process. Especially in a comparison with official state approach, which followed up Marxist approach and which was focused on the women employment as a key form of women emancipation. On the other hand, new disputation in *Literární noviny* opened such topics as a construction of gender order, production of reality in a culture or naturalistic versus constructivist approach to gender relations.

Keywords: State socialism, Pre-1989 Czechoslovakia, Gender order, Communist Ideology, Thematic analysis, Ideological analysis

Úvod

Moje práce usiluje o celkové rozšíření poznatků vztahujících se ke společenskému postavení žen v dějinách Československa. Z historického hlediska je má práce zaměřena na období šedesátých let. Pokusím se o analýzu dobového genderového diskurzu sledovaného období (se specifickým zaměřením na rok 1967), přičemž mi jako základní teoretický rámec bude sloužit reflexe sekundární literatury, zabývající se postavením žen. V empirické části se pak zaměřím na analýzu genderového diskurzu v tehdejší socialistické společnosti, a to prostřednictvím dobových článků z tisku.

V úvodu bych ráda zmínila také problematiku vlastní pozicionality. Popisované období jsem osobně nezažila, a tak mám atmosféru dané doby pouze zprostředkovanou, ať již z literatury nebo od svých příbuzných a dalších pamětníků. Z mně dostupných informací považuji éru komunistického totalitního režimu za jedno z nejhorších a nejnešťastnějších období v novodobých dějinách českého státu. Během psaní mé diplomové práce jsem si ale uvědomila, že i když byl způsob, kterým stát k emancipaci žen přistupoval, velmi nešťastný, je třeba uznat, že snaha o emancipaci žen zde byla. Je pro mě tedy poměrně zásadní otázkou, nakolik je vůbec možné separovat jednotlivé kroky tohoto režimu a označit je za pozitivní, aniž bych se tím dostala do pozice hájící režim samotný.

Genderové hledisko bylo zatím při zkoumání éry socialismu uplatňováno jen velmi málo, přitom právě vývoj emancipace žen v této době považuji za klíčový pro pochopení dnešního vztahu k feminismu. Ten byl po roce 1989 v české společnosti značně negativní a neváhala bych hovořit přímo o odporu jak ze strany intelektuálů a médií, tak ze strany žen samotných. Domnívám se, že marginalizace feministických myšlenek do značné míry přetrvává dodnes.

Základním východiskem mé diplomové práce je důsledně konstruktivistický přístup v tom smyslu, že sleduji konstruování genderového řádu v socialistickém Československu šedesátých let a konstruování normativity ve vztahu k ženskosti a ženské roli. Dále se pohybuji v rámci vědeckého diskurzu genderových studií a kulturních studií. Gender jakožto základní koncept genderové analýzy není synonymem pro pohlaví, ale představuje základní organizační princip společnosti. Lidské pohlaví jakožto biologická danost slouží jako základ, na němž je konstruována společenská kategorie zvaná gender (Renzetti, Curran, 2003: 20). O genderovém řádu pak významně vypovídá dobový diskurz, který

jednak odráží, ale především sám konstruuje a reprodukuje kulturní vzorce, a jeho prostřednictvím tak lze různé genderové vzorce identifikovat. Jednou z klíčových otázek, na kterou budu ve své práci hledat odpověď, je, jak jsou v mediálních textech reflektovány a popisovány změny, které znamenal minulý režim v životě žen, a jak byla konstruována společnost státního socialismu z hlediska uspořádání genderových vztahů.

Při hledání odpovědi budu zároveň vycházet z teze, že únorový převrat v roce 1948 znamenal, pokud jde o feministické myšlení, odlišný vývoj v zemích, které se ocitly na různých stranách železné opony. Zatímco na „západě“ nastupuje v průběhu šedesátých let druhá vlna feministické myšlení, v socialistickém Československu se díky zrušení občanské společnosti a zásadnímu omezení svobody slova, feministické myšlenky (označené za „buržoasní“) zásadním způsobem z veřejné diskuze vytrácí. Podle Aleny Wagnerové se ovšem v šedesátých letech otázka společenského postavení žen poměrně široce diskutovala (Wagnerová, 1999: 81-82). Ve své práci bych tuto tezi ráda prokázala, a ukázala, že doba tání šedesátých let opravdu do jisté míry znovu otevřela prostor genderové téma artikulovat. Tuto tezi budu dokazovat na analýze dobových mediálních textů.

Jako hlavní dva prameny jsem se rozhodla použít Rudé právo a Literární noviny respektive Literární listy. Hlavními důvody výběru těchto pramenů je výrazná odlišnost těchto dvou periodik, která umožňuje srovnání dvou diskurzů. Rudé právo, jakožto oficiální deník KSČ s nákladem přes dva miliony výtisků denně, představoval pro-režimní deník, který se striktně držel linie KSČ. Proto se domnívám, že právě v tomto deníku naleznou tzv. oficiální stanovisko a genderový diskurz prosazovaný vládou KSČ. Literární noviny, vnímané zejména v šedesátých letech jako klíčový kulturní časopis, který se stával postupně platformou alternativních až opozičních společenských názorů, představovaly periodikum sledující kulturně-společenská a politická témata. V rámci samotné analýzy tedy budu vyhledávat signifikantní texty dle předem specifikovaného výběru vzorku jak v Literárních novinách, které pro mne budou představovat zástupce intelektuálního diskurzu, tak v Rudém právu, které reprezentuje oficiální diskurz komunistické strany. Tyto vybrané vzorky pak podrobím jednak tematické analýze a zároveň i kritické analýze diskurzu.

V případě Literárních novin se pak specificky a detailně zaměřím na filozofickou debatu, která se zde v roce 1967 rozvinula po vydání pro feminismus druhé vlny zásadního

díla *Druhé pohlaví* od Simone de Beauvoir. Do ojedinělé reakce na toto dílo se tehdy zapojili přední čeští filozofové a filozofky jako Ivan Sviták, Jan Patočka, Irena Dubská a Helena Klímová. V případě těchto článků se pokusím o teoretickou analýzu této diskuze, v jejímž rámci budu sledovat zejména reflexi autorčiny optiky feministického tázání druhé vlny feminismu a uchopení implicitně obsaženého konceptu genderového řádu, se kterým Simone de Beauvoir ve své knize přichází.

Z metodologického hlediska je má diplomová práce kombinací metod. Uspořádání socialistické společnosti jsem zkoumala především analýzou dobových článků z novin a časopisů. Metodou výzkumu je tedy kombinace analýzy textů i dokumentů a vyhledání genderového tématu a jeho pojetí v rámci intelektuálního a státního (komunistického) diskurzu. Vzhledem k tomu, že se má práce zabývá dobou dnes již minulou, z historiografického hlediska sleduji také historický vývoj mnou sledovaných periodik, tedy Literárních novin a Rudého práva. Neboť práce věnující se minulosti musí být také pečlivě zasazena do historického rámce a kontextu, uvádím zde i základní historický kontext a rozbor historických reálií sledované doby, vypracovaný pomocí renomované české historiografické literatury.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1. Historický rámec

Tato práce se zabývá dnes již historickým obdobím, a proto je nezbytně nutné ji dostatečně zasadit do historického rámce. K tomuto účelu jsem využila dostupnou literaturu renomovaných autorů, ovšem tuto sekundární literaturu jsem se snažila nevyužít pouze jako zdroj deskripce historických událostí, ale zároveň i jako zdroj výkladových klíčů, které jednotliví autoři nabízejí. Ty jsou velmi důležité ve vztahu k mému výzkumu, neboť obsahují i hodnotící stanoviska k těmto událostem.

1.1.1. Historie Československa v letech 1945 – 1968

V této kapitole bych ráda stručně představila historický vývoj Československa v padesátých a šedesátých letech minulého století, neboť právě tato doba, pro kterou je stěžejní vládnoucí komunistická ideologie, utváří historický rámec mé práce. Hladký nástup komunistů k moci v únoru 1948, který byl svojí nenásilnou povahou naprosto ojedinělý, byl dán jednak hořkou zkušeností s velkou hospodářskou krizí třicátých let, která přinesla masovou nezaměstnanost a bídu pro velkou část obyvatel, a dále následnou ještě trpěcí zkušeností druhé světové války. Po těchto dvou ranách bylo obyvatelstvo nakloněno k přijetí zásadních společenských změn. To dokazuje i skutečnost, že levicové naladění bylo patrné nejen v rámci nižších společenských tříd¹, ale ve velké míře i v rámci intelektuální elity českého národa.

Na ideové naklonění k myšlenkám komunismu v poválečné době poukazuje ve své knize *Na vlastní kůži* Heda Margoliusová Kovályová². Autorka říká, že komunismus byl přitažlivý mimo jiné proto, že se jevil jako naprostý protiklad a nejhorší nepřítel nacismu. (Kovályová, 1992). Autorka po letech přiznává, že víra v komunismus byla do značné míry selháním rozumu a převážením emocí. Komunistická ideologie totiž v zásadě apelovala na ty nejlepší lidské stránky, slibovala vybudování nové rovnostářské společnosti, kde se nemůže opakovat nic z toho, co se odehrálo za nacismu, a přesně na to lidé těsně po válce slyšeli.

¹ V tomto smyslu je třeba si uvědomit i skutečnost, že Československo mělo poměrně početné dělnictvo už od dob Rakousko-Uherska, kdy české země představovaly nejprůmyslovější součást rakouského mocnářství.

² Heda Margoliusová Kovályová byla perzekuovaná jak nacistickým (přežila Osvětim), tak komunistickým režimem (její muž Rudolf Margolius patřil mezi odsouzené k trestu smrti v procesu s Rudolfem Slánským) a ve své vzpomínkové knize vysvětluje své i manželovy důvody k jednoznačné inklinaci ke komunismu v poválečné době.

Únorový komunistický převrat v Československu se stal zcela jistě jedním z přelomových historických mezníků v našich moderních národních dějinách, neboť se zásadně dotkl celé společnosti a veškerých jejích činností – politické, hospodářské, kulturní i sociální (Kaplan, 2007: 5). Změny, kterými komunistická moc přetvářela společnost podle své ideologie a koncepcí, ve svém důsledku směřovaly především k destrukci demokracie a potlačování občanských práv a svobod.

Mocenskopolitický převrat³ vyvolal řetězovou reakci skutečně ve všech úsecích života společnosti. Následné převraty v politické, ekonomické, kulturní a ideologické oblasti se uskutečňovaly postupně, krok za krokem a měly dlouhodobé dozvuky; za dvanáct let českou společnost zásadně poznamenaly (Kaplan, 2007: 30).

Nastupující změny měly samozřejmě i genderový rozměr. Prvním krokem k nastolení nové genderové politiky bylo zlikvidování do té doby fungujících ženských spolků⁴, čímž se z veřejného života zcela ztratil hlas samotných žen. To mělo vážné následky, neboť tím ženy ztratily platformu pro svobodné vyjadřování k otázkám svého postavení ve společnosti, přičemž tuto aktivitu později převzal sám stát. Režim tímto přerušil kontinuitu ženských hnutí také prakticky vymýtil feministický myšlenkový proud z českého prostředí. Podle Hany Havelkové se tak komunistické moci podařilo sprovodit ze světa (přesněji řečeno z veřejného kulturního prostoru) i tak základní lidské otázky, jako jsou vztahy mezi pohlavími, proměny rolí žen a mužů, včetně rolí rodičovských (Havelková, 1999a: 46).

1.1.2. Vývoj komunistického režimu v padesátých letech

V dějinách Československa padesátých a šedesátých let lze zaznamenat několik klíčových vývojových zvrátů a podle nich také rozčlenit jednotlivá období na období Stalinské éry, období destalinizace, vrcholné liberalizační období, tedy tzv. období tání vrcholící Pražským jarem a nástup normalizace. Stručné nastínění tohoto vývoje považuji

³ Samotné převzetí moci v únoru 1948 mělo v zásadě velice rychlý průběh, neboť komunisté pro něj měli již dobře připravenou půdu. Vývojem událostí se původně všemi podporovaná koalice v Národní frontě postupně mění ve vzájemnou konfrontaci a začátkem roku 1948 se prohlubuje vládní krize, která vrcholí demisí nekomunistických ministrů. Komunisté během následných událostí, jež mají rychlý spád, využívají této krize k absolutnímu převzetí moci. Samotný převrat skutečně proběhl bez ztráty na životech, nicméně jak zdůrazňuje Rupnik, komunisté mají v této době již rozvinutý aparát donucovacích prostředků, který také v plné míře využívají. Vedle odborů a akčních výborů Národní fronty měli komunisté i třetí prostředek nátlaku: Lidové milice a policii (Rupnik, 2003: 243)

⁴ Především z mocenských a ideologických důvodů začal režim likvidovat téměř všechny společenské organizace a spolky v Československu bezprostředně po svém nástupu k moci v roce 1948. Byl to jeden z kroků, který vedl k likvidaci občanské společnosti (Jechová, 2008: 81-87).

za podstatné jednak z již zmíněné nutnosti zasazení práce do historického rámce a dále proto, že se vlivem těchto zvrátů měnil vztah mezi režimem, jakožto držitelem svrchované moci, a společností. Vztahy a konflikty společnosti a moci v průběhu dějin socialistického Československa se zabývá především historik Karel Kaplan. Zatímco v době nástupu komunistického režimu byla podle Kaplana značná část obyvatel nakloněna režimem nastolené politice, v průběhu šedesátých let a zejména po roce 1963 začalo stále více lidí odmítat režimem vnucený styl života (Kaplan, 2002).

Nastolená transformační cesta komunistického vedení měla podle Kaplana celospolečenský rozměr, neboť se dotýkala samotných základů společnosti. Komunisté prosazovali vlastní stupnici hodnot, výrazně odlišnou od dosavadních, vlastní pojetí a výklad národní historie, kulturního dědictví a tradic, nový způsob myšlení, nové životní cíle jedinců i společnosti (Kaplan, 2005: 43). Tato transformace probíhala ve dvou etapách, v rámci první si nový režim zajistil mocensko-politickými kroky monopolní nadvládu své moci⁵, poté postupně prosadil své koncepce a ideologii do všech oblastí společenské činnosti⁶ (Kaplan, 2005: 44).

Nový politický systém, který měl komunistům zaručit monopol moci, stál na principu vedoucí úlohy strany. Jak píše Kaplan, parlament se díky tomuto principu změnil spíše v hlasovací stroj a prostor pro řečnická cvičení, neboť mu příslušelo pouze posuzovat návrhy zákonů, které již předtím schválilo komunistické vedení. Prezident již nebyl nadstranickou osobností, ale prodlouženou rukou vedoucích funkcionářů komunistické strany. Podobně ani vláda neurčovala linii státní politiky, neboť ji stanovovalo komunistické vedení a jeho instituce (Kaplan, 2007: 37).

Změny a princip uplatňování vedoucí role strany se dotkly také klíčové složky státní moci, kterou je právo a soudnictví⁷. Podle Kaplana se nadřazenost státní moci nad zákonem a justičními orgány stala jedním z nejdůležitějších zdrojů nezákonnosti, která prorůstala celou společností a zásadním způsobem ji ohrožovala. Lidé postupně ztráceli

⁵ Toho dosáhl podle Kaplana především likvidací občanských a politických práv a svobod, likvidací nekomunistických stran a zrušením svobodných voleb, svobody tisku a informací, svobody pohybu, spolčování a shromažďování, projevu a myšlení, náboženského vyznání či umělecké tvorby (Kaplan, 2005: 44).

⁶ V tomto úsilí si režim výrazně pomáhal perzekucními a represivními opatřeními na jedné straně a masivní oficiální propagandou na straně druhé.

⁷ Ze samotné ústavy, ale vlastně jakýchkoliv zákonů se brzy staly nositeli a vykonavateli moci nerespektované dokumenty. Politická usnesení představitelů komunistického vedení byla zákonům nadřazená (Kaplan, 2007)

víru v právo a spravedlnost. Masová nezákonnost tak vyvolávala strach a patřila mezi nejzávažnější znaky společenského života⁸ (Kaplan, 2007: 63).

Veřejnost si mocenské přesuny a nový mechanismus vládnutí uvědomovala postupně, brzy ovšem všichni občané a občanky z vlastních každodenních zkušeností zjišťovali, že takřka o všem v jejich životě rozhodují komunistické instituce. Jednou z mála oblastí, která byla do značné míry uchráněna společenské kontrole, byla rodina. Není tedy divu, že se jí ženy i muži snažili ochránit, což ovšem vedlo, jak uvádí Barbara Havelková, k tomu, že přes snahu režimu o smazání rozdílů mezi veřejnou a soukromou sférou a maximálnímu zapojení žen do sféry veřejné nedošlo uvnitř rodiny k rozbití tradičního modelu, kdy muž byl hlavou rodiny a měl moc nad ženou i dětmi (Havelková, B., 2009: 186).

Všechna zmíněná opatření – vedoucí role strany, změny volebního systému, kontrola a cenzura sdělovacích prostředků, která pro občany znamenala omezení práva na informace, likvidace občanské společnosti – tvořila prvky systému monopolní moci a znamenala ve svých důsledcích úplný zánik, nebo podstatné omezení svobodné volby. Zánik svobodného veřejného mínění vedl k úplné ztrátě nebo ke značnému omezení vlivu občanů na formování oficiální politiky a způsobu její realizace. V této věci se veřejnost nebo její většina ocitla v pozici pasivních diváků (Kaplan, 2007: 55 – 56). To samozřejmě platilo i pro genderovou politiku státu. Hana Havelková k tomu říká, že i za komunismu u nás sice pokračovalo to, čemu se říká modernizace ženského statusu, dělo se tak ale bez velkého přemýšlení a veřejné diskuze. Byla přerušena kontinuita s bohatou českou feministickou tradicí, nebylo možné na tyto změny reagovat „zdola“, a zároveň došlo k izolaci od nových sociálních hnutí v poválečných západních společnostech včetně jejich feministické součásti (Havelková, 1999a: 47).

K destalinizaci po pádu Stalinova kultu nedošlo ihned po jeho smrti, ale odstartoval jej prvním zásadním projevem sebekritiky do vlastních řad v roce 1956 Nikita Chruščov na XX. Sjezdu KSSS. V Československu ovšem toto prohlášení nenašlo okamžitou odpověď.

⁸ Masová nezákonnost, perzekuce a represe posilovaly mocenské postavení státní bezpečnosti, která byla klíčovým hráčem při tvorbě celospolečenské atmosféry strachu. Důkazem budiž nechvalně známé politické procesy. Role procesů byla zřejmá, vnést mezi lidi strach, donutit je k poslušnosti a autocenzuře svého jednání. Procesy také sloužily ke svalení viny za neúspěchy státu především v ekonomické oblasti na domnělé nepřátele režimu. Pobytem ve vězení byli trestáni lidé z důvodů třídní příslušnosti, názorové odlišnosti, jiného sociálního postavení či náboženského přesvědčení (Bursík, 2006: 10).

Postupně ale přesvědčení o nutnosti politické korektury a přijetí nových opatření zaznívalo jak z řad komunistické strany, tak z nejrůznějších společenských organizací. Zásadní hlas názorové opozice zazněl na II. sjezdu Svazu spisovatelů v dubnu 1956.

1.1.3. Vývoj v šedesátých letech

Vzhledem k tomu, že jsem k analýze pro empirickou část mé práce vybírala prameny z šedesátých let, považuji za podstatné, nastínit stručný historický vývoj této etapy. Šedesátá léta, zejména roky 1963 – 1968, které lze označit za vrcholné liberalizační období, se v Československu nesla ve znamení politického uvolňování a celkové liberalizace režimu, která byla rázně ukončena na příkaz Moskvy v srpnu 1968 invazí armád států Varšavské smlouvy. Postupný liberalizační proces měl několik klíčových příčin. Podle Kaplana se od počátku šedesátých let, potvrzovalo, že komunistický režim odporuje zájmům a potřebám české společnosti a že není schopen účinně řešit její problémy (Kaplan, 1992: 84).

Druhá vlna kritiky Stalina a jeho politiky v Sovětském svazu z říjnového sjezdu KSSS v roce 1961 měla vliv na pozdější, pro mnohé šokující odhalení pravdy o politických procesech následované rehabilitací komunistů v nich odsouzených, ke které došlo v průběhu roku 1963. Veřejná kritika komunistického vedení, byť usměrňovaná cenzurou, se postupně stávala významným faktorem veřejného života a pozvolna rozměňovala ovzduší strachu padesátých let. V životě společnosti byl prosazován návrat k národním tradicím a pozvolné sblížení se „západem“. To se během krátké doby podařilo natolik, že se otevřela cesta novým myšlenkovým i uměleckým proudům. (Kaplan, 1992: 84-93)

Z hlediska mé práce je podstatné, že společenské uvolnění snad nejvíce poznamenalo oblast kultury a přineslo relativní uvolnění cenzury, což dalo prostor k tvorbě oproštěné od ideologismu, otevření do té doby tabuizovaných témat i možnost otevřenější kritiky režimu a socialistické společnosti.

Podle Kaplana patřilo ke klíčovým faktorům, které nejvíce změnilo politický systém v šedesátých letech, také postupující ožívání zájmových organizací, jejichž stupeň aktivity byl kritériem liberalizace režimu (Kaplan, 1992: 128). Kromě mnoha jiných zájmových organizací a sdružení se o slovo hlásily i ženy. V roce 1967 došlo po patnácti

letech k obnovení Československého svazu žen, jakožto masové organizace⁹ (Nečasová, 2009: 299).

Připuštění nutnosti reformem v ekonomice a probíhající celospolečenské změny nutně vedly k tlaku na reformy i v politické sféře. Režim ovšem z počátku šedesátých let i nadále vytrvale udržoval konzervativní linii, výrazný průlom přinesl až IV. sjezd Svazu československých spisovatelů v červnu 1967¹⁰. Liberalizační období pak nastartovalo přeměnu celé společnosti, která vyústila v pokus o obrodný proces ve státě i ve společnosti, jež vešel do dějin jako „Pražské jaro 1968“. Spontánní probouzení občanské společnosti a narůstající pluralismus vyústily mimo jiné i k nově se formující či obnovující zaniklé občanské společnosti. Tento vývoj ale zastavil vpád vojska armád Varšavské smlouvy v srpnu 1968, jímž začalo více než dvacet let normalizace.

1.2. Média v době komunistického Československa

Vzhledem k tomu, že mým pramenným materiálem jsou mediální texty z šedesátých let, ráda bych se v této kapitole krátce věnovala obecnému rámci fungování médií v komunistickém Československu.

Role médií coby zprostředkovatele informací a zábavy se v období komunistického režimu značně změnila. Zejména jejich informační role byla podřízena požadavku politické angažovanosti a aktivizace v boji proti ideologickým protivníkům. Pro hromadné sdělovací prostředky v zemích reálného socialismu platí, že žádná zpráva není zprávou, pokud ji za takovou orgány politické moci neoznačí. V sovětských politických systémech jsou sdělovací prostředky nástrojem komunistické strany k prosazování a realizaci její politiky a všechna zveřejňovaná sdělení – základní zpravodajství nevyjímaje – jsou posuzována z tohoto zorného úhlu (Havlíček, 2008: 16). Bylo to především Rudé právo, které coby tiskový orgán KSČ¹¹, které sehrálo v této ideologické propagandě klíčovou roli.

Po státním převratu v únoru 1948 se komunisté spolu s mocí ujali i řízení a kontroly médií. Média po roce 1948 byla zásadním způsobem ovlivňována tzv. kulturní politikou, která byla postavena na dvou zásadách: monopolním vlastnictvím všech prostředků ke

⁹ V roce 1952 došlo k zásadnímu přerodu Československého svazu žen v reprezentativní Výbor československých žen, který měl pouhých 80 členek (Nečasová, 2009: 325)

¹⁰ Zde zazněla ostrá slova otevřené kritiky komunistické strany, která znamenala, že se i v samotné komunistické straně začala ozývat nespokojenost a volání po reformách.

¹¹ Rudé právo mělo přímo ve své hlavičce uvedeno, že jde o „list Ústředního výboru Komunistické strany Československa“.

zpřístupňování uměleckých děl a informací (tiskárny, nakladatelství, televize, rozhlas, kina, divadla, knihovny, galerie atd.) a dvojjediné propagandistické roli, která měla nejen upevňovat a chválit komunistický režim, ale zároveň být i jeho okrasou (Kaplan, 1993: 215).

Cenzura fungovala jako nezbytná součást řízení médií téměř nepřetržitě po celou dobu komunistické moci, i když před rokem 1968 do jisté míry polevila a během Pražského jara byla dokonce – ovšem jen na 67 dní – zrušena. Cenzura představuje cílený, institucionalizovaný a politicky motivovaný zásah státní moci do autorského záměru s cílem izolovat občany od zpráv, které požadovalo komunistické vedení za „nevhodné“ a znemožnit tak lidem orientaci pro komunisty nežádoucím směrem (Havlíček, 2008:5).

Od roku 1957 platilo, že zaměstnání novináře či novinářky bylo podmíněno jejich členstvím ve Svazu československých spisovatelů. Výchozí základnou pracovních metod cenzury byla povinnost šéfredaktorů a šéfredaktorek tisku, rozhlasu, televize, nakladatelství a provozovatelů kulturních pořadů předkládat cenzurním orgánům materiály, které měly být zveřejněny (Kaplan, 1994: 16).

1.2.1. Kulturní časopisy

Výzkumný vzorek pro analytickou část mé diplomové práce jsem sestavovala ze dvou hlavních pramenů, a to Literárních novin a Rudého práva. Vzhledem k tomu, že Literární noviny považuji za představitele tzv. kulturních časopisů dané doby, považuji za nezbytné stručně nastínit, čím jsou kulturní časopisy charakteristické.

Zatímco klasické týdeníky a deníky byly pod mnohem větším drobnohledem aparátu komunistické strany a především cenzury, kulturní časopisy takto ostře a důkladně přeci jen sledovány nebyly. Kulturní a literární týdeníky vyplňovaly tzv. information gaps a přejímaly na sebe funkce příslušející jiným typům sdělovacích prostředků, které je však plnit nesměly. Ze specializovaných časopisů se tak postupně stávají názorové týdeníky s masovým dosahem. Tak popisuje postavení kulturních týdeníků na konci padesátých a v průběhu šedesátých let v Československu Dušan Havlíček¹².

¹² Havlíček Dušan: *Masová komunikace v ČSSR 1956 – 1968. Příspěvek ke studiu informačních procesů a hromadných sdělovacích prostředků v politickém systému „reálného socialismu“*. Ženeva, aktualizováno 2003, str. 29

První známky koroze komunistického režimu v polovině padesátých let se tak projeví právě na stránkách kulturních časopisů. Čím více se kulturní časopisy věnovaly i politice a společnosti, tím více také stoupala jejich obliba u veřejnosti. Svůj vrchol prožily kulturní časopisy a s nimi i celá žurnalistika v období Pražského jara.

1.2.2. Literární noviny a jejich pokračovatelé Literární listy a Listy

Literární noviny mají v rámci kulturních časopisů díky své historii specifické postavení, především proto, že díky délce vydávání zaznamenávaly dlouhodobě vývoj komunistické politické scény. V době uvolněných poměrů patřily jak Literární noviny, tak zejména Literární listy mezi noviny vysloveně politicky angažované (Dokoupil, 2002: 130).

Literární noviny začaly vycházet jako nakladatelský časopis v roce 1927 a usilovaly především o rozšiřování čtenářské obce pro umělecky hodnotnou knihu. Během války bylo jejich vydávání v roce 1941 přerušeno. Od března 1948 pak přešly pod národní správu a od roku 1949 se staly nakladatelským listem Československého spisovatele. Týdeník Literární noviny, tak jak byl znám v šedesátých letech, ovšem vznikl až v roce 1952 po reorganizaci Svazu československých spisovatelů.

Na vývoj Literárních novin měla samozřejmě vliv politická situace a vztahy mezi Svazem československého spisovatele a komunistickým mocenským centrem. Zpočátku spíše tlumočily dogmatickou linii KSČ, nicméně v druhé polovině padesátých let si dokázaly udržet určitou autonomii a na jejich stránkách probíhaly debaty o filozofii, kultuře či společenských otázkách. Zásadní uvolnění norem a návrat polemické atmosféry¹³ v roce 1963 souvisí se III. Sjezdem SČSS (Dokoupil, 2002: 135). Lze tedy říci, že tyto noviny představovaly, samozřejmě v rámci možností, spíše svobodomyšlnější intelektuální diskurz a především dokázaly mapovat vývoj kulturně-politické situace v zemi.

Přestože se zdálo, že uvolňování poměrů nelze zastavit, komunistická strana svůj cenzurní vliv nevzdávala. Tlak se stupňoval zejména s blížícím se IV. sjezdem Svazu

¹³ Tak jak se politická atmosféra postupně stále více uvolňovala Literární noviny, také stále více suplují úlohu jinak neexistujícího politicko-společenského týdeníku, na stránkách se objevují diskuse a ankety čtenářů, polemické příspěvky. Noviny otiskují například i záznamy besed se J.P. Sartrem, Edwardem Albeem, Johnem Steinbeckem, či diskuse o Kafkově díle. Častější jsou reportáže a stati o zahraničních událostech, ale také kritický náhled na socialismus a postavení člověka. S redakcí spolupracuje např. Václav Černý, Ludvík Vaculík, ale také sociologové, ekonomové či publicisté.

československých spisovatelů v červnu 1967, na kterém zazněla ostrá kritika komunistické moci (například od Ludvíka Vaculíka) a její neschopnost řešit základní otázky života společnosti. Opuštění ideologických hledisek a nepřizpůsobivost redakce byla nakonec potrestána v podobě jejího převedení do kompetence ministerstva kultury, mnozí redaktori dostali výpověď a byla dosazena nová, narychlo sestavená redakční rada. Původní redakční rada, ve které z té staré nezůstal nikdo, se od těchto pokračovatelských Literárních novin distancovala a začala zanedlouho sama vydávat nové periodikum Literární listy¹⁴. Literární noviny dál vycházely sice pod starým názvem, ale s novým podtitulem – kulturně politický týdeník, který nahradil původní podtitul týdeník Svazu československých spisovatelů - s navazujícím číslováním (č.40, 1967). Přestože rubriky a grafická podoba zůstaly, obsah novin i přispívající autoři a autorky se zcela změnili. Většina příspěvků tak byly jen překlady ze zahraničního tisku a ukázky vydávaných děl. Často se objevovaly také agitační články a rozhovory s politiky. Tyto noviny pak v únoru 1968 změnilý název na Kulturní noviny a v dubnu zanikly (Dokoupil, 2002:139). Během mnou provedené analýzy celého ročníků Literárních novin, jsem po této zásadní změně v Literárních novinách nenalezla již žádný relevantní text, který by se jakkoliv, byť okrajově dotýkal genderového tématu.

Literární listy, řízené původní redakční radou, jejímiž členy byli např. Ivan Klíma či Milan Kundera, reagovaly na uvolněnou atmosféru Pražského jara, uveřejňovaly svobodné diskuse a úvahy o filozofii i politice. Publikoval zde i Václav Havel, na stránkách se reflektovala nedávná historie, Ludvík Vaculík zde zveřejňoval komentáře k politické situaci a otiskl se zde i manifest Dva tisíce slov. Méně prostoru pak v Listech měla literatura samotná, objevovaly se ovšem i recenze, reflexe divadelní a filmové scény a výtvarného umění. Poslední běžné číslo vyšlo 15.srpna 1968. Během okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy vyšly Literární listy ještě v letákové podobě a staly se tak jedním z hlavních prostředků odporu proti vpádu sovětských vojsk. Záhy ovšem musely svoji činnost ukončit (Dokoupil, 2002: 130).

¹⁴ V tiráži nultého čísla Literárních listů, které vyšly 22.2.1968 se jejich redaktori od „pokračovatelských“ Literárních novin distancují těmito slovy: „Nový časopis však kromě názvu a grafické úpravy neměl nic společného s Literárními novinami, časopisem Svazu československých spisovatelů. Ani jeden člen osmnáctičlenné redakční rady se nestal členem redakčního kruhu nového časopisu, ani jeden člen redakce nepřešel do redakce nového časopisu, také autorský okruh nového časopisu byl zcela jiný.

1.2.3. Rudé právo

Deník Rudé právo byl založen roku 1920, první číslo bylo vydáno 21. září jakožto nástupce sociálně demokratického deníku Právo lidu. Již ve dvacátých letech se snažil tento deník propagovat marxistické ideje a dogmata o vedoucí úloze komunistické strany. V období mezi lety 1948 – 1989 představovalo Rudé právo stranický tisk KSČ a sehrálo tak klíčovou roli v ideologické propagandě. Šéfredaktor byl zároveň členem předsednictva ÚV KSČ (Jungová, 2008). Deník zejména ve svých úvodnicích prezentoval vůdčí ideologii své doby i styl jazyka a novinářské práce (Fidelius, 1998). Uvolnění atmosféry šedesátých let se na Rudém právu nijak významně neodrazilo.

1.3. Přerušování kontinuity ženských hnutí v českých zemích

Pro svou práci považuji za nezbytné stručně nastínit vývoj československého ženského hnutí. Pouze pokud bude zřejmá jeho bohatá agenda, rozsah a dopad na společnost, můžeme pochopit, k jakým důsledkům vedlo jeho zrušení nebo spíše přetavení komunistickým režimem v jednotnou masovou organizaci, která se stala jako součást Národní fronty nástrojem totalitního režimu (Jechová, 2008: 72). Přerušování kontinuity ženských hnutí komunistickým režimem znamenalo především vyřazení mimořádně schopných žen se zkušeností z politického života a spolu s tím i vymýcení feministického myšlenkového proudu z českého prostředí. Následkem toho se ze společnosti zcela vytratil hlas žen, který měl na dlouhých padesát let komunistického režimu převzít stát. Prosazování emancipace žen pak v socialistickém Československu probíhalo shora, z pozice vládnoucí garnitury. Hana Havelková používá v této souvislosti termín státní feminismus¹⁵.

Zatímco tedy první vlna feminismu, která podle obecně přijímané periodizace ženského hnutí probíhala od poslední třetiny 18. století přibližně do roku 1930, byla poměrně samozřejmou součástí českého života, vývoj druhé vlny, která bouřlivě probíhala na „západě“¹⁶ nás díky výše zmíněným důvodům zcela minula (Havelková, 2004: 169). Jak nastíním dále, téma ženských práv přitom mají v československém a potažmo českém prostředí značnou tradici. Úsilí o emancipaci žen zejména v oblasti politické a vzdělávací se objevilo v české společnosti především v období konce devatenáctého a začátku dvacátého století.

1.3.1. První vlna feminismu v českém kontextu

Ženské emancipační hnutí na našem území má své počátky již ve čtyřicátých letech devatenáctého století a ve své prvotní fázi usilovalo, stejně jako to světové, především o vyšší vzdělání žen, které se stávalo východiskem k postupnému získávání jejich práv politických (Hendrychová, 1999: 43). Doba vzniku moderních na národnostním principu založených států byla podle Malečkové dobou, kdy se vedly diskuze o místě a roli ženy ve

¹⁵ opatření na podporu žen, zaváděná pouze shora, tj. vládními rozhodnutími, a nikoliv na základě požadavků artikulovaných zdola, na základě ženských nebo jiných občanských iniciativ, nadto bez konzultací s ženami samotnými jakožto cílovou skupinou těchto opatření (Havelková, 2007: 110).

¹⁶ V USA a v západní Evropě dospěl vývoj feministické myšlenky v šedesátých letech k tzv. druhé vlně feminismu, který byla úzce spjata s bojem za lidská práva obecně a která dala vzniknout řadě nových feministických teorií, včetně fenoménu genderu a vznikajících genderových studií.

společnosti v kontextu s novými představami o národní identitě. České feministické hnutí té doby mělo jedno specifikum, a to „nacionalismus“ prvních českých feministek¹⁷ (Malečková, 2002: 21).

O ženských spolcích ze šedesátých let devatenáctého století platí, že se orientovaly výhradně na oblast charitativní a vzdělávací a nikdy nevznášely požadavky politického rázu. O volební právo žen začal usilovat teprve Ženský klub založený roku 1903 (Bahenská, 2005: 58). Mezi další významné spolky druhé poloviny devatenáctého století patřil například Americký klub dam či Ženský výrobní spolek český. Důležitým mezníkem v dějinách vzdělávání bylo založení prvního soukromého dívčího gymnázia ve střední Evropě Minerva.

Otázky spojené s postavením žen v tehdejší společnosti neartikulovaly ovšem výhradně ženy a představitelky ženského hnutí. Značný vliv na vývoj ženské otázky v rámci první vlny feminismu měl například T.G. Masaryk, který explicitně popíral rozumové, citové či mravní diference mezi pohlavími a v duchu liberálního proudu feminismu byl přesvědčen, že ženskou otázku nemají řešit pouze ženy, ale celá společnost. Uvědomoval si také, že pro vyrovnání genderových rolí, nestačí jen umožnit ženám vstup do veřejné sféry, ale zároveň je nutné i zapojení mužů do sféry soukromé¹⁸ (Masaryk, 1930: 63-72).

Od devadesátých let datujeme snahu žen o naplňování občanských a politických práv. V roce 1903 vzniká Ženský klub český v němž se angažovala Františka Plamínková¹⁹, která se v roce 1905 ujímá předsednictví Výboru pro volební právo žen. Ten usiloval jak o pasivní, tak o aktivní volební právo žen. Františka Plamínková se zasazovala také o to, aby se postupně vydobytá rovnoprávnost žen uvedla skutečně v životní praxi a nezůstávala jen na papíře (Hendrychová, 1999: 47). Aktivní byla i v době války, za což zaplatila svým životem. Po atentátu na říšského protektora Hendricha Gestapem byla zatčena a krátce na to 30.června 1942 zastřelena.

¹⁷ České ženské hnutí bylo velmi úzce spojeno s emancipací celého národa proti národnostnímu útlaku. Jeho počátky se tak vyznačovaly svou umírněností, neboť první feministické aktivistky nenadřazovaly zájem vlastní emancipace nad zájem emancipace celého národa, kterým bylo období národního obrození a budování českého státu prodchnuto.

¹⁸ Své feministické myšlenky vyjádřil Masaryk v esejích *Moderní názor na ženu*.

¹⁹ Především její zásluhou bylo v pozdější prvorepublikové ústavě z roku 1920 ustaven paragraf 106 o neuznání výsad rodu, pohlaví a zaměstnání. (Hendrychová, 1999: 46)

Po válce se poměrně rychle obrozuje společenský a politický život a také veřejné aktivity žen, jejich autonomní působení ale nemá mít dlouhého trvání. Helena Skálová ve své bakalářské práci věnované zániku ženského hnutí v Československu rozděluje poválečný vývoj ženských hnutí do tří fází. První fázi, mezi lety 1945 až 1947 charakterizuje snaha o obnovení předválečné spolkové činnosti ovšem na pozadí postupné sílící snahy po uchvácení moci ve společnosti komunistickou stranou. Přelomový rok 1948 představuje fázi druhou, po níž následuje třetí fáze - období postupného oklešťování a sjednocování ženských hnutí, které vede až k jejich zániku díky jejich faktickému sloučení s lidovou správou (Skálová, 2004).

1.3.2. Národní fronta žen a Rada československých žen

Většina uskupení ženského hnutí se po druhé světové válce postupně dostala pod zastřešení dvou organizací - Národní fronty žen a Rady československých žen. Národní fronta žen sjednocovala ženské odbory politických stran v paritním zastoupení a kopírovala úlohu Národní fronty včetně poslušnosti komunistické straně. Celkem se v Národní frontě žen sešly zástupkyně čtyř politických stran²⁰ (Uhrová, 2005: 88). Na tradici demokratického feminismu navázala Rada československých žen, která usilovala o kontinuitu s předválečnou Ženskou národní radou²¹ v ideovém zaměření i ve způsobu organizace a sloužila jako platforma formulující ženské zájmy (Jechová, 2008: 79). Byla to právě tato organizace, která začala s vydáváním týdeníku Rada žen. Ten byl později v roce 1947 přejmenovaný na Vlastu, která v průběhu následujících desetiletí socialismu sloužila jako jediný ženský časopis.

Podle Evy Uhrové se obě organizace soustředily na několik klíčových problémů. V prvé řadě na péči o matku a dítě zajišťovanou sociálním programem státu, dále na výraznější zapojení žen do veřejné sféry, zařazení práce v domácnosti a péči o děti do celospolečenského kontextu a zakotvení rovnoprávnosti žen v rodině do nové Československé ústavy (Uhrová, 2005: 88). Požadavky těchto dvou uskupení ženy směřovaly především na stát, který měl vytvořit podmínky umožňující ženám rovnost jak v profesním, tak politickém životě. Stát měl zajistit ucelený systém péče o děti a další závislé členy rodiny, a s tím i provozovny, které měly sejmout starost o domácí práce (Uhrová, 2005: 105). Květa Jechová poukazuje na společnou vůli žen využít obnovenou

²⁰ Komunistické strany, Národně socialistické strany, Lidové strany a Sociálně demokratické strany

²¹ Ženská národní rada byla založena senátorkou Františkou Plamínkovou v roce 1923 a její činnost byla ukončena v průběhu války v roce 1942.

svobodu k pozitivní práci a posílení solidarity žen, která byla všemi stranami deklarovaná jako významná síla (Jechová, 2008: 80-81).

Volenou předsedkyní Rady Československých žen se stala na ustavující schůzi v roce 1946 Milada Horáková, poslankyně za Československou stranu národně socialistickou. Ta byla pro své lpění na demokratických principech a zároveň jako představitelka jiné politické strany režimu nepohodlná, záhy tedy na svůj poslanecký mandát rezignovala a postupně se stáhla i z veřejného politického života. Ani to ji ale před pronásledováním ze strany režimu nechránilo. Dne 27. září 1949 byla zatčena pro podezření z činnosti v protikomunistickém odboji a ve známém vykonstruovaném politickém procesu spolu s dalšími třemi obžalovanými nakonec odsouzena k trestu smrti. Ze třinácti osob, které stanuli před soudem, byly celkem tři ženy, kromě Milady Horákové také Františka Zemínová a Antonie Klinerová. Všechny národní socialistky, bývalé poslankyně a aktivní členky ženského hnutí. Milada Horáková byla zavražděna v ranních hodinách 27. června 1950 v Pankrácké věznici.

Jechová považuje právě popravu Milady Horákové za konec demokratického feminismu v tehdejším Československu, nejen proto, že byla nespravedlivě odsouzena a popravena mimořádná osobnost, ale také proto, že byla natrvalo umrtvena idea ženské solidarity. V případě Horákové totiž nebyl zaznamenán jediný veřejný protest předních českých žen (Jechová, 2008: 86).

1.3.3. Československý svaz žen a Výbor československých žen

Národní fronta žen a Rada československých žen vedle sebe po dva roky působily až do roku 1948, kdy 26. února vznikl Akční výbor Rady československých žen. Po únorovém převratu se komunisté snažili převzít moc nejen ve státní správě, ale i ve všech spolcích a organizacích. Na Radu československých žen byl konán nátlak ke vstupu do akčních výborů ze strany ústředního akčního výboru Národní fronty, který ovšem předsedkyně Rady československých žen Milada Horáková odmítla. Hned druhého dne po tomto prohlášení byla ovšem z vedení odvolána a do čela byla dosazena komunistka Anežka Hodinová-Spurná, pod jejímž vedením Rada do akčního výboru vstoupila. Akční výbor Rady československých žen tak sdružil všechny doposud existující ženské spolky, čímž napomohl jejich snadnější kontrole ze strany komunistů. Později v roce 1950 vznikl

sloučením Rady československých žen a Živeny - Slovenského svazu žen nový a monopolní Československý svaz žen.

Československý svaz žen podléhal již plně komunistickému vedení a komunistické ideologii a lze tedy říci, že jeho vznikem přestává ženské hnutí v Československu tak, jak bylo známé do té doby, existovat, neboť opouští vlivem komunistické direktivy své původní ideje. Podle Denisy Nečasové se masový Československý svaz žen soustředil především na co nejširší nábor členek a v rámci svých programových proklamací již téměř vůbec neodkazoval k otázce rovnoprávného postavení žen v tehdejší společnosti (Nečasová, 2009: 325). Těžiště práce výrazně stanulo na ideologické a ekonomické rovině. Ženy byly mobilizovány ke vstupu do průmyslu a zemědělství a kangažované a uvědomělé podpoře politiky KSČ.

I činnost Československého svazu žen trvala ovšem pouze dva roky, neboť v roce 1952 došlo k jejímu zrušení a k zásadnímu přerodu v pouze 80-ti členný „representativní“ Výbor československých žen, který působil jako „střešová“ organizace bez individuálního členství. Důvodem této změny byla komunistickým vedením pocíťovaná absence reprezentace, která by v mezinárodních organizacích zastupovala československé ženy a propagovala vymoženosti socialismu. V průběhu šedesátých let ovšem přestal tento způsob reprezentace žen vyhovovat jak ženám samotným, tak centrálním orgánům (Jechová, 2008: 87-88).

V roce 1965 byl na pokyn vedení KSČ znovu obnoven Československý svaz žen, činnost byla oficiálně zahájena celostátním sjezdem v létě 1967. V krátkém dějinném okamžiku Pražského jara se pak skrze tuto organizaci projevil skutečné názory žen, jejich stížnosti i náměty k řešení sociálních problémů (Jechová, 2008: 89).

Co tedy znamenal nástup komunismu pro ženské hnutí a ženy obecně? Lze říci, že z demokratického hnutí a z občanských aktivit se stal nástroj totalitního režimu k manipulaci s ženskou částí obyvatelstva. Komunistické pojetí ženské problematiky se opíralo o názor, že v socialistické společnosti neexistuje žádná třída, která by ženám bránila uplatnit jejich práva, a jako důkaz úspěšně probíhající emancipace žen sloužila vysoká zaměstnanost žen (Jechová, 2008: 72, 88). Byla tak vytvořena atmosféra, že ženská otázka je vyřešena. Jedinou výjimkou byla krátká doba Pražského jara, kdy se ženám samotným na chvíli otevřela možnost artikulovat své vlastní názory na socialistický způsob

emancipace i na své postavení ve společnosti i soukromé sféře. , si jinak tuto úlohu v době panování komunistického režimu uzurpoval stát a z žen udělal spíše jen trpný objekt svých shora ordinovaných sociálních změn.

1.4. Státem volené a institucionalizované prostředky k dosažení rovnosti žen a mužů

Na následujících stránkách představím nejprve klíčovou legislativu socialistického Československa, kterou podrobím kritice genderového pohledu. Zejména se zaměřím se na to, jakým způsobem se legislativa dotkla a ovlivnila postavení žen. Považuji to za podstatné, neboť legislativa tvořila rámec i základní nástroj komunistických představitelů pro emancipaci žen. Zaměřím se na rozbor oblastí, které se po předběžném seznámení s materiálem analyzovaným v empirické části práce, ukázaly jako dominantní a nejčastěji citované.

1.4.1. Klíčová legislativa státu z genderového hlediska

Již Košický vládní program deklaroval snahu vlády o to, aby všichni práceschopní muži i ženy měli možnost práce a výdělku a také záruku, že na ženy i mládež bude uplatněna zásada stejné mzdy za stejnou práci. Dále se Košický vládní program hlásil ke speciální sociální péči o matku a dítě, do které zahrnoval i poskytování sociálních služeb zaměstnaným matkám, tak aby jim ulehčil péči o děti a domácnost.²²

Nová ústava Československé republiky z května 1948, známá též pod názvem Ústava 9. května, deklarovala rovnost všech občanů před zákonem. Z hlediska postavení žen a dětí byla poměrně zásadním dokumentem. O pasáži týkající se rovnosti žen a ochrany dětí se největší měrou zasloužila právní komise Rady československých žen, která pod vedením Milady Horákové vypracovala návrhy jejich znění²³.

V článku III. Ústava uvádí, že „*stát zaručuje všem svým občanům, mužům i ženám, svobodu osobnosti a jejího projevu a pečuje o to, aby se všem dostalo stejných možností a stejných příležitostí*“²⁴. V kapitole první Ústava 9. května dále zřetelně uvádí, že „*muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i ke všem povoláním, úřadům a hodnostem*“. Kromě práva žen k přístupu ke všem povoláním Ústava také zaručovala stejné finanční ohodnocení žen a mužů za tutéž práci²⁵, což se v praxi nenaplnovalo. Ústava 9. května oproti prvorepublikové také zrovnoprávnňuje manželské a

²² V XV. odstavci Košického vládního programu se uvádí, že zvláštní péče při novém budování škol bude věnována mateřským školám pro ochranu dětí při zaměstnání rodičů.

²³ Je víc než paradoxní, že tato ustanovení, jež přispěla ke zrovnoprávnění žen, a které později komunistický režim s halasnou propagandou vydával za svůj velký úspěch, byla vypracována ženou, kterou nechal tentýž režim o pouhé dva roky později odsoudit ve vykonstruovaném procesu a nemilosrdně popravit.

²⁴ Přihlášení se k principu rovnosti pohlaví obsahovala i Ústava 1. republiky z roku 1920, která v paragrafu 106 vyslovuje zásadu, že výsady rodu, pohlaví a povolání se neuznávají.

²⁵ Paragraf 27 uvádí, že za týchž podmínek mají muži i ženy za stejnou práci nárok na stejnou odměnu.

nemanželské děti²⁶ a genderově neutralizuje práva obou rodičů, neboť již nehovoří specificky o otcovské moci²⁷, ale o moci rodičovské a odstraňuje rozdělení rolí podle pohlaví.

Na nové Ústavě Československé socialistické republiky z roku 1960 stojí z genderového hlediska za povšimnutí důležitý článek 20: „*Muži a ženy mají stejné postavení v rodině, v práci i ve veřejné činnosti.*“ Konkrétního významu pak nabývá článek 27: „*Rovnoprávné uplatnění žen v rodině, v práci a ve veřejné činnosti je zajišťováno zvláštní úpravou pracovních podmínek a zvláštní zdravotní péčí při těhotenství a mateřství, dále též rozvojem zařízení a služeb umožňujících ženám využít všech schopností k účasti na životě společnosti.*“ Nová ústava tedy potvrzuje rovnost žen a mužů s větším zaměřením na specifická práva žen, ovšem navázanost ženy na soukromou sféru neřeší a pouze jednostranně prosazuje zapojení žen do veřejného života společnosti. Je tedy zřejmé, že teoreticky se v nové ústavě na postavení žen v socialistické společnosti myslelo, každodenní praxe a život žen ovšem ukázal, že v socialistickém Československu se mnohé právní zásady jen obtížně prosazovaly.

Nový zákon o rodině, který nabyl účinnosti 1. ledna 1950 byl poměrně zásadním zákonem, který nahlížel na budování rodiny na zcela odlišných základech, než jak tomu bylo u patriarchálního měšťanského modelu v předválečné společnosti. Povinně zavádí občanské sňatky místo církevních, deklaruje rovnost manželů, co se týče práv i povinností²⁸, značně liberalizuje rozvod a stanovuje, že rodičovská moc náleží oběma manželům²⁹.

Právo ovšem zároveň aktivně podporovalo ženy v plnění „mateřského poslání“. Mateřská dovolená totiž byla umožněna pouze ženám, jen ženy mohly být příjemkyněmi souvisejících dávek a pouze čas žen strávený péčí o dítě se započítával jako náhradní doba v rámci důchodového pojištění (Havelková B., 2009: 198). Žena byla z hlediska práva vnímána jako jediná možná osoba pečující o potomky, s muži se v tomto smyslu

²⁶ Paragraf 11 uvádí, že původ dítěte nesmí být jeho právům na újmu

²⁷ Paragraf 123 prvorpublikové ústavy říká, že nikdo nesmí býti ani přímo ani nepřímo nucen k účasti na jakémkoli náboženském úkonu s výhradou práv plynoucích z moci otcovské nebo poručenské.

²⁸ Podle paragrafu 15 a 16 zákona o právu rodinném měli „v manželství muž i žena stejná práva a stejné povinnosti“ a „o podstatných věcech rodiny založené jejich manželstvím rozhodovali vzájemnou dohodou.“

²⁹ V novém zákoně o právu rodinném už není ustanovení o „otcovské moci“, které dávalo otci, a nikoliv matce dětí zvláštní práva se zřetelem k volbě povolání dětí a jejich jmění (Havelková B., 2009: 198)

nepočítalo. Mnohé autorky se také shodují, že pečovatelské povinnosti v reálném životě skutečně zůstávaly i nadále zejména úlohou žen (Wagnerová, 2007).

Placenou práci žen a právo na ní režim považoval za klíčový prvek, který má vést k emancipaci žen. Postupný, ale ve svém výsledku masový³⁰, shora podporovaný nástup žen do zaměstnání se tak stal hlavním hybatelem emancipace žen v socialistické společnosti (Vodochodský, 2007: 36). Nový zákoník práce také garantoval ženám a mužům stejná zaměstnanecká práva³¹. Nová pravidla se týkala také celého systému sociálního zabezpečení, která přinesla například zdravotnictví plně hrazené z veřejných zdrojů, důraz na preventivní péči a péči o děti a seniory, postupně stále velkorysejší mateřskou dovolenou³² s povinností zaměstnavatele zachovat ženě pracovní místo nebo nízkou hranice věku odchodu do důchodu u žen navíc odstupňovanou podle počtu dětí.

Zároveň je ovšem třeba vidět i fakt, že stát v ženách viděl největší pracovní rezervy, které potřeboval k masovým změnám ve výrobě a průmyslu a stejně tak je potřeba vidět, že ženy do placených zaměstnání často nutila také tíživá ekonomická situace, neboť díky všeobecně nízkým mzdám jeden plat na uživení rodiny nestačil. Podle Gerlindy Šmausové byly mzdy vyměřovány politicky na tak nízké úrovni, že se výdělek žen stal nezbytnou součástí rodinného příjmu (Šmausová, 2006).

I přes legislativní zásahy zůstala zachována jak horizontální, tak vertikální segregace pracovního trhu. Výrazná byla především feminizace ve učitelství a zdravotnictví. Tato povolání neměla vysokou prestiž, a tedy ani dobré platové ohodnocení nejen proto, že je vykonávaly primárně ženy, ale také se jednalo o služby, které komunistický režim oproti výrobním povoláním značně marginalizoval. Vertikální segregace se projevovala stejně jako dnes nižšími posty, které ženy zastávaly ve zmiňovaných feminizovaných oborech. Nutno ovšem dodat, že tato segregace nebyla všeobecně vnímána primárně ani tak jako genderový problém, ale mnohem víc jako problém stranický (Havelková, 1999a: 71).

³⁰ Bylo by ovšem mylné domnívat se, že nárůst žen v placeném zaměstnání skokově vzrostl již z kraje padesátých let. Navíc zaměstnanost žen byla poměrně vysoká již před nástupem komunistického režimu a od padesátých let rostla postupně až do sedmdesátých let. Hana Havelková uvádí, že v roce 1938 tvořil podíl žen 36,5 % na celkové zaměstnanosti, v roce 1953 to bylo 40,3 % a v roce 1963 44,9% (Havelková, 1999: 72)

³¹ Článek VII zákoníku práce z roku 1965 uvádí, že: „ženy mají právo na stejné postavení v práci jako muži. Ženám se zajišťují pracovní podmínky umožňující jim účast na práci nejen s ohledem na jejich fyziologické předpoklady, ale zejména také s ohledem na jejich společenskou funkci v mateřství, při výchově dětí a péči o ně.“

³² Mateřská dovolenou v trvání 18 týdnů byla uzákoněna v roce 1950. O 15 let později byla prodloužena její délka na 22 týdnů a o další tři roky později v roce 1968 byla opět upravena její výše na 26 týdnů.

Obecně mohli vyšší posty zastávat pouze ti, kteří vstoupili do strany nebo byli k režimu po všech stránkách loajální.

V socialistickém Československu se bezpochyby oproti době předcházející celkově zvýšila kvalifikace žen. Problémem ovšem zůstala segregace podle oborů, která byla komunistickým režimem často aktivně podporována, a to i z hlediska legislativy. Například zákon o školské soustavě a vzdělání z roku 1953 zřizoval „pedagogické školy pro vzdělání učitelek mateřských škol“ na straně jedné a „pedagogické školy pro vzdělání učitelů národních škol“ na straně druhé (Havelková B., 2009: 199).

Za jeden z největších výdobytků socialismu z pohledu rodičů lze považovat široce dostupnou péči o závislé členy rodiny, zejména děti. Povinnost tato zařízení zakládat stanovoval přímo samotný zákoník práce³³ (Havelková B., 2009: 193). Stát se rovněž pokusil zajistit i jiné domácí práce kolektivně. Legendárním se stal například projekt osvobozené domácnosti³⁴. Projekt byl sice ukázkovým příkladem snahy o zespolečenštění domácích prací, neukázal se ovšem jako příliš životaschopným (Wagnerová, 2007). Důvodem byla na jedné straně cena služeb, a na druhé jejich kvalita, díky kterým se většině žen zdálo ekonomicky výhodnější udělat si tyto práce sama, než za ně platit.

Jedním z klíčových momentů emancipace žen za socialismu je možno považovat legalizaci přerušování těhotenství. Jak říká Scott, potratová legislativa byla součástí obecného programu probíhajícího ve všech socialistických zemích východní Evropy (Scott, 1974). V Československu byl potratový zákon přijatý v roce 1957³⁵ a umožňoval provádět interrupce jak ze zdravotních, tak sociálních důvodů, a to do ukončeného třetího měsíce těhotenství. Zákon umožnil přerušování těhotenství na žádost ženy, kterou posoudila potratová komise³⁶. Díky potratovým komisím ovšem zůstal dojem, že přerušování těhotenství není výsostným právem ženy, ale rozhoduje o něm stále především stát. Je třeba také dodat, že muž byl z tohoto procesu vyloučen, žádost podávala žena a sama také před komisí předstupovala.

³³ Podle paragrafu 149 odstavec 2 zákoníku práce z roku 1965: „*Národní výbory zřizují, udržují a zlepšují zařízení pro poskytování služeb, budují jesle, mateřské školy, zřizují školní jídelny, školní družiny, kluby a obdobná zařízení pro školní mládež, dbají, aby dobře plnily své poslání, a upravují jejich provoz tak, aby odpovídal potřebám pracujících žen a matek.*“

³⁴ Šlo o komunální podnik nejrůznějších služeb od čistření, prádelen, opraven až po hromadné vývařovny.

³⁵ zákon č. 68/1957 Sb. o umělé přerušování těhotenství byl přijat v prosinci 1957.

³⁶ Mezi důvody pro přerušování těhotenství tedy již zdaleka nepatřil jen důvod zdravotní, ale i poměrně široce definované socio-ekonomické důvody, jako například vysoký nebo nízký věk těhotných žen, ztížené osobní i rodinné životní podmínky nebo trestní otěhotnění.

Liberalizaci potratového zákona pak přinesla ještě nová právní úprava z roku 1968³⁷, ve které bylo stanoveno, že k provedení interrupce stačí pouhá žádost ženy bez uvádění různých sociálních, či ekonomických důvodů.

Přijetí těchto zákonů spolu s absencí veřejné diskuze, kde by mohly zaznít i hlasy proti potratům například z úst náboženské obce, měly za následek postupné zvyšování počtu potratů a lze říci, že až do takové míry, že se potrat stal vlastně tolerovanou formou antikoncepce. Nutno dodat, že tento stav byl zapříčiněn i neexistencí systému prevence předcházení interrupcím, značnou nedostupností nových a moderních antikoncepčních metod a jejich téměř nulovou propagací ze strany státu.

³⁷ zákon č. 66/1986 Sb. o umělém přerušení těhotenství byl přijat v říjnu 1986.

1.5. Rvny komunistické ideologie v Československu

Stručný nástin teoretických konceptů marxismu (vztaženého k problematice postavení žen) i marxistického a socialistického feminismu považují pro svoji práci za nezbytný zejména proto, že principy oficiální komunistické genderové politiky se skutečně o tyto myšlenkové proudy opíraly, ovšem bez jejich dalšího domýšlení, dotváření či rozvíjení. Na příkladu socialistického Československa se také můžeme podívat na reálnou životaschopnost těchto myšlenek a konceptů v praxi.

Na úvod krátce představím marxistický základ komunistické ideologie a její odraz v „západním“ feministickém myšlení druhé vlny. Poté se již zaměřím na genderový rozměr komunistické ideologie, způsob a dopady její aplikace v podmínkách komunistického Československa.

1.5.1. Ideologická rovina komunistického režimu

Komunistická ideologie vycházející z marxistického přístupu přistupovala k otázce marginalizace žen z toho pohledu, že nikoliv muži, ale především kapitalismus zotročuje ženy (Scott, 1974: 35). To znamenalo primární soustředění se na vztahy mezi třídami, nikoliv mezi pohlavími. Zatímco Karl Marx se otázkám postavení žen ve společnosti v zásadě nevěnoval a své teorie analyzující sociální nerovnosti a moc vztahoval pouze na vztah mezi třídami a nikoliv už na vztah mezi pohlavími, jeho pokračovatel Bedřich Engels je naopak akcentoval velmi silně, zejména ve své knize *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Po vzoru Marxe i Engels tvrdí, že podobu rodinných vztahů určují především materiální podmínky, tedy že podřízené postavení žen nevychází z biologické postavy žen, ale ze sociálního uspořádání. Pro Engelse byla klíčová třídní (ekonomická) nerovnost, z níž plynou další společenské nerovnosti.

August Bebel jakožto představitel socialistického feminismu první vlny byl jedním z průkopníků emancipace žen v rámci Evropy a považoval ji za součást všeobecné sociální otázky. Ve své knize *Žena a socialismus* propojoval fungování kapitalismu s patriarchátem a domníval se, že zrušení soukromého vlastnictví zároveň přinese i odstranění útlaku žen (Bebel, 1962: 37). Bebel si také uvědomoval problém domácí neplacené práce, která tím, že leží na ženách, je ve sféře veřejné znevýhodňuje, a přichází s myšlenkou nutnosti zespolečenštění domácí práce.

Socialistický přístup k emancipaci podle Scott v případě Československa v zásadě aplikoval všechny tři základní kroky popsané Engelsem, tedy zrovnoprávnění žen a mužů na úrovni legislativy, zajištění přístupu k ekonomické nezávislosti žen, které je zároveň doprovázeno snahou o přenesení části domácích prací na společnost (Scott, 1974: 36). Podle Scott ovšem v praxi nedokázal ženy zcela zrovnoprávnit (Scott, 1974: 209).

1.5.1.1. Směřování marxistického a socialistického feminizmu ve dvacátém století

Jak jsem uvedla v části věnované ženskému hnutí, zatímco za železnou oponou rozvoj feministického myšlení v podstatě ustrnul, na západě se feministické myšlení nadále rozvíjelo a kromě jiného se v rámci marxistického a socialistického feminizmu rozvíjelo i myšlení marxistické.

Jak marxistický, tak i socialistický feminizmus vycházejí ze společně z teze, že původem útisku a marginalizace žen je politické, sociální a ekonomické uspořádání společnosti. Tím, co povede k nápravě této marginalizace žen, je dosažení ekonomické rovnoprávnosti žen a mužů (Tong, 1995: 94). Je-li dána nerovná pozice ženy ve společnosti primárně její ekonomickou závislostí na muži, pak je klíčem k řešení této závislosti především prosazení rovného přístupu žen k placenému zaměstnání a k ekonomickým zdrojům společnosti obecně.

Samotný přístup Marxe a Engelse pak feminizmus druhé vlny později podrobil kritice především z toho pohledu, že ani jeden nepracují s teorií patriarchy a počítají s tím, že stačí odstranit ekonomickou nerovnost a ekonomickou závislost žen na mužích. Uniká jim ovšem skutečnost, že nerovnost je udržována také kulturně a ideologicky³⁸.

V rámci „západního“ marxistického a socialistického proudu feminizmu reflektujícího marxistickou analýzu a kritiku kapitalistické společnosti vzešlo několik klíčových okruhů problémů, kterými jsou otázka dvojí zátěže žen a s ní spojená myšlenka zespolečnění ženské práce v soukromé sféře, dále myšlenka placené práce v domácnosti

³⁸ Anamnéze skrytých konstant a skryté konstruovanosti genderového řádu se věnoval například Pierre Bourdieu. Podle něj se na utváření genderového řádu podílíme všichni, nejen ti, pro které je výhodná, ale i ti, kteří se díky němu ocitají v roli marginalizovaných. Marxistický přístup z důvodu nedostatečné orientace na útlak žen ze strany mužů, tedy principy fungování patriarchálního řádu, kritizuje také Alison Jaggar. Jaggar přímo upozornila na situaci ve státech s komunistickým režimem, kde i přes odstranění kapitalismu nedošlo ke zrovnoprávnění žen a mužů a to proto, že kapitalismus je úzce spojen s patriarchálním řádem, se kterým se navzájem podporuje. Odstranění kapitalismu a řešení nerovného postavení žen na trhu práce tedy nestačí (Tong, 1995: 118).

a otázka nerovného ohodnocení žen a mužů v placených zaměstnáních a s ní spojený fenomén feminizace chudoby. Mnohé z těchto problémů se v praxi skutečně pokoušel řešit také komunistický režim v tehdejší Československu.

V případě otázky socializace domácí práce spočíval hlavní argument v představě, že pokud nebude žena zbavena břemene domácích prací a výchovy potomků, nebude znamenat samotný vstup do veřejné sféry její osvobození a zrovnoprávnění, zejména proto, že výchozí podmínky nebudou stejné, jako mají muži, kteří jsou od domácích pracích mnohem více osvobozeni. Snaha realizovat tuto myšlenku v sobě ovšem nese některá zásadní úskalí. Je to především skutečnost, že je-li pečovatelská práce přenesena do veřejného prostoru, nese si s sebou i nadále nízký status, který je s touto prací spojen, což jen potvrzuje i nízké ohodnocení těchto služeb.

Klíčovým motivem myšlenky placené práce v domácnosti je snaha postavit ji na úroveň práce ve veřejné sféře. Jde tedy především o to ukázat, že práce žen v domácnosti nepředstavuje neproduktivní podřadnou činnost, ale naopak práci, která je stejně hodnotná a společensky významná, jako práce mužů ve veřejné sféře.

V případě tematizace fenoménu gender pay gap - nižší plat za práce vykonané ženami, a to i přesto, že se jedná o práci srovnatelnou s podobnou prací vykonanou muži – poukazoval marxistický a socialistický feminismus na problém nižší prestiže ženské práce, který navíc vede k tomu, že je-li nutné, aby se nějaký člen domácnosti věnoval jen rodinně, stává se takovým členem téměř vždy žena, neboť je nasnadě že vydělává-li méně, bude to ona kdo bude kompenzovat tento handicap prací v domácnosti a péči o potomky. V případě Československa ovšem socialismus, který formálně deklaroval právo na stejné mzdy za stejnou práci, tento začarovaný kruh nedokázal rozetnout.

1.5.2. Komunistická ideologie v podmínkách Československa

Po Vítězném únoru se komunistická strana v Československu snažila přesvědčivě definovat novou dobu, především to, co se od lidu očekává a co ne. Komunisty proklamovaným cílem bylo především ustanovení beztrždní společnosti. Hlavními metodami socialistické politiky, pomocí kterých mělo být tohoto ideálu dosaženo, bylo znárodnění majetku a afirmativní akce na podporu dříve znevýhodněných.

Součástí socialistického ideologického diskurzu bylo směřování k potlačení jakékoliv diferenciaci, a to nejen v třídním smyslu slova, ale i v rámci genderových rolí. Ideologická představa „nového světa“ (Macura, 1992) vyžadovala jiný typ mezilidských vztahů, především měla překonat individualismus, hraničící až se zrušením vlastní identity³⁹.

V socialistickém Československu skutečně došlo k výrazné uniformitě života. Standardizace rodinného a soukromého života byla přímým důsledkem působení komunistického režimu. Lidé žili z podobně nízkých příjmů, které často vytvářely nutnost dvojího příjmu, tedy zaměstnání jak muže, tak ženy. To bylo dále provázáno masovým využíváním jeslí a mateřských školek. Limity v rozhodování vedly k uniformitě i pokud jde o uzavírání sňatků a počtu dětí, který se ustálil na jednom až dvou, neboť více se při zaměstnání obou rodičů téměř nedalo zvládat. Pracovat na vlastní kariéře v dnešním slova smyslu nebylo pro většinu lidí takřka možné, pokud člověk aktivně nespolupracoval s režimem. Jako kompenzace se tak přímo nabízela orientace na rodinný život (Havelková, 1999a: 78).

Ideologický obraz světa byl ostře polarizovaný, rozvržený do nesmiřitelných protimluv. Mezi určující polarity patřila dualita východ vs. západ, komunismus představující ráj a proti němu stojící kapitalismus symbolizující peklo, či mír a válka. Základem nové doby se stal nový člověk, který představoval výhru socialismu nad kapitalismem. V této souvislosti lze nahlížet i na budování kultu mládeže, které jakoby nebylo poskvřeno „starou dobou“ před nástupem komunismu (Macura, 1992)..

Konstrukci obrazu „nové“ socialistické ženy se ve své disertační práci věnuje Denisa Nečasová. Komunistická strana podle ní přisuzovala v duchu své ideologie ženám specifické místo ve společnosti, které se vymykalo dosavadní tradici. Obraz žen tvořily tři základní emblematické podoby. Za prvé žena jako nelítostná zapálená bojovnice proti imperialistickým kapitalistickým nepřátelům, která se stejnou razancí podporuje boj za mír. Za druhé pracující žena budující nový socialistický stát a třetím emblematickým obrazem byla žena matka, vychovatelka příštích generací (Nečasová, 2009: 327).

³⁹ Socialismus se představoval jako svět rovnosti, v jehož rámci nebylo pro hierarchické diferenciaci místo. Nešlo ale jen o rovnost občanskou, ale o rovnost ve smyslu ekvivalence a vzájemné zaměnitelnosti prvků, kde se vytrácí vlastní subjektivita a podstatný zůstává jen podíl na fungování společnosti jako celku (Macura, 1992).

1.5.3. Genderový rozměr komunistické ideologie

V této kapitole bych se ráda zaměřila na to, v čem spočíval specifický vliv komunistické ideologie na genderové vztahy. V této souvislosti je ale potřeba zároveň rozlišovat mezi totalitní komunistickou ideologií, tedy oficiální propagandou a reálným světem a životem lidí. Ten byl samozřejmě ovlivněn mantinely danými komunistickým režimem, ale přesto se od toho, co hlásala ideologie, mohl a také velmi často skutečně odlišoval, pokud nebyl přímo programově opoziční.

Alena Wagnerová ve své stati *Emancipace a vlastnictví. Příspěvek do diskuze o chybějících předpokladech pro vznik feminizmu v předlistopadovém Československu* upozorňuje v souvislosti s mocenským postavením žen a mužů na jeden podstatný faktor, kterým nástup socialismu výrazně oslabil statusovou pozici muže. Bylo jím znárodnění, pro komunisty zcela zásadní mocenský nástroj, s jehož pomocí proměnily strukturu československé společnosti. Byl-li totiž v tradiční měšťanské rodině klíčovým zdrojem statusu mužů majetek a ekonomický úspěch, pak právě znárodnění a vyvlastňovací opatření nutně muselo podle Wagnerové muže zasáhnout v samém jádru jejich identity (Wagnerová, 1995: 80). Pro ženy oproti tomu nebyla pro jejich postavení podle Wagnerové ztráta majetku tak zásadní, neboť jejich identita nebyla tradičně s držetím majetku spojována. Lze tedy říci, že dvěma podstatnými kroky, kterými bylo znárodnění majetku a výrazná podpora participace žen ve sféře placené práce, došlo ke změnám společenského postavení žen a mužů. Žena se totiž stávala ekonomicky i sociálně stále méně závislá na muži a zároveň jej připravila o jeho, do té doby výsadní, roli živitele rodiny.

Vlivu komunistické ideologie se intenzivně věnuje Hana Havelková, která tento vliv tematizuje jako efekt totalitního panství, nebo jako reakci na ně (Havelková, 2007). Mezi klíčové vlivy komunistického režimu na genderové vztahy patří především emancipace žen vedená shora, která neumožnila artikulaci vlastních požadavků ze strany žen, což bylo způsobeno především již zmiňovanou likvidací ženských organizací a vůbec celé občanské společnosti, spolu s celkově nesvobodným charakterem společnosti.

Dalším důležitým efektem byla plošné řešení genderových otázek, které nebralo ohled na specifické individuální požadavky a zájmy žen⁴⁰ (Havelková, 2007). Problémem plošně zaváděných opatření ovšem byla ze stany režimu absence reflexe jejich účinnosti a případných vedlejších efektů. Prostor pro artikulaci faktu, že režim nepřinesl jen změny pozitivní, ale i nové problémy, se otevřel až v druhé polovině padesátých let, respektive v letech šedesátých. Scott upozorňuje na skutečnost, že k těmto problémům se často nevyjadřovala vládnoucí garnitura, jako spíše odborníci a odbornice z řad sociologů a socioložek⁴¹, a v případě kolektivní výchovy dětí psychologů a psycholožek (Scott, 1974: 109). Závěry, ke kterým odborníci a odbornice dospěli, se ovšem v konkrétních opatřeních ze strany států neodrážely. Režim nebyl k problémům žen zcela slepý a hluchý, konkrétní řešení ale nenabízel.

Podíváme-li se na vztah ideologie komunismu k feminismu, je zřejmé, že se od něj striktně distancovala a naopak jej označovala za buržoazní přežitek⁴². Přes oficiální odmítnutí myšlenek feminismu tvořil socialistický model emancipace žen integrální součást programu socialismu. Komunistický režim sice povýšil status žen jakožto skupiny, ale v žádném případě je neosvobodil jakožto individuality (Havelková, 1999a: 70). Důkazem je zvyšující se vzdělání žen i možnost jejich uplatnění, postupně nastupující masová zaměstnanost žen (doprovázená snahou státu o zakládání předškolních zařízení pro děti) a velmi velkorysé mateřské dovolené.

Stát tedy usiloval o rovnoprávnost žen minimálně v institucionální rovině. Podle Hany Havelkové vedla cesta státu při snaze o zrovnoprávnění genderových rolí skrze setření hranice mezi soukromou a veřejnou sférou, a to jak na ideologické, tak faktické rovině (Havelková, 1999a: 72). V tomto smyslu, ale režim příliš neuspěl, projevil se to

⁴⁰ Jako příklad může sloužit plošné zavedení infrastruktury jeslí a školek jakožto nástroj sladění práce v domácnosti a ve veřejné sféře.

⁴¹ V roce 1950 režim rozhodl o zrušení všech kateder sociologie, čímž celý obor na deset let prakticky zcela vymizel. Pokusy částečně sociologii rehabilitovat proběhly v letech šedesátých, kdy byla v roce 1966 na Filosofické fakultě UK znovu založena katedra sociologie a obnovena tak i její výuka (Petrušek, 2004: 598-599)

⁴² Je to patrné například ze slov bývalého ministra práce a sociálních věcí z let 1981 až 1986, který v závěru své stati uveřejněné v Sociologickém časopise v roce 1976 říká, že: „v koncepci, ale také v každodenní praxi socialistické společnosti jsou na rozdíl od buržoazní společnosti obsaženy nikoliv dvě proti sobě stojící role – mateřská a ekonomická – ale tři základní společenské úlohy: mateřská, ekonomická a aktivní role občanská. Jejich plnění a sladění není jen záležitostí žen nebo jejich rodin, ale i významným celospolečenským úkolem, na němž se podílejí politické, společenské a hospodářské organizace. Nejde přitom ani o nerozumné přetěžování žen, ani o charitu nebo plnění jakéhosi abstraktního feministického požadavku, aby se ženy uplatňovaly a vyrovnaly se tak mužům. Je to přirozený požadavek, jehož základ tkví v samém pojetí rozvoje osobnosti člověka v socialistické společnosti.“ (Hamerník, 1976: 14)

zejména na zachování tradičního způsobu fungování domácnosti, v nichž naprostou většinu povinností i úkolů i nadále zastávaly ženy (Vodochodský, 2007: 36).

Podle Libory Oates-Indruchové sehrálo roli také to, že tzv. patriarchální diskurz, který implikoval feminitu dle tradičního měšťanského modelu, byl podstatnou a široce uplatňovanou součástí odporu vůči vládnoucí socialistické ideologii, právě proto, že představoval vůči této státní ideologii soukromé gesto. Jinak řečeno ve snaze postavit se do opozice proti režimu se konzervativní – tedy zachování tradičního genderového modelu - jevilo vlastně jako pokrokové (Oates-Indruchová, 2002: 195).

1.5.4. Státem řízený model emancipace – klady a zápory

Mezi klady státem řízené emancipace lze zařadit především růst ekonomické nezávislosti žen díky jejich masové zaměstnanosti⁴³ a postupně stále rostoucí vzdělanost žen. Nové a zásadní byly také změny v nastavení velmi štedrého sociálního zabezpečení a zdravotního systému. Zdravotní péče byla poskytována zdarma všem pojištěným občanům, postupně byly zavedeny dávky ženám na mateřské dovolené, důraz byl kladen i na preventivní zdravotní péči. Také nový zákon o rodině přinesl pokud jde o vyrovnání postavení žen a mužů zásadní změny, neboť deklaroval jednak stejná práva a povinnosti obou manželů a stejný nárok na majetek, ale také společnou zodpovědnost za materiální zabezpečení rodiny. (Havelková B., 2009).

Jako záporný efekt lze označit především dvojí zatížení, nebo spíš přetížení žen. Ty totiž zůstaly i nadále primárními pečovatelkami o domácnost a rodinu. Stát sice usiloval o usnadnění práce v domácnosti tím, že se snažil převzít část této práce na svá bedra (sítě jeslí a školek, nebo projekt osvobozené domácnosti), nebyl ale v této snaze příliš úspěšný. Tento projekt, který lze v duchu marxistického feminismu nazvat snahou o zespolečenštění ženské práce v domácnosti, se totiž ukázal v socialistických hospodářských podmínkách jako prakticky v masovém měřítku neproveditelný. Jiřina Šiklová upozorňuje, že stát v první řadě sledoval své vlastní zájmy a mocenské ambice, ženy potřeboval především využít jako levnou pracovní sílu pro svou extensivní industrializaci⁴⁴ (Šiklová, 1993: 75).

⁴³ V roce 1950 byla ekonomicky aktivních zhruba polovina žen v produktivním věku, v roce 1973 bylo aktivních nebo připravujících se k povolání 85,8% žen (Večerník, Vitečková, 1976: 50).

⁴⁴ V roce 1968 tvořily ženy 48,4 % veškeré pracovní síly (Šiklová, 1993: 75).

Dvojití břemeno mělo kromě neúměrného náporu na ženy i další negativní vliv. Ženy snažící se zvládnout obě role, totiž mohly jen těžko konkurovat v placených zaměstnáních mužům a dosahovat stejných výsledků jako oni. To se projevilo především v zachování jak vertikální, tak horizontální segregace pracovního trhu. Ženy zůstávaly celkově méně zastoupeny v řídicích pozicích a do značné míry zůstalo zachováno i dělení na mužské a ženské profese. S tím úzce souvisí také zachování nerovného odměňování žen a mužů v placeném zaměstnání⁴⁵. Šiklová hovoří dokonce jen o 50 % platu pro ženy za stejnou práci oproti mužům. V tomto smyslu nepomohly právní úpravy, které stejný plat za stejnou práci pro muže i ženy garantovaly, neboť nikdo nezpochybňoval tradiční genderové dělení rolí, podle kterého má být muž hlavním živitelem rodiny. Z hlediska žen zase zůstalo prioritou manželství a rodina. Šiklová vzhledem k výše uvedenému hovoří dokonce o „pseudo-emancipaci“, neboť formálně proklamovaná genderová rovnost nevedla k rovnosti faktické (Šiklová, 1993: 75).

O těchto problémech se částečně začalo hovořit po roce 1953, kdy se pomalu otevíral prostor pro kritiku. Skutečně otevřeně se o stěžejních problémech, kterými jsou dvojití zatížení žen, harmonizace práce a rodiny, nedostatku volného času a s tím související postupný pokles porodnosti, začalo hovořit až v průběhu šedesátých let. Současně začala být veřejně kritizována úroveň služeb, nedostupnost zboží, či špatné zásobování (Scott, 1974: 98-99).

1.5.5. Komparace Východ vs. Západ

Specifika státem řízeného modelu emancipace žen v komunistických režimech lze také dobře definovat při srovnání se situace v socialistickém Československu se Západem. Zajímavou komparaci rozdílné feministické identity založené na odlišné žité zkušenosti žen z tzv. „východu a západu“ nabízí Myra Marx Ferree.

Komunismus podle ní vytvořil jiné podmínky pro vnímání genderové otázky. Role ženy v socialistické společnosti je konstruována především skrze její placenou práci a mateřství, kdy je obojí vnímáno jako podstatné pro budování socialistické společnosti, zatímco v nekomunistických západních zemích se role ženy konstruuje především skrze její manželství a mateřství, což jsou role vnímané jako nedělitelné.

⁴⁵ Podle Aleny Wagnerové činila v Československu průměrná mzda ženy 67 % průměrné mzdy mužů (Wagnerová, 1995: 80).

Jak v případě „západu“, tak v případě „východu“ jde o patriarchální nastavení společnosti, které vytvářelo závislost žen, rozdíl je jen v povaze obou patriarchátů. Tzv. patriarchát veřejný byl podporován socialistickým zřízením, soukromý pak kapitalistickým (Marx Ferree, 1997: 161). Klíčem tematizace je pro autorku soukromá a veřejná sféra. Zásadní rozdíl tkví v tom, že zatímco socialistické státy vytvářely institucionální závislost žen na státu, v druhém případě stát posiloval živitelskou roli muže, čímž vytvářel a podporoval závislost žen⁴⁶.

Ženy žijící v socialistických společnostech nedávaly své ujařmení a diskriminaci za vinu mužům, ale jako hlavního viníka vnímaly především komunistický systém. Vedla-li dělicí čára ve společnosti socialistické mezi stranickým aparátem a společností, pak ve společnosti kapitalistické mezi světem mužů a žen (Wagnerová, 1995: 83). Podle Wagnerové tak ve státech s komunistickým režimem nedošlo jako na západě k formování feministického hnutí, protože ženy nevnímaly svoji diskriminaci z genderového hlediska, ale mnohem více jako útlak ze strany státního aparátu, který musí snášet společně s muži.

Rozdílnou zkušenost žen ze „západu“ a ze zemí bývalého socialistického bloku popisuje i Jiřina Šiklová. Zatímco prvně jmenované měly zkušenost s útlakem ze strany mužů, jakožto klíčových držitelů kapitálu i rodinného majetku, ženy z východní Evropy měly zkušenost se státním paternalismem, která sice byla velmi odlišná, ovšem stejně významná jako ta „západní“ (Šiklová, 1998: 6).

I podle Havelkové je ženská otázka podmíněna politickou a sociální situací. Odlišná zkušenost, která z ní plyne, pak ovlivňuje postoj k feministickým otázkám. To dokazuje i fakt, že po roce 1989 se ženská otázka v Československu zdála být nepodstatnou, a dokonce byla zásadním způsobem marginalizována, až ostrakizována. Ženy v socialistickém Československu se necítily diskriminovány, neboť primárně zažívaly pocit diskriminace ze strany totalitního režimu, a ta byla společná takřka celému národu, což je důvod proč se citlivost na genderové otázky takřka vytratila (Havelková, 1997: 59).

⁴⁶ Autorka svou tezi dokládá na zkušenosti z bývalého DDR a NDR. V bývalém východním Německu se až jedna třetina dětí rodila mimo manželství, neboť rozdíl v životním standardu žen v manželství a žen samoživitelek nebyl nijak markantní. Ženy přinášely do rodiny až 40% rodinného příjmu. Tady existenční závislost žen na muži byla oproti bývalému západnímu Německu minimální, kde měla jen třetina žen práci na plný úvazek a devadesát procent dětí se rodilo v manželství, neboť žena samoživitelka si téměř nemohla díky absenci školek a jeslí dovolit práci na plný úvazek a tedy její životní standart byl výrazně horší, než ženy žijící v manželství (Marx Ferree, 1997: 163).

1.6. Shrnutí teoretické části a precizace výzkumné otázky

V teoretické části své práce jsem se nejdříve pokusila zasadit svou práci do historických souvislostí, ze kterých vyplývá především fakt, že socialistická společnost, byla společností nesvobodnou, ve které neexistoval prostor pro společenskou diskuzi, a tím ani prostor k reformám a korekcím, které by z takové diskuze mohly vzejít. V případě otázek genderové rovnosti to znamenalo, že především díky naprostému přerušení kontinuity ženského hnutí a umlčení jeho klíčových představitelk nebyl dán ženám prostor k vyjádření k problémům, kterým čelily. Důsledkem socialistického způsobu emancipace žen vedené shora pomocí politických rozhodnutí a opatření bez možnosti se k nim vyjádřit, tak bylo to, že tyto emancipační snahy zůstaly ženami často nereflektované a neuvědomělé a byly vnímány pouze jako ideologická manipulace

Spolu s umlčením ženského hnutí byly nedostupné také myšlenky feminismu, které se postupně rodily na „Západě“ během tzv. druhé vlny. Pojem feminismus byl interpretován jako nebezpečná ideologie vnášená k nám ze „Západu“, která se především snaží nabourat jednotu pracujících žen a mužů.

Přes tyto výchozí podmínky je ovšem třeba přiznat, že socialismus dosáhl skutečných změn v životech žen, a to zejména v oblastech, jakými je práce a účast na veřejném životě a přístup ke vzdělání. Zapojení do pracovního trhu přineslo ženám zejména nezávislost na partnerovi. V této souvislosti tedy byla ovlivněna i mužská role.. Skutečné genderové rovnosti ovšem dosaženo nebylo, a to zejména díky přetrvání konzervativního genderového uspořádání. Díky zachování tradiční role ženy nedošlo k rozbití tradičního modelu rodiny, ke kterému patřilo vyzdvihování ženské role jako mateřské. Socialismus sice dokázal zvýšit status žen jakožto skupiny, ale neosvobodil ženy jako individuality. Tomu bránila politika egalitářství i celkově nesvobodný charakter společnosti. Z tohoto úhlu pohledu měli politicky i ekonomicky režimem utlačovaní muži i ženy stejného nepřítele, díky čemuž mezi nimi vznikala vzájemná solidarita.

Genderová rovnost nebyla pro vládnoucí garnituru tématem, ale vycházela z marxistické teze, podle které revoluce a konec kapitalismu sama o sobě vyřeší i problém nerovnosti mezi pohlavími. Nastolením socialistického zřízení, jež mělo zajistit právní rovnost pohlaví i ekonomickou nezávislost žen, považoval stát otázku emancipace za uzavřenou. Díky již zmiňované absenci veřejné debaty se nové problémy, o kterých bylo

třeba diskutovat, téměř neartikulovaly a pokud ano, pak až v průběhu šedesátých let a spíše v intelektuálních a odborných kruzích, nikoliv ovšem v rámci oficiální stranické rétoriky.

Mezi tyto nové a pro ženy stěžejní problémy patřilo v první řadě tzv. dvojí zatížení žen, tedy situace, kdy ženy postupně stále masověji vstupovaly do placených zaměstnání, ovšem ve sféře domácí jim díky přetrvávajícímu konzervativnímu genderovému uspořádání nikdo neulehčil. V prostředí socialistických států tak došlo ke znormalizování této dvojí zátěže. Důsledkem neřešení problému, který dnes nazýváme harmonizace práce a rodiny, bylo neúměrné přetížení žen, které vedlo k nedostatku času na rodinu, což mělo později za následek výrazné snížení porodnosti.

Genderové nerovnosti přetrvávaly i v oblasti zaměstnání a pracovního trhu. I přes ústavní deklaraci stejného přístupu ke vzdělání i všem povoláním a úřadům, zůstaly v době socialismu zachovány takové jevy, jakými byly vertikální a horizontální segregace pracovního trhu, feminizace některých studijních oborů a nerovnost odměňování žen a mužů za stejnou práci. Veřejná sféra tedy i nadále zůstala doménou mužů, v méně prestižní soukromé oblasti dominovaly ženy.

V rámci socialistického Československa se také v zásadě nepodařilo uskutečnit představu o kolektivní výchově dětí. Počet jeslí a školek sice narůstal, ale představa o kolektivní výchově, která bude jen doplňována výchovou rodinou, nebyla společností přijata. To dokazuje i postupné zhodnocování mateřské funkce ženy zejména během šedesátých let a prodlužování mateřské dovolené až na bezkonkurenční 3 roky.

Výzkumná otázka

V empirické části mé diplomové práce se chci zaměřit na zodpovězení základní otázky, a to, jakým způsobem jsou v mnou analyzované literatuře reflektovány a popisovány změny, které znamenal režim v životě žen. O jaké změny jde, vyplývá z teoretické části mé práce. Jedná se především o postupně masové zapojení žen do produkce a do trhu práce, s ní spojená dvojí zátěž žen a problém nízkého zapojení mužů do chodu domácnosti a při výchově dětí a snaha státu nabídnout ženám jako jediné řešení služby státních institucí.

Konkrétně si v analytické části budu klást tyto výzkumné otázky:

Jaká genderová tematika se objevuje v době tzv. tání v obou sledovaných periodikách a jak jsou tato témata pojmána?

Jak je reflektována emancipace žen a její projevy v tehdejší socialistické společnosti?

2. ANALYTICKÁ ČÁST

V předchozích kapitolách teoretické části jsem jednak vymezila a blíže popsala historické období, ke kterému je práce vztažena, a dále se zabývala teoretickými východisky a tezemi, se kterými pracuji. V analytické části se nejprve zaměřím na metodologická východiska, metodu sestavení výzkumného vzorku a poté na samotnou interpretaci sebraných dat.

2.1. Metoda výzkumu

V empirické části mé diplomové práce budu hledat odpověď na mou základní výzkumnou otázku, a to, zda vůbec a jakým způsobem jsou v pramenném materiálu zachyceny a reflektovány klíčové změny, které přinesla do života žen reálná politika socialistického režimu vůči genderové rovnosti. Cílem výzkumu bylo zjistit, jak vybrané mediální tituly reflektovaly otázku genderových vztahů, postavení žen ve společnosti, z jakého úhlu na ně nahlížely a jakým směrem se diskuze k jednotlivým tématům ubírala. Pramenným materiálem pro mne budou mediální texty dvou periodik a to Rudého práva a Literárních novin respektive jejich pokračovatelů Literárních listů v přesně stanoveném období.

Rozhodla jsem se zaměřit na tzv. období tání, které mnozí historikové datují mezi lety 1963 - 1967, neboť tato doba přinesla po tuhých padesátých letech jisté společenské uvolnění a možnost ne samozřejmě zcela svobodné, přesto veřejné diskuze o politických i sociálních otázkách. Na toto období, ovšem zároveň spolu s obdobím nástupu komunismu a lety padesátými, ve kterých se reálná politika socialismu vzhledem k genderovým otázkám formovala, jsem zaměřila také svou teoretickou část, jejíž specifické znaky shrnuji na jejím konci.

Z metodologického hlediska je má práce kombinací metod, neboť prameny podrobím jednak analýze textu a to analýze tematické a kritické diskurzivní analýze a dále se v případě části textů z Literárních novin pokusím o teoretickou analýzu konkrétní filosofické diskuze, která zde proběhla a která se vztahovala k vydání knihy *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir.

2.1.1. Výzkumný vzorek

2.1.1.1. Prameny

Výzkumný vzorek jsem sestavovala ze dvou hlavních pramenů a to Literárních novin respektive Literárních listů a Rudého práva. Zvolila jsem je z následujících důvodů: Rudé právo se coby ústřední orgán KSČ drželo linie své strany, bylo tak vnímáno jako nejvíce pro-režimní deník. Šéfredaktor byl zároveň členem předsednictva UV KSČ (Jungová, 2008), novináři a novinářky měli na režim úzké vazby a mezi čtenářskou obcí byli jak předpokládám vnímáni nejspíše jako součást vládnoucího establishmentu. Proto se domnívám, že právě v tomto deníku naleznu tzv. oficiální stanovisko a pohled na genderové vztahy, které měla možnost komunistická strana prosazovat mnoha jí dostupnými prostředky.

Pozice Literárních novin i Literárních listů byla v šedesátých letech diametrálně odlišná, což vycházelo z jejich pojetí jakožto kulturního časopisu (pozici Rudého práva a Literárních novin respektive listů jsem více popsala v teoretické části práce).

Zatímco Literární noviny a Literární listy jsem tedy zvolila jako zástupce intelektuálního diskurzu zkoumané doby, který byl zároveň významným komentátorem a glosátorem politicko-společenského dění, jako protipól jsem pak zvolila Rudé právo, které naopak podle mého názoru a zkušenosti s jejich předběžným studiem představovalo klíčové médium pro šíření komunistické ideologie a propagandy.

2.1.1.2. Výběr výzkumného vzorku

Na základě předběžného studia obou zvolených periodik jsem zvolila analýzu článků Rudého práva z roku 1967, Literárních novin z let 1963 – 1967 a Literárních listů z roku 1968. Rok 1967 jsem jako klíčový nezvolila náhodně. Vyšla jsem z faktu, že v roce 1966 poprvé vychází český překlad klíčové knihy západního feministického hnutí, který předznamenává nástup jeho druhé vlny, *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir. Stanovila jsem si předpoklad, že vydání této knihy by mohlo podnítit debatu o genderových otázkách na stránkách tisku a začala jsem systematicky pročítat obě periodika od roku 1966. Předpoklad se potvrdil v případě v Literárních novin, které mezi 4. březnem a 17. červnem roku 1967 otiskly polemiku filosofů Ivana Svitáka, Jana Patočky a filosofky Ireny Dubské vztahující se přímo k této knize. Této diskuzi věnuji ve své analýze zvláštní pozornost,

neboť představuje ojedinělou a ve své době zcela novou diskuzi nad genderovou tematikou.

Ročník 1967 byl tedy pro mou práci klíčový a prohledala jsem systematicky všechna vydání jak Rudého práva, tak Literárních novin. Z Rudého práva jsem získala z celého ročníku 12 příspěvků, z Literárních novin jen 5 článků, které se všechny dotýkaly debaty kolem knihy *Druhé pohlaví*. Literární noviny v té podobě, v jaké vycházely v roce 1967, přestaly v únoru 1968 existovat, neboť jak jsem popsala v teoretické části, změnilý název na Kulturní noviny a poté v dubnu zanikly zcela. Během mnou provedené analýzy celého ročníku Literárních novin jsem také po této změně nenalezla již žádný relevantní text, který by se jakkoliv, byť okrajově dotýkal genderového tématu a obsahoval mnou zvolená klíčová slova. Rozhodla jsem se proto v rámci snahy mít více materiálu k analýze a také potvrdit či vyvrátit ojedinělost diskuze kolem *Druhého pohlaví* prohledat ještě předchozí ročníky Literárních novin, a to od roku 1963, neboť tento rok považují mnozí autoři za počátek období tzv. tání.

Po roce 1967 mě zajímalo především, zda na stránkách nástupnického periodika Literárních novin, kterými byly v zásadě původní redakční radou řízené Literární listy, naleznou ještě další odkazy či pokračování diskuze kolem knihy *Druhé pohlaví*, proto jsem prohledala ještě všechny čísla Literárních listů, které vycházely od 22.2. 1968 do okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy.

Ve vybraném a výše popsaném období a vybraných periodikách jsem vybírala všechny články, v jejichž nadpisu či podtitulku se objevila některá z následujících klíčových slov:

žena, matka, emancipace, Československý svaz žen (respektive Výbor československých žen, či Svaz žen), MDŽ, zaměstnanost žen, domácnost, rodina, láska, sex, porodnost.

Klíčových slov jsem záměrně zvolila více, aby mi pokud možno neunikly žádné články týkající se genderové otázky, postavení žen ve společnosti, zaměstnání žen a jejich emancipace v socialistickém Československu. Ve třech případech vybraných článků z Literárních novin není v názvu článku žádné z klíčových slov. Jedná se o článek „*Zárok*“, který se zabývá tematikou potratů, článek Jiřiny Šiklové „*Ještě k perspektivám vysokoškolaček*“ a článek Edy Kriseové „*Asociální –ismus*“. Ve všech případech jsem si článků všimla při důkladném listování zvoleného periodika, v případě článků Jiřiny

Šiklové a Edy Kriseové pro mne byla nepřehlédnutelná právě jména autorek a vzhledem k tomu, že se všechny tři články tematicky týkají genderové otázky, rozhodla jsem se je zařadit, přestože klíčové slovo neobsahují. Vyhledávání článků jsem prováděla v Městské knihovně Praha – hlavní ústředna na Mariánském náměstí, kde jsou k prezenčně k dispozici kompletní archivy všech zvolených periodik.

Tabulka 1: vybrané články z Rudého práva (zkontrolovat, zda to sedí)

počet	Název článku	Podtitul	Ročník/číslo	Datum vydání	Jméno autora/autorky
1	Nezbytné podmínky spokojenosti zaměstnaných žen	Dobré pracovní prostředí a ulehčení v domácnosti	47/48	17/2/1967	neuveđen
2	Pracující žena a matka je a musí být středem pozornosti celé společnosti	Tradiční beseda žen s představiteli strany a vlády	47/67	8/3/1967	neuveđen
3	Projev soudruha Antonína Novotného (ke dni MDŽ)		47/67	8/3/1967	neuveđen
4	Zaměstnaných žen je téměř 50%	Z městské konference Čs. Svazu žen v Praze	47/100	11/4/1967	neuveđen
5	Dnes začíná sjezd slovenského výboru Čs. Svazu žen		47/147	30/5/1967	neuveđen
6	Živá činnost organizací Svazu žen na Chomutovsku		47/210	1/8/1967	Jiří Procházka, vedoucí tajemník OV KSČ Chomutov
7	O některých možnostech ulehčení domácích prací		47/227	18/8/1967	Ing. Marie Strnadová, Výzkumný ústav obchodu
8	Kdo je hlava rodiny?	Rubrika důvěrné řádky	47/239	30/8/1967	Jan Hajný
9	Žena na pracovištích		48/266	26/9/1967	neuveđen

10	Zasedání Rady mezinárodní demokratické federace žen		48/285	15/10/1967	neuveden
11	Dárkyně – ale i ochránkyně života	Delegace sovětských žen na zasedání ÚV Čs. Svazu žen	48/316	16/11/1967	neuveden
12	Mnoho žen stále stranou veřejného života	Nedostatek času - Starost nejen naše – Hledat nové cesty	48/321	21/11/1967	RSDr. Miroslav Šolc

Tabulka 2: Vybrané články z Literárních novin

počet	Název článku	Ročník/číslo	Datum vydání	Jméno autora/autorky
1	Děti a denní jesle	12/12	23/3/1963	skupina odborníků
2	Zaměstnání kontra mateřství?	13/46	14/11/1964	neuveden
3	Zákrok	14/20	15/5/1965	Svatopluk Pekárek
4	Být, či nebýt zaměstnaná...	14/22	29/5/1965	Helena Klímová
5	Je vysokoškolské vzdělání žen přínosem?	14/28	10/7/1965	Jiřina Šiklová
6	Ještě k perspektivám vysokoškolaček	14/49	4/12/1965	Jiřina Šiklová
7	Chodili spolu s čistě lásky	14/30	24/7/1965	JUDr. František Pávek
8	Jak se daří rodině?	15/2	8/1/1966	J.M.Havlík
9	O porodnosti reálně	15/9	26/2/1966	Tomáš Frejka
10	Hádání o rodině	15/11	12/3/1966	skupina účastníků debaty
11	Člověk nebo sexus.	16/9	4/3/1967	Ivan Sviták
12	Člověk či sexus? Je dobře vědět o čem je řeč	16/12	15/3/1967	Jan Patočka
13	Kdo je žena, která se stává člověkem?	16/12	25/3/1967	Irena Dubská
14	Člověk nebo sexus?	16/18	6/5//1967	Ivan Sviták
15	Naposledy: člověk nebo sexus	16/24	17/6/1967	Helena Klímová

Tabulka 3: Vybrané články z Literárních listů

počet	Název článku	Ročník/číslo	Datum vydání	Jméno autora/autorky
1	Asociální -ismus	1/10	2/5/1968	Eda Kriseová
2	Emancipace od dětí	1/11	9/5/1968	Eva Klausnerová
3	Právo na rodinu	1/20	11/7/1968	Igor Tomeš

2.1.2. Metody analýzy

Základním metodologickým přístupem mé práce je analýzu textů a to konkrétně jejich tematická analýza a kritická diskursivní analýza a teoretická analýza konkrétní diskuze. Jedná se o kvalitativní metody, jejichž cílem je obecně odkrýt význam podkládaný sdělovaným informacím (Disman, 2002: 285). Jednoznačně definovat kvalitativní výzkum je ovšem obtížné, zahrnuje totiž velké množství přístupů a metod.

Specifikem kvalitativního výzkumu je skutečnost, že přestože je na jeho počátku dané téma a určení základní výzkumné otázky, je možné zároveň otázky modifikovat nebo doplňovat i v průběhu výzkumu, během sběru dat a jejich analýze. Z tohoto důvodu se kvalitativní výzkum považuje za pružný typ výzkumu (Hendl, 2005: 48). Tyto metody volím především proto, že se budu zabývat mediálním diskurzem (v případě Rudého práva značně ovlivněným politikou komunistické strany, v případě Literárních novin půjde spíše o intelektuální diskurz) dnes již historického období a domnívám se, že právě v dokumentech dané doby se projeví skupinové nebo i osobní názory, hodnoty a ideje, které vypovídají o konstrukci světa a společnosti v dané době. Právě v těchto případech, kdy zkoumáme časově vzdálené, historické události, je analýza výstupů masových médií klíčovým typem výzkumu (Hendl, 2005: 130), které ovšem musí zároveň předcházet důkladné zasazení do historického kontextu, o což jsem se pokusila zejména v teoretické části práce.

Jednu z výhod analýzy textů – v mém případě mediálních výstupů daného historického období – je neinteraktivní styl výzkumu (Reinharz 1992: 147), tedy já jakožto badatelka nebudu vstupovat do kontaktu s žádnými respondenty či respondentkami, ani nebudu studovat chování a jednání jiných osob, což znamená, že se ve své práci nemusím explicitně vyrovnávat zejména s otázkami spojenými s problémy výzkumu založeného na osobním kontaktu mezi badatelem či badatelkou a zkoumanými, případně zpovídanými

osobami. Práce je ovšem z několika důvodů selektivní a to především díky tom, že jsem si z výše zmíněných důvodů stanovila určitý rozsah daný časovým vymezením a vybranými typy periodik. Má subjektivita tedy hrála roli při výběru textů, nicméně informace, které jsou v nich obsažené a budou předmětem mého studia, mou subjektivitou ovlivněné nejsou, neboť nebyly mnou vytvořené. Navíc texty, které budu analyzovat, nevznikaly s cílem, že budou sloužit výzkumu, neboť se jedná o články z dobového tisku, tudíž jsou pro zachycení mediálního diskurzu dané doby vhodné.

2.1.2.1. Feministická perspektiva výzkumu

Ve své práci vycházím z feministické perspektivy. Podle Ramazonoglu a Holland neexistují specificky feministické metody, pouze feministický přístup, který se vyznačuje jednak tím, že vychází z feministických teorií, tematizuje otázky genderu, genderového řádu ve společnosti a otázku moci. Pro feministickou metodologii je v praxi důležitá především konkrétní osoba a její pozice, použitá teorie a metodologie (Ramazanoglu, Holland, 2002). Podle Reinharz lze ovšem říci, že feministické výzkum se kloní především k používání interpretativních, kvalitativních výzkumných metod (Reinharz, 1992).

2.1.2.2. Tematická analýza

Jedním z cílů analýzy pramenů Literárních novin respektive Literárních listů a Rudého práva bude tematická analýza, tedy zmapování a přehledové strukturování veškerých genderových témat, která se v těchto tiskovinách za předem zvolené období objevila. Nejedná se mi ovšem o kvantitativní obsahovou analýzu, tedy data v kvantitativní podobě o samotné četnosti genderových témat, počtu článků v ročníku samozřejmě uvádím, ovšem mým cílem je podrobnější kvalitativní tematická analýza zjištěných genderových témat a pokus o interpretace jejich pojetí - tedy především, o jaké konkrétní témata se jedná, jak jsou autorem či autorkou pojetá, s jakou motivací byl článek napsán atd. (Hendl, 2005), protože mě zajímá především, zda byla feministická témata vůbec přítomna ve veřejném diskursu a pokud ano, tak v jaké podobě.

2.1.2.3. Teoretická analýza diskuze

V rámci před-studia vybraných periodik, ze kterých jsem vybírala články pro analýzu, mně velice zaujalo pět na sebe navazujících a reagujících článků od tří autorů v Literárních novinách, které se točí kolem vydání knihy Simone de Beauvoir *Druhé*

pohlaví. Tato filosofická diskuze Jana Patočky, Ivana Svitáka a Ireny Dubské se mi jeví jako ojedinělá a zcela nová svým přístupem k genderovým otázkám. Zmínění autoři ve svých článcích, které budu analyzovat, reagují na vydání *Druhého pohlaví*, které představovalo pro feminismus zásadní dílo, neboť podle Hany Havelkové předložilo snad všechny otázky, které strukturu feministického uvažování tvoří (Havelková, 1995b: 117). Jejím vydáním v češtině v roce 1966 se na okamžik objevily i v tehdejší Československu feministické myšlenky, které dále rozvíjela zejména druhá vlna feminismu a které především díky přerušení kontinuity ženského hnutí po nástupu komunismu k moci nebyly v československé společnosti artikulovány, což je důvod, proč chci této debatě věnovat ve své práci zvláštní pozornost.

V případě těchto pěti specifických článků se pokusím o teoretickou analýzu této diskuze v jejímž rámci budu sledovat zejména reflexi autorčiny optiky feministického tázání a uchopení konceptu genderového řádu, se kterým Simone de Beauvoir ve své knize přichází. Analýzu budu dělat tím způsobem, že si stanovím klíčové výzkumné otázky, na které budu hledat v jednotlivých statích a zejména u jednotlivých autorů odpověď.

Mou klíčovou výzkumnou otázkou tedy v tomto případě bude, jaká byla česká reakce na vydání knihy *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir? Dále jsem si stanovila následující výzkumné podotázky:

- Jaká nová témata a přínos vidí autoři v díle Simone de Beauvoir a v jakých aspektech její přínos vyzdvihují a v jakých naopak kritizují?
- Jaký je vztah autorů článků k feminismu?
- Lze u jednotlivých autorů hovořit o konstruktivistickém či esencialistickém přístupu?
- Jak se autoři staví k tematizaci sexuality?

2.1.2.4. Kritická diskurzivní analýza

Ve své práci chci aplikovat specifickou formu kritické diskurzivní analýzy a to ideologickou analýzu dle T. van Dijka na ukázkovém diskurzivním fragment – konkrétně na jedné vybrané mediální promluvě z Rudého práva s cílem zachytit a vysvětlit způsoby,

jakými dominantní diskurz ovlivňuje či utváří společně sdílené poznání, mocenskou hierarchii, dominantní ideologii atd.

Termín diskurz je různými autory různým způsobem charakterizována a definován, nejčastěji ovšem bývá spojován se jménem Michaela Foucaulta. Diskurz je slovo s mnoha odstíny a definicemi, v zásadě jej lze pojímat v několika rovinách. V rovině první představuje řečový projev, specificky uspořádané celky výpovědí, kterými ovšem Foucault nemyslí ani tak deskriptivní výpovědi, ani gramatickou větu, ale spíš způsob, jak se o něčem mluví. V druhé rovině diskurz představuje korpus, či žánr spojený s určitým předmětem. V nejšířejí pojaté rovině pak diskurz představuje řád strukturující, determinující a disciplinující způsoby a předměty našeho vypovídání.

Podle Ruth Wodak představuje diskurz formu sociální praxe, kdy diskurz je jednak sociálně konstruován a zároveň sociálně podmíněn. Diskurz je konstitutivní tím, že udržuje a reprodukuje status quo ve společnosti a zároveň je konstitutivní i tím, že přispívá k jeho transformování. Diskurz tedy vyjadřuje to, jak se k nějakému tématu přistupuje, jak se o něm hovoří a jak je nakládáno se souborem možných významů a kategorií, které se k tématu vážou. Odráží myšlení dané doby, hodnoty a ideologii.

Cílem diskurzivní analýzy je nejen identifikovat a kategorizovat výpovědi, ale především odhalit proces jejich utváření, odhalit formu a způsob, jak se o něčem píše respektive mluví. Z pohledu diskurzivní analýzy je důležité, že promluvit znamená vždy promlouvat určitým způsobem a z nějaké pozice.

V rámci diskurzivní analýzy je zahrnuta také kritická diskurzivní analýza, která ale představuje spíš odlišný nebo specifický přístup než odlišnou metodu. Zajímá se především o to, jaké sociální faktory diskurz formují, spíše než jen o samotný diskurz. Kritická diskurzivní analýza vychází z předpokladu, že každá verze reality je nějakým způsobem rétoricky reprezentována a to tak, aby její obraz vyhověl preferovanému ideologickému směřování. Předními odborníky na tuto metodu jsou Norman Fairclough a Teun van Dijk či Ruth Wodak.

Diskurzivní analýza nemůže být nikdy hodnotově neutrální, to znamená, že se v ní nutně projeví můj postoj jakožto výzkumnice, na paměti ale stále musím mít to, že cílem kritické diskurzivní analýzy ovšem není polemika výzkumníka se zkoumaným diskurzem, ale odhalení mechanismů daného diskurzu. Přestože budu mít toto na paměti, je nezbytné

zmínit v této souvislosti otázku své pozicionality, ze které v uchopení tématu vycházím (ta je dána mým věkem, pohlavím, vzděláním, osobní a přenesenou zkušeností se zkoumanou dobou a mým osobním názorem na komunistický režim. V tomto smyslu jsem svou pozicionalitu popsala v úvodu své diplomové práce). Pokud jde o samotné zkoumání mediálních sdělení, je zřejmé, že je každý člověk může chápat a vysvětlovat si je odlišným způsobem.

2.1.2.4.1. Operacionalizace kritické diskurzivní analýzy

Před přistoupením k samotné analýze článků je třeba zamyslet se nad sociálními, kulturními a politickými podmínkami, ve kterých text vznikl. To jsem již učinila v teoretické části práce, v kapitolách věnujících se historii sociálně-politického vývoje Československa po druhé světové válce do šedesátých let, kde jsem se zároveň věnovala obecněji také situaci na mediální scéně, která byla samozřejmě totalitním komunistickým režimem značně poznamenána.

Kritická analýza diskurzu představuje analýzu, v níž se zdůrazňují mocenské vztahy a ideologie vytvářené a prezentované jazykem. Moc se ovšem nerealizuje otevřeně. Projevuje se tím, že se přijímají a internalizují pouze určité verze pravdy, jiné interpretace se potlačují a marginalizují. V textu lze tyto kontradikce vysledovat (Hendl, 2008: 267).

Vztahem ideologie, diskurzu a individuálního myšlení se věnuje také Teun van Dijk (1998), který hovoří o ideologických rámcích, jež se promítají do textu, například tím, že jedné straně je věnován větší prostor, text je napsán tak, aby z něj vyplývalo s kým máme sympatizovat. Vybrané promluvy jsem se rozhodla analyzovat ideologickou analýzou, která je specifickou formou kritické analýzy diskurzu podle Teun van Dijka. Inspirací při aplikaci tohoto přístupu mi byla zároveň ideologická analýza mediální promluvy podle T. van Dijka, kterou vytvořila Hana Havelková ve své stati *Cesta do hlubin genderové politické kultury: Příklad kritické analýzy ideologie* (Havelková, 2008).

Jako vodítko pro vlastní ideologickou analýzu jsem zvolila text T. van Dijka *Opinions and Ideologie in the Press* zejména proto, že se zde zabývá vztahem mezi ideologií, názory a postoji, která předkládají média a mediálním diskurzem. Podle autora se všechny tyto prvky a struktury navzájem ovlivňují. Ideologie má na jednu stranu vliv na novináře a novinářky, kteří zároveň napomáhají produkci a reprodukci určitého mediálního diskurzu. Podle autora ideologie jednak vyjadřuje určitou víru a přesvědčení

na druhou stranu je nutné vnímat ideologii nikoliv pouze na individuální úrovni, ale jako jev sociální, institucionální a politický, tedy jako sociální fenomén (van Dijk, 1998: 21-22).

T. van Dijk navrhuje sledovat kognitivní struktury ideologie, tedy určitou strukturu a podstatu ideologie a její odraz v sociálním životě. Podle něj to, co lidé dělají jakožto členové určité společnosti, odráží jejich společné myšlení, tedy společně sdílená ideologie vždy proniká hluboko do našeho myšlení a určitým konkrétním způsobem pak organizuje naše názory, postoje a preference. Ideologie vytváří myšlení v rámci polarizací, kdy rozlišujeme na to, co je špatné a dobré, pravdivé a lživé. Vytváří také zásadní polarizaci myšlení na My, přičemž s touto skupinou, jejímiž jsme členy jsou spojováno pozitivní konotace a na Oni, se kterými jsou spojovány konotace negativní. Ideologie tedy reflektuje zásadní kritéria utváření sociální identity jedince a definuje zájmy společenských skupin.

Do našeho myšlení proniká ideologie pomocí narativních modelů, modelových situací, se kterými se setkáváme v naší každodenní zkušenosti a které vytváří spojení mezi individuálním a společenským. Takové modely tedy jedinci jakoby napovídají, co si má myslet o situacích, událostech, věcech atd.

T. van Dijk nabízí přehled různých jazykových prostředků, které lze v rámci kritické diskurzivní analýzy textu sledovat (van Dijk, 1998: 31 - 45). Zaměřit se můžeme například na výběr lexikální zásoby, různá synonyma totiž mohou mít různé hodnotové zabarvení a konotace, tedy samotný výběr slov, může naznačit hodnotové pozice, z jakých autor hovoří. Důležité je také sledovat, jakým způsobem je výrok zkonstruován, například právě utvářené polarizace My vs. Oni. Stanovisko samozřejmě není vždy vyjádřeno explicitně, ale je zahrnuto v rámci určitého konceptu, van Dijk hovoří o implikaci. Dále je možné sledovat presupozice - tedy předpoklad, o kterém není z pozic autora pochyb a který je v tvrzení explicitně přítomen, byť nemusí být explicitně vyjádřen⁴⁷. Na závěr T. van Dijk navrhuje při aplikaci ideologické analýzy zaměřit se na pět úkonů:

1. analyzovat kontext diskurzu

⁴⁷ Například v novinovém textu, který van Dijk rozebírá jako příklad a který se věnuje Palestinsko izraelskému konfliktu, je zřejmá presupozice (tedy dále nediskutované tvrzení), že se islámští extrémisté dopouští teroristických činů a blokuje tím cestu k vzájemným rozhovorům.

2. analyzovat jaké skupiny, mocenské vztahy a konflikty jsou ve hře
3. zaměřit se na sledování negativních a pozitivních konotací spojených s Nými a s Nimi
4. objasnit co je předpokládané a co implikované
5. zkoumat formální struktury, které zdůrazňují či potlačují polarizované skupinové názory (van Dijk, 1998: 61)

2.2. Analýza

2.2.1. Teoretická analýza diskuze kolem knihy *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir na stránkách Literárních novin

Na následujících stránkách se budu věnovat teoretické analýze diskuze, která se objevila na stránkách Literárních novin v roce 1967 kolem zásadní knihy feministického myšlení *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir.

Diskuzi, která se na stránkách Literárních novin objevovala od 4. března do 16. června 1967, odstartovala recenze knihy z pera Ivana Svitáka. Na ni reagoval směrem ke Svitákovi velice kriticky Jan Patočka, který celé vydání knihy v roce 1966 připravil a je také autorem předmluvy a doslovu, ve stejném čísle Literárních novin se s kritikou Svitákovy recenze připojila také Irena Dubská. Ivan Sviták dostal od Literárních novin příležitost reagovat na tyto kritiky v čísle 18, které vyšlo 6. května.

Debatu uzavřela v čísle 24 Helena Klímová, jejíž článek je zajímavý mimo jiné také tím, že v něm představuje několik z došlých čtenářských reakcí. Není už ale tak jako předchozí stati přímou reakcí na Simone de Beauvoir, jako spíše snahou jednak reagovat na vybrané a zveřejněné dopisy čtenářů a analýzou situace, ve které se nachází ženy v Československu. Tento poslední článek díky tedy neanalyzuji skrze mřížku čtyř podotázek, tak jako předchozí čtyři články, ale věnuji mu analýzu samostatnou.

Ve své teoretické analýze se budu snažit zodpovědět tuto klíčovou výzkumnou otázku:

Jaká byla česká reakce na vydání knihy *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir?

Za tímto účelem jsem si stanovila následující výzkumné podotázky, které tvoří základní mřížku, skrze kterou budu články analyzovat:

- Jaká nová témata a přínos vidí autoři v díle Simone de Beauvoir a v jakých aspektech její přínos vyzdvihují a v jakých naopak kritizují?
- Jaký je vztah autorů článků k feminizmu a k řešení otázky emancipace ženy?
- Lze u jednotlivých autorů hovořit o konstruktivistickém či esencialistickém přístupu?
- Jak se autoři staví k tematizaci sexuality?

2.2.1.1. Dnešní pohled na dílo Simone de Beauvoir *Druhé pohlaví*

Kniha *Druhé pohlaví* představitelky francouzského existencialismu Simone de Beauvoir vyšla v českém překladu poprvé v roce 1966. Je považována za klíčové dílo v dějinách studia genderu a feminismu, neboť stála u zrodu nastartování druhé vlny feminismu a výrazně napomohla emancipačnímu hnutí v západní Evropě. *Le deuxième sexe* vyšlo poprvé v nakladatelství Gillimard v Paříži v roce 1949. „Otevřelo dokořán téma vztahu ženy a muže, aby se už nezavřelo. Stalo se biblí novodobého feminismu“ (Havelková, 1995b: 117).

Druhé pohlaví představuje filosoficky pojatou studii vztahu mezi mužem a ženou jak v současnosti, tak i v historii lidstva. Název díla odkazuje k marginalizovanému postavení ženy – která je pojímána oproti muži jako „ta druhá“, zatímco muž jakoby plněji prezentoval to, co znamená být člověkem. Žena není podle autorky definována jako plnohodnotný člověk, je nucena žít v mužském světě, osvojovat si pravidla a normy, které utvářeli muži. Od počátků patriarchátu jsou muži spojováni s transcendencí, čili řádem tvoření, s vůlí a vědomím, tak že po nich zůstává trvalé dílo, zatímco žena je redukována na svou tělesnost, na imanenci, čili režim obnovování, na tělo bez ducha. Jinak řečeno muž dobývá a vynalézá, je hybnou silou dějinného vývoje, zatímco žena jen obnovuje a udržuje. Stěžejní snahou autorky je ukázat, že žena nemusí být v tomto smyslu „ta druhá“, ale že je stejně svobodnou a tvůrčí osobností jako muž. Zároveň ovšem ukazuje, že ženy samotné, ač je k nim takto nastavený genderový řád nespravedlivý, tak je, podle Beauvoir především z pohodlnosti, podporují.

Pohled Beauvoir na člověka je dán jejím univerzalistickým předpokladem sdílené lidskosti, přesvědčením, že existuje univerzální lidskost, která je stejná pro muže i ženy. Pozornost věnuje společenské situovanosti žen a jejich reálným životním podmínkám, které je uzavírají v imanenci a znemožňují seberealizaci a rozvinutí se ve svobodnou lidskou bytost. Beauvoir totiž svým existencialistickým pohledem transcendenci nadřazuje imanenci: „*Každý subjekt se konkrétně uplatňuje ve svých rozvahách jako transcendence; naplňuje svou svobodu teprve ustavičným přesahováním a překračováním k dalším svobodám; není jiné ospravedlnění existence kromě rozpínání do nekonečně a neurčitě otevřené budoucnosti. Pokaždé, kdy transcendence upadne do imanence, je to znehodnocení existence v jakési ‚bytí o sobě‘, znehodnocení svobody ve faktičnost. Tento pád je mravní poklesek, když k němu subjekt dává svůj souhlas; je-li subjektu vnucen, bere*

na sebe podobu újmy nebo útlaku. V obou případech je to naprosté zlo.“ (Beauvoir, 1967: 23).

Kromě klíčové teze o ženě konstruované sociálním řádem za „tu druhou“, Beauvoir ve svém díle vyslovuje také tezi, že ženy se ženami nerodí, ale jsou utvářeny. Autorka tedy odmítá představu o esenciálním, tedy přirozeném a neměnném mužství či ženství, a naopak tímto výrokiem odkazuje k tezi, že ženám je jejich postavení připsáno sociálním řádem, a zastává tedy myšlenku, kterou později v šedesátých letech rozvinul feminismus sociální konstrukce. Toto feministické paradigma rozvíjí myšlenku, že gender je kategorií spíše společensky utvářenou nežli přirozenou. Feminističtí badatelé pak pohlíží na gender zčásti jako na soubor společenských očekávání, která se reprodukuje a přenáší sociálním učením a stávají se tak niternou součástí naší osobnosti (Renzetti, Curran, 2005: 31).

Tyto své dvě, podle mého základní a klíčové myšlenky *Druhého pohlaví*, dokládá autorka v rámci širokého historického kontextu, kde jí jako výchozí prameny sloužila jak mytologie, tak historická fakta a literatura. Na nich dokazuje, jak jsou společenské mýty a stereotypy o ženách vtělené a sexualizované. Beauvoir svým dílem skutečně přinesla nový diskurz, témata a otázky, která plně rozvinula druhá vlna feminismu. Jedná se o dvě základní roviny, v nichž se začíná hledat původ nerovností mezi pohlavími: pozornost se obrací na kulturu v nejširším slova smyslu (instituce, jazyk, chování aktérů, příslušníků dané kultury atd.) a na psychologickou problematiku formování genderové identity, na problematiku socializace v dětství i mechanismy reprodukování tzv. genderových vzorců v dospělosti (Havelková, 2004: 178).

2.2.1.2. Vztah autorů a autorek analyzovaných článků ke knize *Druhé pohlaví*

Ke vztahu Jana Patočky ke knize je třeba v úvodu zdůraznit, že *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir velice dobře znal, neboť jej celé k českému vydání sám připravil, opatřil předmluvou, čtrnáctistránkovým doslovem, poznámkou o autorce a věcným rejstříkem. Jak ale upozorňuje Hana Havelková, Patočka zároveň celý text zkrátil o více než třetinu vypuštěním některých kapitol a stručným shrnutím jiných (Havelková, 1995b: 117). Jan Patočka v předmluvě vysvětluje zkrácení a vypuštění některých kapitol tím, že některé části jsou buď pouhým úvodem k vlastní tezi, nebo takové, že český čtenář k nim nemá stejně blízko jako čtenář francouzský (například partie o ženské mytologii, vytvářené soudobými francouzskými a anglosaskými spisovateli, kteří u nás nejsou běžně známí).

Havelková ovšem považuje toto zkrácení za problematické, neboť Patočka podle ní vyzvedl hlavní teze, aby prezentoval *Druhé pohlaví* jako významnou filosofickou, přesněji existencialisticky filosofickou událost, ale zároveň vyrobil digest, který potlačil pasáže relevantní z jiných hledisek – jako např. polemiku Beauvoir s marxismem a psychoanalýzou nebo informaci o tom, jak Napoleonův kodex na sto let zabrzdil ženskou emancipaci, ke škodě věci také drasticky zkrátil pasáže zabývající se historií feminismu a antifeminismu, která coby povětšinou mužský spor sahá až do šestnáctého století a o které je tak málo známo (Havelková, 1995b: 117). To ale neznamená, že by si Havelková Patočkova angažmá ve vydání tohoto zásadního díla necenila. Ve své recenzi dále píše, že Patočkovo zpracování je neocenitelným svědectvím o předfeministické recepci Beauvoir alespoň částí naší inteligence. Patočka kupodivu přejímá její nejradičálnější „feministické“ teze, patrně aniž by je – podobně jako ona – jako takové cítil (Havelková, 1995b: 117).

Přestože má teoretická analýza diskuze k vydání *Druhé pohlaví* vychází především z článků uveřejněných Svitákem, Patočkou, Dubskou a Klímovou v Literárních novinách, v případě Patočky budu analyzovat jeho postoje i na základě jeho předmluvy a zejména doslovu ke knize, v případě Ireny Dubské pak také z jejího článku pro Sociologický časopis *Kdo je žena? (Simone de Beauvoir: Druhé pohlaví)*, číslo 3/1967, kde své teze z Literárních novin hlouběji rozvinula.

2.2.1.3. Analýza

Otázka 1/ Jaká nová témata a přínos vidí autoři v díle Simone de Beauvoir a v jakých aspektech její přínos vyzdvihují a v jakých naopak kritizují?

Většina dnešních autorů a autorek se shodne na tom, že přínos *Druhé pohlaví* spočíval především v tom, že položilo snad všechny otázky, které strukturu feministického uvažování tvoří, takže mnohá další feministická díla jen zkoumala dál v některém ze směrů, které Beauvoir naznačila (Havelková, 1995b: 117). V recenzi knihy Hana Havelková píše, že *Druhé pohlaví* pojednává snad všechny stránky rodu: mýty, determinaci rolí v konkrétních společnostech, v západní kultuře zejména, socializaci podle pohlaví, ženinu roli mateřskou a pracovní v historickém pohledu, sexuální zrání ženy, vnitřní konflikty matky-manželky-milenky a podobně (Havelková, 1995b: 118). Zuzana Uhde ve svém článku ke stému výročí narození Simone de Beauvoir říká, že v souladu se svým obecným pojetím útlaku, de Beauvoir v knize *Druhé pohlaví* argumentuje, že

neexistuje nic jako věčné ženství, což je pouhý konstrukt vytvořený muži pro udržení vlastního hegemonického postavení. V této své nejznámější knize de Beauvoir předložila komplexní analýzu podřízeného postavení ženy na základě výkladu biologických, historických, sociologických i psychologických podmínek utváření situace žen ve světě. Kniha představující Beauvoirové analýzu útlaku ženy a popis situace, která vymezuje druhořadé místo ženy ve světě, je tak pro současnou feministickou teorii neustálou výzvou (Uhde, 2008: 798, 799).

Ivan Sviták

Přístup recenze Ivana Svitáka se může zdát při jeho prvním přečtením jako nejvíce kritický a směrem k autorce nesmiřitelný. Důkladným analyzováním jednotlivých tezí a argumentů, o které se nyní pokusím, se ovšem ukáže, že v mnoha ohledech jeho přístup a přístup autorčin nejdou proti sobě, jinde zase poměrně trefně identifikuje problémy, ke kterým se mnohem později vyjadřovala druhá vlna feministického myšlení.

V prvé řadě Sviták sdílí s Beauvoir její konstruktivistický pohled na člověka a připouští tím pádem možnost změny v pojetí genderových rolí, stejně tak jako nutnost většího osvobození žen. Tam, kde se podle mého názoru Sviták s Beauvoir neshoduje nebo spíš nesdílí její způsob práce a interpretace, spočívá ve vykročení k nové debatě o podstatě marginalizace žen, kterou Beauvoir načrtla a která spočívá v otevření jejího kulturního a psychologického rozměru.

Sviták píše: *„Ženy jako otrokyně mýtů, které o nich vytvořili muži, jsou oběti společenských poměrů, které jim byly vnuceny muži, a jsou nástroje přírody, které uvádí do pohybu muž. Tato biologická, sociální a psychologická realita civilizace posledních šesti tisíciletí není však ani věčným osudem ani nezvratným údělem současnosti ni perspektivou budoucnosti žen“* (Sviták, LN - 16/1967, č. 9, s. 1). Přestože mytizovaný obraz ženy, tak jak jej předkládá Beauvoir, podle Svitáka není aktuální, připouští jeho konstruovanost a poukazem na jeho *nezvratnost* i možnost jeho změny a dále dodává: *„Avšak s jakousi bizarní dialektikou třeba konstatovat, že tyto knihy pouze reprodukují mužské iluze o ženách, činí je stravitelnější, vysvětlují vznik mystiky věčného ženství, ale nepřekračují nikde – ani názorově, ani reálně – horizont tradice, prostě proto, že se skrze mystiku ženství – ať sdílenou nebo demystifikovanou – vůbec překročit nedá. Muž a žena budou překračovat jak názorově, tak reálně překážky vždy jen oba spolu zároveň, budou se*

osvobozovat navzájem, jak budou sami svobodnější k hlubší člověčí roli a jak budou lépe chápat a zvládat své determinace společenské a osobní.“ (Sviták, LN - 16/1967, č. 9, s. 1). Ivan Sviták tedy spíše než myšlenku konstruovanosti a problematičnosti genderového řádu nesdílí s Beauvoir její feministické řešení, které by mělo spočívat ve snaze dosáhnout rozvinutí v plnohodnotnou bytost v transcedenci, což zároveň musí jít ruku v ruce s nutností odmítnout mužské mýty a mystifikace, kterými je opředena. Právě volání po revoltě ze strany Beauvoir Sviták nesdílí a namísto toho nabízí řešení, které budou muži a ženy sdílet a které povede přes nastavení rovných podmínek a mravnějších vztahů.

Ivan Sviták nesdílí s Beauvoir její specificky genderovou tematizaci, díky které ovšem odhaluje takové jevy, jako symbolické násilí a další skryté konstruovanosti genderového řádu, tak jak o nich hovoří například Pierre Bourdieu⁴⁸. Odmítá tvrzení Beauvoir, která se snaží ukázat, že specificky genderová odlišnost je v lidech natolik hluboce zakořeněna, že ženy samy sebe v rámci internalizovaného genderového řádu přijímají a chápou jako „ty druhé“, čímž podporují situaci a řád, přestože je k nim nespravedlivý.

Přístup Ivana Svitáka k emancipaci žen podle mého názoru vychází z marxistického přístupu, který vnímá nerovné pozice žen ve společnosti primárně jako důsledek ekonomické závislosti žen na mužích, která sama o sobě plyne z materiální podstaty kapitalistického vykořisťování a klade proto důraz na uplatnění žen na pracovním trhu, zvyšování jejich mezd a zlepšování jejich pracovních podmínek (Renzetti, Curran, 2005: 48). Beauvoir posouvá vnímání původu a udržování patriarchálního řádu dále. Přináší jeho kulturní a psychologický rozměr, čímž se dostává k mnohem hlubšímu poznání kořenů patriarchátu.

Ivan Sviták v následující pasáži uplatňuje strukturálně-analytický pohled. Akcentuje totiž zejména strukturální a institucionální rovinu diskriminace žen – v tomto

⁴⁸ Pierre Bourdieu ve své knize *Nadvláda mužů* odkrývá způsoby utváření genderového řádu. Hovoří o tom, že sociální vztahy jsou vždy umělé, sociálně konstruované, přitom ovšem vydávané za věčné, protože biologicky dané. Na utváření genderového řádu se podle něj podílíme všichni, nejen ti, kteří v něm mají dominantní postavení. Pierre Bourdieu hovoří o dvou kauzálně provázaných základních mechanismech, kterými jsou *naturalizace* jakožto nástroj legitimizace řádu (to co je konstruováno je označeno za přirozeně dané a tím i neměnné) a *somatizace*, která představuje kulturní praktiku (tedy způsob a mechanismy, jak vepsat a tedy přenést kulturně konstruovanou praktiku do lidského těla, tedy ztělesnění řádu – jako například vyzdvihování rozdílností mezi pohlavími a naopak potlačování podobností). Hovoří-li Pierre Bourdieu o symbolickém násilí, má na mysli zejména skutečnost, že jedinec nemá jinou optiku sebe-nahlížení než tu, kterou mu vnutila společnost. Ženy, které jsou ve společnosti marginalizované, pak považují sami sebe právě za takové a uznávají, že tomu nemůže ani jinak být, čímž se ovšem zároveň podílejí na reprodukci takto nastaveného genderového řádu (Bourdieu, 2000).

případě kritizuje z tohoto pohledu tzv. měšťanský model a jako řešení k jeho překonání vidí především zrovnoprávnění žen na právní a ekonomické rovině, tak, jak jej vnímal například liberální či marxistický proud feministického myšlení, který usiloval o stejné podmínky a možnosti pro uplatnění ve společnosti pro muže i ženy. Sviták píše: *„Proti reálným společenským procesům, které radikálně mění dosavadní instituce, zvyklosti i konvence, se udržují a tradicí se stále přenášejí určité představy 19. století... Tento model, jenž je osudovou kulisou většiny žen, je poznamenám strukturou předprůmyslových společností a hlavně tím, že nedoceňuje eroticko-sexuální aspekt ženy a zanedbává její ostatní funkce. A priori přisuzuje ženě domácnost a bere jí mužskou výsadu života jako rozvíjení vlastní osobnosti v ekonomických nezbytnostech. Překonání mystiky a rozvoj žen jako svobodných bytostí, fakticky rovnoprávných mužům, spočívá především v celkovém rozvoji ekonomicko-sociálních struktur.“* (Sviták, LN - 16/1967, č. 9, s. 6).

Ivan Sviták se dále ve své recenzi staví kriticky k přístupu Simone de Beauvoir, která se podle něj dopouští nepřipustné generalizace, když hovoří o ženách jako o homogenní skupině: *„Sociologická složka vidění ženského místa ve společnosti je dále zcela určena místem autorky samé, takže se pod obecnou problematikou ženy reprodukuje právě problémy určité vrstvy, určitého věku a určité národnosti, a jsou pak vydávány s krajní naivitou za obecně závazný model ženství“.* (Sviták, LN - 16/1967, č. 9, s. 6). Autor recenze v této pasáži velice trefně předjímá kritiku uvnitř feministického myšlení, která se objevila až v osmdesátých letech a která zpochybňuje možnost zevšeobecnění podstaty ženství. Objevuje tak problematické pasáže, kde Beauvoir nemluví ani tak o mechanismech gendrového řádu, ale o tom, jaké jsou ženy, jinak řečeno pojímá „ženu“ jakožto univerzální subjekt. Toto pojetí ženy jako jednoduté kategorie dnes mnozí autoři a autorky problematizují a zdůrazňují nutnost propojení genderu s dalšími kategoriemi, jakými jsou mimo jiné etnicita, třída či například sexuální orientace.

Simone de Beauvoir naproti tomu rozvíjela spíše egalitární feminismus, který se opírá o univerzalistický předpoklad sdílené lidskosti a jehož cílem je smazání rozdílů a uznání univerzální lidskosti, stejně pro muže i pro ženy (Uhde, 2004: 1). Na posun hodnot upozorňuje v rámci západní diskuze díla Beauvoir Hana Havelková, podle které jestliže Beauvoir ještě přijímá v duchu existencialistické perspektivy absolutní nadřazení transcendence nad imanencí, která ji vede takřka k odsudku života ženy, konec sedmdesátých a začátek osmdesátých let se zhodnocováním „žitého světa“ a

„každodennosti“, ale především novým uvědoměním ceny života a jeho zachování, s sebou nese i zhodnocení ženského zkušenostního horizontu (Havelková, 1995b: 118). Současné feministické teorie tak zůstávají nejednotné v přístupu k otázce, zda je cestou k odstranění genderové nespravedlnosti rekonstrukce opozice mezi mužstvím a ženstvím, a tudíž rozpuštění skupiny jako takové, nebo zda k úspěchu povede pozitivní uznání osobitosti žen a nebo právě hledání společné ženské zkušenosti a vyzdvižení specifické povahy žen jako sociální skupiny vede k esencializaci a zvěcnění femininity (Uhde, 2004: 1).

Na recenzi Ivana Svitáka je podle mého názoru snad nejvíce problematické jeho v některých pasážích zbytečné invektivy vůči přístupu Beauvoir, o kterých Irena Dubská ve svém článku reagujícím na recenzi Svitákovu prohlásila: „*Zdánlivá revolučnost formy a výrazu může snad zastříit podstatu věci pro toho, kdo se danou oblastí vůbec nezabýval, avšak tak hrubé pokroucení recenzované práce je u nás v posledních letech výjimka dokonce i vzhledem k autorům domácím, nemluvě už o hrubých invektivách tak urážejících osobu autorky, že bývají v civilizovaných poměrech zpravidla záležitostí právního zástupce.*“ (Dubská, LN – 16/1967, č. 12, s.3), a i Jan Patočka reaguje podobně: „*Z nepochopení, že běží o tak vážnou věc, vyplývá pak i to hanobení autorky, které ve Svitákově článku působí tak trapně. Což si neuvědomuje čemu nahrává? Důležitý problém má být vyřízen jako vědecký paskvil a lechtivá četba.*“ (Patočka, LN - 16/1967, č. 12, s.3).

Jan Patočka

Že bude přístup a hodnocení Druhého pohlaví z pera Jan Patočky od Ivana Svitáka odlišný, je zřejmé jednak ze samotného faktu, že knihu k vydání připravil a dává to jasně tušit i úvodní věta jeho stati v Literárních novinách: „*Protože se dosud k článku Ivana Svitáka Člověk či sexus z 9. čísla LN neozvala zásadní odpověď, jsem nucen požádat o slovo. Kniha S. Bauvoirové Druhé pohlaví nepatří k těm, které si zjednájí snadno obecný souhlas, nýbrž je z těch, jež provokují a bouří. Je v tom planá senzace? Beauvoirová tvrdí, že je v ní uložena zkušenost, objev, po kterém ‚spatřila svět jinak‘.*“ (Patočka, LN – 16/1967, č. 12, s.3).

V doslovu k *Druhému pohlaví* Jan Patočka shrnuje význam knihy: „*dílo podává velkoryse založené, filosoficky podložené studium vztahu mezi mužem a ženou v celé historii a přítomnosti.*“ (s. 396). Patočka přijímá u Beauvoir schéma odvozené z Hegelovy analýzy pána a otroka – které naopak Ivan Sviták podrobuje kritice: „*Z Hegela si ovšem*

nemohla vybrat ve své zálibě pro průměr nic jiného než dialektiku pána a otroka. S pánem pak sdružovala muže, s otrokem ženy – (jak původní řešení) – jenže použila apartnějšího filosofického přelivu a hovořila o mužské transcendenci a ženské imanenci.“ (Sviták, LN – 16/1967, č.9, s.1). Jan Patočka oproti tomu uznává závěr, ke kterému Beauvoir díky užití této dialektiky dospěla, tedy život muže v transcedenci a ženy uzavřené imanenci, která navíc tento úděl z pohodlnosti přijímá a v doslovu píše: „Žena upadá v područí, které trvá dodnes a je dosavadními emancipačními realizacemi pouze maskováno. Vždyť dodnes žije žena v mužském světě, výchovou a společenským prostředím si osvojuje mužské hodnoty a podléhá mýtům, které muži vytvořili, aby vyjádřili své životní naděje a úzkosti.“ (s. 396).

Irena Dubská

Filosofka a socioložka Irena Dubská věnuje dílu *Druhé pohlaví* S. de Beauvoir nejen svou stať v Literárních novinách, kde ve stejném čísle jako Jan Patočka reaguje především na recenzi Ivana Svitáka, ale také poměrně rozsáhlý článek v Sociologickém časopise č. 3/1967. Dubská považuje dílo svým tématem i způsobem zpracování obecně za unikátní a velice přínosné a domnívám se, že z následujícího prohlášení plyne, že ve zvolené metodě i v popisu situace ženy, které jsem popsala výše, se s Beauvoir shoduje: „V záplavě literatury o ženské otázce je *Druhé pohlaví* Simony Beauvoirové dílem ojedinělým, pochopitelně nikoliv pro zřetele tematické, nýbrž pro pojetí tématu...Nepopíratelná velkolepost autorčina záměru záleží v tom, že začíná tam, kde sociálně emancipační a feministická literatura končí: ...Jde jí o mnohem víc: o totální diagnózu lidskosti, deformované v ženách dosavadní historií, o strukturu ženské existence, situované do světa, který je výtvořem muže a k jeho obrazu funguje.“ (Dubská, s. 308)

Irena Dubská jde s Beauvoir i v myšlence, že ženy participují na svém postavení „té druhé“ tím, že jej dobrovolně přijímají a ztotožňují se s ním: „Žena není prostě jeden mezi ostatními zápasícími subjekty, vztah muže a ženy není v tomto smyslu reciproční: žena je jediný subjekt, který předem a spontánně klade sama sebe za nepodstatný, definuje se teprve ve vztahu k muži a v odvození od muže, není subjektem ve vlastním slova smyslu.“ (Dubská, s. 309). Zároveň Dubská vyzdvihuje ty pasáže *Druhého pohlaví*, ve kterých Beauvoir odhaluje klíčový význam socializace a celkové působení symbolického řádu, jež ženám zásadním způsobem omezuje prostor z imanence vystoupit a usilovat o stejně svobodnou existenci, jakou disponují muži: „Od mládí je dívka všemi prostředky usměrňována a podněcována k tomu, aby se orientovala nikoliv podle sebe, podle svých

zájmů, ale podle toho, jakou ji chce mít muž...Orientace na ohlas a odezvu v mužském světě ji ovšem zároveň staví proti ostatním dívkám, soupeřivost, revnivost, zlomyslnost ji izoluje a dále oslabuje možnosti obrany proti údělu ‚té druhé‘...Pokouší-li se žena navzdory základní situaci, do níž vstupuje, o svobodnou existenci, nevyhnutelně upadá do nekonečného řetězu napětí a konfliktů.“ (Dubská, s. 310)

To, s čím ovšem Irena Dubská nesouhlasí, je, že Beauvoir ve snaze ukázat, že ideálem, kterého by žena měla mít možnost dosáhnout, je plné lidství, tak jak se dostává mužům, není schopna a nejspíš ani ochotna ocenit nic ze specificky ženské zkušenosti: „*Hlavní slabinou Druhého pohlaví podle mého soudu je, že autorka se tak rozhodně fixovala na jeden z pólů ženského určení – lidství – že téměř pominula otázky specificky ženského bytí.*“ (Dubská, s. 311). Otázkou ovšem zůstává, co má Irena Dubská specificky ženským bytím na mysli, jak by jej charakterizovala, zda například v tomto smyslu vychází z biologických daností, jež odlišují muže a ženy a tím pádem vnímá genderové rozdíly jako přirozené jevy.

Otázka 2/ Jaký je vztah autorů článků k feminismu? Řešení otázky emancipace žen.

Ani jeden z autorů se explicitně k feminismu ve smyslu jeho podpory nebo naopak otevřené kritiky nevyjadřuje, ovšem z mnoha jejich výroků lze vyvodit především postoj k otázce emancipace žen v moderní společnosti.

Ivan Sviták

Ivan Sviták se ve svých dvou článcích v Literárních novinách k feminismu jako takovému explicitně nevyjadřuje, z některých jeho vět ale lze vyvodit, že ženské hnutí považuje spíše za sdružení buržoasních dam, které se schází z dlouhé chvíle, ale nemají dostatečnou erudici a potenciál svou situaci řešit. Ivan Sviták v úvodní části své recenze zdůrazňuje, že: „*Ženy se neprobijí z mystiky ženství samy, ani tím, že budou mystiku schvalovat, ani tím, že ji odmítnou*“ (Sviták, LN – 16/1967, č.9, s.1). A dále Sviták pokračuje: „*První typický postoj zaujímá Simone Beauvoirová, která vybranou a čtivou literární formou povýšila předsudky čtenáře ženských časopisů na normu ženství, svou vědeckou neinformovanost spojila s roztomilým tlacháním na obehnané téma a poněkud potrhala plyšové povlaky solidně středostavovského salónu svých dědeček, dbajíc ovšem na to, aby skandál vyvážil škody na proděravělé pohovce, prošlápnuté kramflíčkem*

sladkého diblíka v osudové extázi. Tuto směs učinila pak velmi prodejným šlágrelem právě v tom prostředí, proti němuž bylo domněle namířeno.“ (Sviták, LN – 16/1967, č.9, s.1).

K řešení ženské otázky by se podle Svitáka měla mnohem spíše postavit věda v čele s odborníky, kteří jsou nadáni patřičnou odbornou erudicí, ne-li přímo stát: „*A zde čekají problémy žen – stejně jako mužů – na umění politiků, kteří ovládnou vědecké poznatky a transformují je v praktická řešení pro širší svobodu žen, politiků, kteří dokáží víc než tatíci jihnoucí každoročně nad kytičkou sněženek k MDŽ.*“ (Sviták, LN – 16/1967, č.9, s.6). V teoretické části práce jsem několikrát zmínila fakt, že emancipace žen byla v socialistickém Československu řízena shora, jakožto součást politického programu. Ivan Sviták tento způsob řešení genderové otázky považuje v zásadě za správný, což podle mého implikuje tezi, že uzurpování řešení problematiky emancipace žen státní mocí nebylo jen svévolí vládnoucí nomenklatury, ale že správnost tohoto přístupu sdílela i část vědecká obce.

Simone de Beauvoir svým důkladným prozkoumáním všech psychických důsledků, které na ženách zanechalo odsunutí do imanence, ukazuje, že řešení ženské otázky není jednoduché a nelze jej jednoduše vyřešit na strukturální úrovni. To ukázala i první vlna feminismu, která se zejména na odstranění viditelných legislativních překážek soustředila a mnohé z nich také skutečně odstranit dokázala. Právě poznání, že samotné právní úpravy řeší jen část problémů, odstartovalo druhou vlnu feministického myšlení. Na problém zotročení mysli žen, které je podstatnou překážkou jejich emancipace, upozornil ještě před Beauvoir již v druhé polovině devatenáctého století například John Stuart Mill. Zotročením mysli považuje Mill vlastně totéž, co později popsal P. Bourdieu v *Nadvládě mužů* jako symbolické násilí, tedy situaci, kdy jsou ženy symbolickým řádem, který je jim socializačním procesem vštěpován, zbaveny schopnosti vidět, nakolik je genderový řád vrhá do pozice „těch druhých“ a tím pádem se mu i bránit. Naproti tomu tento řád dobrovolně dále reprodukuje, neboť demonstrace přijetí tohoto řádu zaručuje neproblematickou a bezkonfliktní existenci ve společnosti (Oates-Indruchová, 1998).

O Ivanu Svitákovi ovšem nelze říci, že by nekriticky přijímal všechna řešení, která ženám nabídl komunistický režim, a uznává, že ne všechny problémy jsou vyřešeny: „*Přitom právě u nás jsou ekonomické otázky průměrné rodiny s dětmi dosti palčivé, a to nejen z hlediska ženy, ale i z hlediska populační politiky, která je v havarijním stavu... Antropologické výzkumy prokázaly, že po první tři roky života dítěte je výchova dítěte*

matkou nenahraditelným lidským statkem a že zejména první rok je kritický. Specifičnost lidského mláděte je v tom, že se vlastně rodí ‚předčasně‘, že první rok jeho života je existencí, která u ostatních savců probíhá uvnitř mateřského těla. Úloha jeslí je tedy problematická (zejména je-li vynucována ekonomickými nezbytnostmi). Problémy se dotýkají žen stejně jako mužů, nebo spíše více, protože se jich dotýkají v jejich nezastupitelném poslání matek.“ (Sviták, LN – 16/1967, č.9, s.6). Toto Svitákovu prohlášení čtu jako kritiku socialistického přístupu k emancipaci, který se orientoval na osvobození žen skrze její zapojení do oblasti produkce a opomněl se přitom zabývat otázkou emancipace žen v soukromé sféře, v níž ovšem většina práce leží stále na ženách. Nastalý problém s přetížením žen pak stát řešil snahou přenést práce v domácnosti a práce spojené s výchovou dětí na společnost, což se ovšem prakticky nezdařilo a Sviták jej taktéž nepovažuje za ideální. Z výroku *o nezastupitelnosti poslání matek* lze zároveň vyčíst autorův tradicionalistický obrat k opětovnému zdůraznění mateřské role, které ukazuje k přetrvání tradiční představy o genderových rolích a to i přesto, že Sviták zdůrazňuje, že otázky výchovy potomků se *dotýká žen stejně jako mužů.*

Řešení ženské emancipace Sviták ale podle mého názoru přesto vkládá především do rukou vědy a politiky, na konci své recenze nabízí následující: *„Řešení ženské otázky netkví ve sféře sexuálních problémů a v biologickém osudu, řešení netkví ve staromódně pojaté emancipaci, v níž se mají vyrovnat společenské role muže a ženy, není ani v mystice ženství, jež hledá psychologické léky pouze pro ženskou polovinu odcizeného lidstva. Řešením ženské otázky bude teprve strukturální proměna lidského typu, na niž pracují současné dějiny s hektickou intenzitou, aby skrze zdánlivou maskulinizaci žen a feminizaci mužů vytvořily takovou lidskou scénu modernímu člověku, která by byla úměrná skutečnosti, že lidé jsou schopni létat v kosmu a zvládat vnější přírodu. Příroda v nich samých však stále odsunuje setkání zralých osobností do kosmických dálek.“* (Sviták, LN – 16/1967, č.9, s.6). Ivan Sviták v této pasáži tím, že odmítá genderové změny, které jsou nezbytné pro řešení ženské otázky, vidět jen v maskulinizaci na jedné a feminizaci na druhé straně. Pozoruhodné tedy je, že uvažuje mnohem spíše z perspektivy bližší dnešnímu feministickému myšlení, tedy perspektivy genderu jako vztahové kategorie, která se zaměřuje ne na ženy a muže samotné, ale především na procesy konstruování ženství a mužství a jejich strukturální i symbolickou podstatu.

Podstatným důvodem, proč Sviták odmítá brát tvrzení Simone de Beauvoir vážně, je to, že její metodologický přístup pokládá ze svého pohledu za nevědecký. Sviták sám se podle mého názoru drží pozitivistické linie a Beauvoir diskursivní přístup je pro něj nepřijatelný. *Druhé pohlaví* z tohoto úhlu pohledu označuje za *pseudomýtus*, který odporuje vědeckému přemýšlení o daném tématu. Vyjadřuje se k tomu na několika místech: „*Vědecké pojetí člověka jako temporalizovaného a konkrétně situovaného sledu společenských rolí a proměn vlastního sebevědomí činí společenskou složku názorů Simone Beauvoirové zcela archaickou... Kniha paní Beauvoirové je ideologická práce par excellence, hlavně svou tradiční metodou předmarxistických (ale i předcomteovských filosofů)... Ideologická metoda selhává v praxi na každé stránce, protože kombinací banalit a spekulací nelze nic objevit. Lze jen předstírat hloubku složitostí dikce, případně podat běžné poznatky v čtivější podobě, než by to učinil pořádný naučný slovník, postrádaný v naší vyspělé kultuře od dob praotce Otta.*“ (Sviták, LN – 16/1967, č.18, s.6). Jádrem kritiky je zde tedy podle mého názoru to, co Sviták považuje za ideologický přístup, který pro něj není přijatelný. Tím má zřejmě na mysli nový typ imaginace, který Beauvoir předkládá a jehož prostřednictvím načrtává systém a mechanismy symbolického řádu. Simone de Beauvoir ovšem svou pozornost zaměřila na psychologickou rovinu formování genderové identity záměrně, ve snaze ukázat, že přijetím symbolického řádu se mužství či ženství stává neoddelitelnou součástí naší identity a že toto přijetí má pro náš život své důsledky. Sviták se k této metodě vyjadřuje takto: „*Psychologické aforismy jsou sice výborná, velmi často případná a vtipná četba, opepřená chutně Freudem, ale neoanalytické práce prokazují naivitu i v této oblasti, jak zjistí kdokoliv, kdo si po čtyřech stech stránkách zkráceného *Druhé pohlaví* přečte několik desítek stran Ericha Fromma *Umění milovat*. Syntéza těchto omylů je pak pěkným příkladem marnosti pokusu zvládnout spekulativní cestou filosofie člověka reálné problémy.*“ (Sviták, LN – 16/1967, č.9, s.6). Jádro nedorozumění mezi Beauvoir a Svitákem tedy v tomto případě tkví v tom, že Sviták nevidí, stejně jako Beauvoir, reálnou moc symbolického, které staví do protikladu s tzv. reálnými problémy.

Jan Patočka

Jan Patočka historicko-filosofický přístup Beauvoir nekritizuje jako nevědecký, tak jak to činí Sviták, protože podle něj velice dobře slouží záměru Beauvoir, kterým je ukázat, že identifikace mužství s transcencí a ženství s imanencí je historická lež. Patočka

k tomu v doslovu píše: „*Proto i ta námitka, kterou slýcháme, že věci, jimiž se zabývá, má právo rozprádat pouze odborný lékař nebo sociolog, neobstojí – neboť kniha Beauvoirové stojí svým způsobem dokonce na hlubším stupni vědeckosti než uvedené disciplíny.*“ (s. 398). Na druhou stranu se Patočka ale domnívá, že *Druhé pohlaví* je cenné svým popisem problému a situace, ve které se ženy podle něj stále nachází, není ale už tak cenné, pokud jde o nabízená řešení: „*Knihou Beauvoir není návrh na to, jak v budoucnu uspořádat vztahy mezi mužem a ženou; po stránce rad a konkrétních myšlenek o tom, co dělat, z ní čtenář nenačerpá příliš mnoho novinek. Ale je to psychologické, sociologické, a hlavně filosofické vademekum k této otázce.*“ (s. 399).

Situaci žen v tehdejší Československu se Patočka věnuje především ve svém článku v Literárních novinách. Podle jeho postoje jsou závěry o pozici a situaci žen, ke kterým dochází Beauvoir, v československé společnosti stále více než aktuální: „*Můžeme se s Beauvoirovou rozcházet v řešení, ale nevidíme-li její problém, nevíme nic o ženské otázce dnešního dne...Není prostě pravda, že je někde vyřešena, a není též pravda, že ji lze v budoucnosti vyřešit několika vědeckotechnickými hmaty, nepodříme-li celou tuto historicky danou situaci před očima. Což nevidíme, že ona takřka nesnesitelná tíha, kterou dnes ukládá ženě její puzení uplatnit se lidsky a společensky a zároveň s tím nutnost žít tradičně žensky, spočívá na tom, že dnešní společnost sice nemůže prostě neuznat onen tlak ženské transcendence, o němž mluví Beauvoirová, ale přitom není ochotna zásadně spravedlivě rozdělit všechny zátěže, nýbrž dodnes s naprostou samozřejmostí nadržuje mužům.*“ (Patočka, LN - 16/1967, č. 12, s. 3).

Jan Patočka polemizuje se Svitákovým přístupem k emancipaci, podle kterého k ní stačí strukturální osvobození ženy (tedy zejména rovnoprávnost po stránce právní a ekonomické, o kterou se komunistický režim postaral opatřeními naordinovanými shora) a naopak vyslovuje tezi, že toto není dostačující, Jan Patočka píše: „*...když ženu do jisté míry po staletích ekonomicky osvobodí práce, když nabude i politických práv, žije i nadále v oblasti mužských hodnot, ve světě vybudovaném muži pro muže, plném mužských institucí, tradic, předsudků a mýtů.*“ (Patočka, LN - 16/1967, č. 12, s. 3). Jinak řečeno podle Patočky symbolický řád, který ženu udržuje v imanenci, nelze narušit pouze sociálně-ekonomickými opatřeními, ta totiž řeší pouze část problémů, byť nikoliv nepodstatných. Podle Patočky je nutné odhalit a vyjádřit, v čem tkví i z historického hlediska kořeny genderového řádu, který z žen dělá „ty druhé“, protože pokud je

odmítneme byt' jen vidět a vnímat (což Ivan Sviták podle Jana Patočky odmítá), pak je nemožné dopady nerovnosti v postavení žen a mužů odbourávat.

Na důkaz svých tvrzení o tom, že v socialistické společnosti nebylo dosaženo rovnoprávnosti, a že zde ženy i nadále čelí diskriminaci, uvádí Jan Patočka několik konkrétních příkladů: „*Nejsme i v socialismu svědky toho, že jakmile se někdy vynoří byt' náznak zmenšených počtů pracovních příležitostí, jak lidé stále reagují tím, že by ženy poslali zpět k hrncům a kočárkům?...Nevidíme neštěstí právě nadaných žen, jejich neoblíbenost u mužů, a nepozorujeme, že to společnost celkem schvaluje?...Pořád se též vyskytuje muž, který si myslí, že nárokům své ženy a svým povinnostem dostal tím, že přinesl plat na prvního, a má-li k tomu četnou rodinu, aniž se stará o to, jak omezit svoje vlastní nároky na ‚transcendenci‘, smí deklamovat s patosem o poslání ženy v rodině a o mateřství jako o jejím nevyšším povolání a může si být jist, že dojde pochvaly.*“ (Patočka, LN - 16/1967, č. 12, s. 3). Patočka zde zdůrazňuje vlastně mnohé z problémů, se kterými se i nadále setkává žena, která již je, dle proklamací komunistického režimu, politicky a ekonomicky osvobozena. Tedy především otázka sladění jejího působení ve veřejné a současně soukromé sféře, ale i tlak na její identifikaci se svým ženským určením, bez kterého si jen obtížně hledá například sexuálního partnera. Na tento silný nástroj genderového řádu upozornila ve své knize *Sexual politics* už Kate Millett, která se jako jedna z prvních pokusila o důslednou analýzu genderového řádu a upozorňuje právě na to, že chce-li žena obstát ve společnosti a u mužů, musí se snažit dostat ideálu feminity, čímž ovšem zároveň tento řád napomáhá udržovat v chodu.

Patočkův článek představuje text, který se nebojí otevřeně deklarovat, že socialistická cesta k emancipaci, která vede přes strukturální osvobození, není dostačující cesta (byt' se proti ní a priori nestaví, nicméně říká, že nemůže zůstat pouze u ní), která vede ke skutečnému zrovnoprávnění žen a mužů, což je vlastně i jedna z klíčových myšlenek druhé vlny feminismu, kdy feministické hnutí začalo přicházet na to, že samotné právní úpravy vyřeší jen část problémů a do popředí zájmu se tak dostala nová témata, jakými byl právě Simone de Beauvoir analyzovaný původ nerovnosti mezi pohlavími a způsoby jejich reprodukování.

Irena Dubská

Postoj Ireny Dubské k otázce emancipace se do značné míry odvíjí od její tematizace esencialistického a konstruktivistického přístupu k člověku, rozdílnosti obou přístupů, kritice Beauvoir za její příklon ke konstruktivistickému pohledu na muže a ženy. Právě tematizaci podle ní optimálního pohledu na pohlaví, věnuje Dubská poměrně značnou část své stati v Sociologickém časopisu. Analýze přístupu Dubské se tedy budu, ve snaze zachytit celou její myšlenkovou nit pohromadě, věnovat až pod následující třetí otázkou.

Otázka 3/ Lze u jednotlivých autorů hovořit o konstruktivistickém či esencialistickém přístupu?

Jako esencialistický (naturalistický) přístup ve vnímání genderu považuji přesvědčení, že rozdíly mezi muži a ženami jsou dány primárně jejich biologickými odlišnostmi, myšleno nejen ve fyzické, ale i emocionální oblasti, a jsou vrozené a tudíž neměnné, existují nezávisle na sociálních okolnostech jedince. Přístup sociální konstrukce naproti tomu odkazuje na to, že maskulinita a feminita nejsou objektivní a neměnné kategorie, ale že se tyto pojmy vždy utvářejí či konstruují v určitém kulturním a společenském kontextu a jejich obsah se proměňuje, a sice vždy ve vzájemném vztahu. Přístup Beauvoir považuji za konstruktivistický, ukazuje totiž, jak se v průběhu historického vývoje konstituovala celá soustava morálních kodexů, právních norem a institucí, které nadvládu muže nad ženami utvrzovaly a zároveň zdůrazňuje psychické a charakterové důsledky, které tento vývoj na ženách zanechal.

Ivan Sviták

Jaké je pojetí člověka v člancích Ivana Svitáka? „*Poznání člověka jako souboru biologicko-sexuálních determinací, sociální dědičnosti lidských rolí a jako jedinečných osobností je naopak vždy produktivní, protože vytváří podmínky pro pochopení celé struktury lidského existování. Syntetická antropologie se proto nemůže omezit na fenomén lidského sexuálního dimorfismu, to jest na specifickou různost pohlaví, protože tím je člověk a priori chápán jako biologizovaná bytost a determinace společenské i psychologické se pak jeví jako druhotné, ačkoliv právě pro člověka jsou rozhodující... Zjednodušeně řečeno je člověk určován svým tělem, svou společností a svou myslí... Tato trojí biologická, sociologická a psychologická determinace vytváří pak určitou strukturu chování konkrétního jedince. Syntetická antropologie se nepokouší o nic menšího nežli o*

pochopení, jak tyto – pro vědu různé, ale v životě spojené – biologické, společenské a osobnostní funkce souvisejí spolu navzájem.“ (Sviták, LN - 16/1967, č. 9, s. 1). Ivan Sviták tedy podle mého názoru nevychází pouze z naturalistických představ, podle kterých jsou klíčem k odlišně utvářeným genderovým rolím právě rozdíly biologicky dané. Konstruktivistický přístup k genderovým rolím mu tedy není cizí.

Ze zjednodušení a redukci ženství dané pouze jejím pohlavím ovšem Sviták viní právě Beauvoir: *„Tím reálné problémy- nikoliv ženské , ale obecně lidské – nevstupují vůbec do jejího horizontu, takže po přečtení knihy nám nezbyvá nic než povzdech, že „ženy jsou ženy“.* To by byl pozoruhodný myslitelský výkon, kdybychom brali vážně legendy o nelogickém „ženském myšlení“, které kdejaký filistr ochotně sdílí, ale které teprve Simone de Beauvoirová povýšila na samou filosofii ženskosti. Nikde nedospěla k závěru, tím méně k východisku, že žena je především člověk a že je napřed týmž co muž – společenským tvorem a osobností – a teprve až potom specifickou pohlavní bytostí.“ (Sviták, LN - 16/1967, č. 9, s. 1). Právě tato kritika Beauvoir ze strany Ivana Svitáka se stala hlavním předmětem diskuse mezi jím, Patočkou a Dubskou. Patočka a Dubská totiž naopak viní Svitáka ze základního nepochopení, podle nich klíčové myšlenky Beauvoir, totiž že žena je v první řadě člověk, ovšem v rámci genderového řádu je jí její lidskost nepřiznaná, neboť je uzavřena do imanence, kterou Beauvoir jednoznačně podřazuje transcendenci a která jí znemožňuje rozvoj v plnohodnotnou lidskou bytost. Jan Patočka k tomu píše: *„Loajalita chce, abychom šli chvíli s autorkou a použili jejího klíče. ‚Druhá‘, tj. nesamostatná, vztažená vždy k muži jako prvotnímu a absolutnímu jádru lidství, není žena z vnitřní povahy své bytosti, nýbrž na základě historických okolností.*“ (Patočka, LN - 16/1967, č. 12, s. 3). Irena Dubská pak ve své stati upozorňuje: *„Čtenář, který by znal pouze článek I. Svitáka Člověk nebo sexus?, bude právem překvapen: vždyť přece podle reference Svitákovy zastává autorka pravý opak?...Skutečnost je totiž zcela jiná, než za jakou ji I. Sviták vydává... Autorce jde právě o celkovou diagnózu lidskosti, deformované v ženách dosavadní historií, o strukturu ženského bytí, narušeného ve své lidské povaze a určení tlakem sociální situace. Přesvědčen, že žena je především člověk stejně jako muž a k plné lidskosti se musí emancipovat, je alfou a omegou Druhého pohlaví: Beauvoirová jde v dílčích analýzách a dokladech této teze tak důsledně a tak daleko, že podle ní dokonce ‚Ženou se člověk nerodí, nýbrž spíše stává‘.* (Dubská, LN - 16/1967, č. 12, s. 3).

Jan Patočka

Jan Patočka konstruktivistický přístup Beauvoir přejímá, v doslovu ke knize píše: „*Ústřední myšlenka, že žena není druhá, nýbrž že je v jádře touž transcendencí, totiž uvědoměle svobodnou, osobní, tvůrčí bytostí jako muž, jenže z historických a existenciálních důvodů zcizenou – tuto myšlenku by měli při každém pokusu o řešení kterékoli z otázek lidského spolužití mít na mysli vychovatelé i zákonodárci, lékaři i ekonomové.*“ (s. 399). Přijímá i myšlenku, že symbolický řád, který se v průběhu dějin vyvíjel, byl zároveň vpisován do tělesnosti a psychiky, což sloužilo jako hlavní nástroj jeho upevnění a reprodukování: „*Odcizení ženy jako svobodné bytosti mužským živlem, odcizení, které přestože má historický původ, je s to zasáhnout až do přírodního základu lidské existence, do biologických a psychologických struktur.*“ (s. 397)

Irena Dubská

Irena Dubská se jak ve svém článku v Sociologickém časopise, tak v Literárních novinách otázce konstruktivismu a esencialismu věnuje asi nejexplicitněji. Dubská označuje přístup Beauvoir za „*sociologizující pojetí ženské existence, které, živeno praktickým rozvojem emancipace, představuje reakci na dřívější představy o totální, absolutní, fyziologicky dané různosti muže a ženy.*“ (Dubská, LN - 16/1967, č. 12, s. 3). Právě tento konstruktivistický přístup Beauvoir představuje klíčový bod kritiky Dubské, pro kterou je biologické určení ženy faktem, od kterého nelze odhlédnout a ignorovat jej: „*Podle mého soudu je vedle mezi existencialistického pojetí lidského bytí právě tato krajní sociologizace nejdiskutovanější stránkou Druhého pohlaví... mám za to, že žena se rodí odlišná od muže a že tento fakt má podstatný význam pro lidskou existenci jak ženy, tak muže, i pro jejich vztah. Domnívám se, že na tuto skutečnost právem upozornily seriózní filosofické kritiky Druhého pohlaví, vycházející z jiných pozic, že týmž směrem ukazují některé práce psychologické, novější kulturní antropologie a sociální psychologie.*“ (Dubská, LN - 16/1967, č. 12, s. 3).

Zejména ve svém rozsáhlejší stati ze Sociologického časopisu ukazuje Irena Dubská, že je velice dobře obeznámena s vývojem na poli sociálních a psychologických věd, což dokládá na výkladu pronikání konstruktivistických představ do sociologie, například z per antropoložek a antropologů jakými byla Meadová, Benedictová či Malinowsky, kteří představu o biologicky podmíněné nerovnosti pohlaví nabourali svými výzkumy, jež dokazují, že to, co se chápe jako mužské a ženské, se natolik liší společností od společností, že se zdá být stanoveno téměř libovolně. Přístup Ireny Dubské ovšem

s konstruktivistickým pojetím Beauvoir polemizuje a poukazuje na další autory, kteří tak také činí, mezi jinými především F.J.J. Buytendijk: „*Opřela-li Beauvoirová své filosofické zpracování na sociologizujících řešeních speciálních disciplín, je nasnadě, že práce Buytendijkova, která časově už následovala po studii Beauvoirové, představuje základní polemiku s její koncepcí, a to v bodě nejslabším: Práce Beauvirové je výborná a nejlepší práce o ženě z těch, které jsou k dispozici, uznává Buytendijk, ale mýlí se v základním: nevidí tajemství lidské tělesnosti.*“ (Dubská, s. 312).

Že je Dubské bližší přístup, který pracuje s odlišnou mužskou a ženskou tělesností, jako určujícími charakteristikami, odvozuji z následující citace: „*Lidské bytí je vždy tělesné přebývání ve světě, žena odhaluje smysl své tělesnosti teprve v oněch rozhodujících setkáních, která jsou možná výlučně prostřednictvím její tělesnosti, v setkání s druhým pohlavím a dítětem.*“ Dubská zde podle mého názoru naráží zejména na specifickou a podle ní nenahraditelnou roli ženy jakožto sexuální partnerky, ale především matky. „*Zanedbání této skutečnosti se zdá být opravdu hlavním důvodem, proč idea ‚ženského člověka‘ zůstává u Beauvoirové vnější a abstraktní: cesta zpět od dekonstrukce odcizeného ženského bytí, kterou autorka provedla tak úplně a objevně, k nalezení souřadnic specificky ženské seberealizace, je pravděpodobně možná jen přes prozkoumání situace, do níž ve světě vstupuje svou zvláštní tělesností.*“ (Dubská, s. 312). Irena Dubská bezpochyby v této kritice narazila velice trefně na jádro problému, se kterým se později vyrovnávala zejména druhá vlna feministického myšlení, datující se podle Hany Havelkové přibližně od začátku osmdesátých let dvacátého století, a která vynesla nahoru druhou variantu zvýznamnění ženy – zdůraznění hodnoty její odlišnosti (Havelková, 1995b: 117).

Dubská shledává další problém v přístupu Beauvoir také v tom, že podle ní představuje „*subjektivně zabarvený, žensky angažovaný pohled, který málo respektuje druhou stranu a její situaci – tedy muže...V koncentraci na odcizenou podobu ženského bytí shledává totiž mezi mužem a ženou pouze napětí, konflikt, boj, a tento vztah absolutizuje jako prapůvodní a určující, pokud se zabývá momenty jednoty, jde o jednotu falešnou, o kompenzační roli ženy v mužském světě*“ (Dubská, s. 312). Pojímat vztah muže a ženy jako konflikt a boj mezi utlačovatelem a utlačovaným ovšem Dubská považuje za redukci, stejně jako jej pouze idealizovat zdůrazněním jeho jednoty a harmoničnosti.

V případě Dubské tedy nelze podle mého názoru hovořit o jednoznačném příklonu buď k esencialismu nebo konstruktivismu, neboť volá po kombinaci obou přístupů: „*Zdá*

se, že otázky specificky ženského bytí a struktury vztahů muže a ženy patří dnes k oněm, kde filosofie a komplex věd o člověku nemohou nadále se zdarem pokračovat izolovaně a uspěchaně. Proti jednostrannosti sociologie a sociální psychologie – jednostrannosti specializovaného pohledu i metodologického omezení – stojí podněty psychologie, která se dá méně přinutit k sociologizující redukci.“ (Dubská, s. 313). Dubská se tedy podle mého čtení jejích statí přibližuje jednomu z přístupů druhé vlny feminismu, jehož hlavním požadavkem je rovnost v odlišnosti, tedy stav, kdy jinakost nebude představovat základ pro diskriminaci. „Platí sice nadále, že jako ‚ta Druhá‘ žena zůstává v kruhu nepravého, falešného, zcizeného bytí, věc, prostředek, funkce v rovnici deformovaného mužova života, strhávána nejrůznějšími prostředky k tomuto úniku i o něj sama usilujíc, neboť potřeby a hodnoty ‚Prvního‘ přijala už vnitřně za své, avšak perspektivy její svobody nesměřují jen k překonání situace a typu ‚té Druhé‘ a k započetí samostatné existence obdobné existenci mužské – byť i na osvobozené společenské základně - ‚nýbrž také k hledání nového způsobu existence, svébytné vazby transcendence a imanence.“ (Dubská, s. 314-315).

Otázka 4/ Jak se autoři staví k tematizaci sexuality?

Ivan Sviták

Již jsem se zmínila, že Ivan Sviták na několika místech ve své recenzi i ve svém druhém článku poněkud bagatelizuje přístup i závěry Beauvoir tím, že knihu prezentuje jako čtení o sexu. Zdá se tedy, že nepřijal záměr autorky ukázat, jakým způsobem je symbolický řád vpisován do tělesnosti, což je podle mého názoru hlavní důvod, proč autorka věnuje právě tolik pozornosti tělesnosti a sexualitě, zejména zvláštnostem ženské sexuální zkušenosti od dětství až do dospělosti. Ivan Sviták zdá se považuje tento přístup spíš za jakési bezúčelné libování si v naturalismu: „Všechno, co nám paní Beauvoir o ženách říká, krouží nepřetržitě kolem postele a pohlavního aktu, deflorace, manželství, cizoložství atd., přičemž autorka stále tuto ženskou roli zamítá a vyčítá mužům, že ji způsobili. Beauvoirová vidí neustále v ženě pohlavní problematiku, vidí tedy ženy přesně tak, jak je vidí muž... Specificky pohlavní funkce ženy jsou v knize neustále omílány, partie o svatební noci a defloraci jsou opakovaně protlachávány jako by šlo o instruktáž, nekonečné trapné banality o manželství jsou kořeněny čtivými pikantériemi, vyplundrovanými z druhořadých psychoanalytiků, a pocukrovány pak abstrakcí nad prvním a druhým pohlavím, z něhož vyplývá jen to, že autorka umí počítat do dvou.“ (Sviták, LN – 16/1967, č.18, s.6).

Přestože argumentace Beauvoir může působit a ve své době jistě i působila poněkud skandálně, ovšem to, o čem mluví, tedy skryté mechanismy konstruování a udržování genderového řádu, lze jen obtížně popsat na úrovni kauzálních souvislostí. Ivan Sviták podle mého názoru nedocenil v přístupu Beauvoir její zdůraznění významu sexuality jakožto klíčového pole genderové moci a významů a její knihu tak díky množství odkazů na tělesnost a sexualitu kritizuje jako zábavné a snad i lehce erotické čtení. Kniha má pak podle Svitáka u českých čtenářů takový úspěch právě proto, že erotické čtení zde představovalo dlouho nedostupnou literaturu: „*A tedy tato dvacet let stará, pěkně proleželá, leč české duši ještě stále pachem koncesované perverzity vonící kniha dospívá do střední Evropy. A co více – dospívá na Vltavské břehy jako pokrok, jako nesporný vzestup proti dobám úplné tabuizace sexuality, což musíme přiznat se skřípějícími zuby. A tak dokonce i maloburžoasní iluze a maloměšťácký životní průměr reprodukuje jako pokrok.*“ (Sviták, LN – 16/1967, č.9, s.1). Ve své druhé stati pak dodává: „*Když léta nevycházely české sexuologické příručky, pak z nespokojeného hladu těží každá, i špatná kniha, která ovládne terén. Tak je tomu s existencialismem, fenomenologií, sexuologií, sociologií, antropologií a s jinou módní intelektuální konfekcí. Informační hlad vytváří si sám určité zákony prosperity.*“ (Sviták, LN – 16/1967, č. 18, s.7).

Jan Patočka

Jan Patočka jakoby tušil, že kniha může svou odvážností i rozsahem zaměření na tělesnost i sexualitu vyvolat reakce vinící autorku z naturalismu, nemorálnosti či senzacechtivosti, dal si již v doslovu poměrně pečlivě záležet na obhajobě tohoto autorčina přístupu. Patočka sám vztah mezi mužem a ženou považuje za jednu z nejhlubších otázek lidskosti (Havelková, 1995b: 118). Jan Patočka svou obhajobu vede těmito slovy: „*Bylo by možné položit si otázku, bylo-li skutečně třeba k prokázání její teze nahromadit tolik materiálu z oblastí, které vyzývají naše rozpaky a stud...Soudím, že odpověď toho, kdo Beauvairovou opravdu sleduje v jejím myšlenkovém postupu, bude ta, že všech těchto dokladů i rozborů je skutečně třeba. Právě to zahanbení, které tu pociťujeme nad dlouhotrvajícím osudem vztahu mezi mužem a ženou, jak nám je Beauvairová předvádí, to dokazuje...Obrazotvornost, která vytvořila tyto nečisté a chorobné zjevy, je imaginací těch, kdo historii ženy určovali. Námitka nemorálnosti se tak obrací ve skutečnosti proti vlastním původcům zla, které Beauvairová netvoří, nýbrž pouze odhaluje, a toto odhalení není pokleskem, nýbrž zásluhou.*“ (s. 397-398).

Helena Klímová

Naposledy: Člověk nebo sexus, *Literární noviny*, ročník 16/1967, číslo 24, strana 6-7, vyšlo 17.6. 1967

V záhlaví k druhému článku Ivana Svitáka uveřejněného v Literárních novinách 6.5. 1967 je uvedeno, že do redakce přišlo v reakci na uveřejněnou polemiku Ivana Svitáka, Jana Patočky a Ireny Dubské mnoho čtenářských ohlasů (přepis celého článku včetně čtenářských ohlasů je součástí příloh mé diplomové práce). Z některých cituje ve svém článku Helena Klímová, vyjadřuje se k nim a jejich prostřednictvím dále rozvíjí nadnesené téma: „*To, co nutí tolik čtenářů nejrůznějšího vzdělání brát pero do ruky a připojovat se k diskuzi, není spor o knížku, ale skutečnost sama, která volá po řešení. Čtenáři cítí naprostou nedostatečnost koncepce ženské otázky u nás.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6). Helena Klímová hned v úvodu svého článku naráží na zásadní problém, který jsem tematizovala v teoretické části práce a sice, že genderové otázky a emancipace ženy byla témata, která se ve veřejné debatě objevovala jen sporadicky a díky nemožnosti pronikání myšlenek na západě se formující druhé vlny feminismu, zůstala koncepčně neuchopena. Vlna zájmu ze strany čtenářů, byť se mi nepodařilo zjistit, jaké množství čtenářských dopisů redakce v reakci na polemiku Svitáka, Patočky a Dubské obdržela, nicméně ukazuje, že se tato teze opírá o reálný základ.

Podle Heleny Klímové sice byla snaha problematiku nerovného postavení žen v Československu řešit, ale v každodenní praxi ženská otázka vyřešena nebyla a ženy se i nadále potýkají se specifickými problémy, kterým čelí jen proto, že jsou ženy: „*Staré chyby se nevyrovnaly, pouze se na ně vrství nové, a poměry se tak podobají přeslazenému čaji, jemuž chcete pomoci lžičkou soli. Ženská otázka zodpovězena nebyla, pouze se změnila formulace.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6).

Autorka kritizuje zejména nekonceptnost řešení ženské emancipace, čímž podle mého názoru naráží především na praxi zavádění opatření, která měly vést k emancipaci žen shora, jak beze snahy o hlubší porozumění problému, tak bez možnosti všeobecné diskuze nad danou otázkou: „*Je pravda, že v současné době existují četná hodnotná empirická zjištění a průzkumy, avšak nespojitost mezi nimi a společenskou koncepcí (za prvé) a nespojitost mezi nimi a společenskou praxí (za druhé) dosud trvá...Pověra, která zaměňuje ideál a skutečnost, se tváří, jako by v okamžiku, kdy přijmeme zásady rovnosti a*

stejných práv obou pohlaví, jako by v tom okamžiku slovo tělem učiněno bylo.“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6).

Poměrně klíčovým tématem, kterému věnuje Klímová část svého článku, je otázka zaměstnanosti žen. Klímová uvádí celou jednu část stati podtitulem *„Pověra o dosažení rovnoprávnosti pouze skrze zaměstnanecký poměr“* (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6). Podle mého názoru naráží zejména na skutečnost, kterou akcentuji v teoretické části práce, a sice že centrálním místem uskutečnění ženské emancipace, ke které se režim veřejně hlásil, se v marxistické teorii stala primárně oblast produkce a trhu práce. Helena Klímová ovšem velice trefně vyzdvihuje problém, který je s přesunem pracovních kapacit z tzv. neproduktivní oblasti do oblasti produkce spojen, totiž to, že neproduktivní práce zůstává nedoceněna a vzhledem k tomu, že jde o oblast činností, na nichž se zásadním způsobem podílely ženy, zakládá tento přístup k jejich diskriminaci. Klímová tedy vidí problém v tom, že komunistický režim sice učinil z otevřené deklarace ocenění práce žen cestu k jejich emancipaci, ovšem zahrnul sem pouze práci placenou, jak říká autorka práci institucionalizovanou, práci v domácnosti z toho ovšem vyňal a zásadním způsobem ji pak jakožto práci, kterou označil za neproduktivní, nedocenil. Helena Klímová v této souvislosti hovoří o dvojím znevýhodnění žen: *„Měřítkem produktivity práce není míra užitečnosti, složitosti nebo racionalizace, ale míra její institucionalizace. Snaha o rovnoprávnost tedy sama uvažuje nerovnoprávně: ženská práce se nedocení sama o sobě, ale pouze tehdy, až se po mužském vzoru institucionalizuje.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6). Otázkou nedocení ženské domácí práce se na „západě“ v rámci druhé vlny feministického myšlení zabýval především marxistický feminismus. Tematizace spočívala především v úvaze směrem k finančnímu ohodnocení domácí práce, čímž by mohla být vnímána jako produktivní stejně jako každá placená práce. Kritici a kritičky tohoto přístupu ovšem upozornili na to, na co Helena Klímová ve svém článku také naráží a tím je materializace a zpeněžení vztahů (Tong, 1995): *„Toto připoutání člověka k neživému mechanismu, počaté kapitalismem a končící (patrně) uskutečněním automatizace a vědeckotechnické revoluce, přeceňuje hodnoty výkonu, dobytí, dosažení, hromadnosti, aktivity a nedoceňuje hodnoty, jež jsou spjaty s živým konkrétním jedinečným člověkem. Dosavadní pojetí emancipace tento hodnotový horizont myšlenkově ani praxí nepřekročilo, v čemž se shoduje s praxí našeho výrobně spotřebního socialismu.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7).

V přístupu k emancipaci žen, který v tehdejší Československu realizoval komunistický režim, vidí Klímová i další problém, a tím je zachování segregace pracovního trhu, konkrétně hovoří o segregaci horizontální, díky které zůstávají tzv. feminizovaná povolání podceňena: „Z obdobné degradace žen plyne i nižší ohodnocování ženských pracovních odvětví. Neboť kde jsou kritéria pro porovnání práce sestry a horníka, textilačky a slévače? Kde jinde než v subjektivních předsudcích? Ženy jsou tedy znevýhodněny nadvakrát: jednak tím, že ke společenskému uznání jejich práce se vyžaduje, aby tato práce byla institucionalizovaná, jednak tím, že i za tohoto předpokladu je podceňena“ a dodává, že „humanistický způsob hodný socialismu by měl docenit ženskou práci jako takovou“. (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6). Klímová zde tedy naráží na to, co tematizovala v knize *Komunistické právo v Československu* Barbara Havelková, tedy že socialistické státy měly možnost centrálně rozhodnout o spravedlivých mzdách pro muže a ženy mimo domov a finančně ohodnotit práci v domácnosti. Kalkulovaly nakonec ale stejně jako každý kapitalista, že ženská pracovní síla se smíří s menší odměnou a že domácí práce a péče o děti jsou činěny z lásky a není třeba jim připisovat ekonomickou hodnotu (Havelková B., 2009: 202).

Helena Klímová vyjadřuje také podezření, které taktéž tematizuje Barbara Havelková, totiž, že přes snahu o zlepšení postavení žen nebyla genderová rovnost v období socialismu prioritou. To se projevilo zejména tím, že zájmy žen byly vždy první, které byly obětovány, a také ženskou pracovní silou bylo manipulováno dle potřeb socialistické ekonomiky (Havelková B., 2009: 205). „Jestliže pro tento okamžik ponecháme stranou přání určitého počtu žen po realizaci v tvůrčím samostatném díle, je způsob, podle něhož se emancipace chápe především a pouze jako zaměstnání, dán jednak dočasnou hospodářskou potřebou, ale především určitou koncepcí.“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6). Jako problematický dodává Klímová také fakt, že práce žen v socialistické společnosti je nezřídka z jejich strany především finanční nutností, neboť jeden plat rodinu nedokáže uživit (podle Klímová až 80% žen pracuje z důvodů finančních). Klímová tuto debatu uzavírá tvrzením, že: „zaměstnání ženy nelze chápat a priori jako nutnou podmínku emancipace, progresem se stává pouze pokud a) žena zaměstnáním získá práci společensky produktivnější než je ta, kterou opouští, a b) jí zaměstnání přináší pocit štěstí.“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6)

Helena Klímová se dále spolu s nejmenovanou čtenářkou, která zaslala svůj ohlas, pouští do polemiky s myšlenkou Simone de Beauvoir, že transcendence byla vždy jen doménou mužů, neboť podle Klímové „*Naše kultura zná v základě dva způsoby přesažení sebe sama: v díle a druhém člověku (lidech). Protože pak celá civilizace je velkolepou mužskou transcendencí v díle, chce emancipační hnutí ženě rovněž umožnit transcendenci v díle za nevysloveného předpokladu, že všechny ženy od prvopočátku dějin až po tuto dobu byly netranscendující nešťastnice.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7).

Podobně jako Irena Dubská uznává i Helena Klímová tezi Beauvoir, že dějiny jsou dílem mužů, neboť oni ovládli sféru transcendence, ovšem odmítá již názor Beauvoir, která transcendenci jednoznačně nadřazuje imanenci. Podobně jako Dubská tak implikuje jednu z tezí, která byla později tematizována druhou vlna feminismu, konkrétně kulturní feminismus nebo tzv. diferencialismus (feminismus rozdílnosti pohlaví) a také francouzský feminismus, totiž zdůraznění hodnoty ženské odlišnosti a usilování o dosažení rovnosti v odlišnosti: „*Dějiny jsou dílem mužů v tom smyslu, že mužská činnost a mužské zásluhy byly s rozvíjející se dělbu práce většinou pojmenovány, zařazeny, institucionalizovány, zatímco ženské většinou nikoliv. Dějiny jsou dějinami moci a zároveň dějinami rozvoje institucí, tedy záznam činnosti mužů. To je fakt, ale myslím, že z toho netřeba vyvozovat pro ženy nic zarmucujícího...dosavadní emancipace vychází z nepřiznané a neuvědomělé degradace žen, jejich úlohy a specifiky, jakoby se ženy staly plnohodnotnými teprve tehdy, dokáží-li totéž a stejně co muži, dokáží-li stvořit stejné dílo jako muži.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.6).

Klímová dále v podkapitole nazvané „*pověra o tom, jak nejúspěšněji transcendovat*“ (s.7) zároveň upozorňuje, že pokud se socialismus rozhodl emancipovat ženu umožněním transcendence skrze dílo, zároveň tím „*degradoval dosavadní „ženský“ způsob transcendence skrze její dítě*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7). Důraz na specifickou ženskost, která je dána zejména možností jejich jedinečné mateřské role, v případě Klímové zřejmě vychází i z jejího ideologicky křesťanského východiska. Vyvozují tak zejména z Klímové teze, podle které byl zosobněním hodnot ideálů Velké francouzské revoluce „*úspěšný, výkonný, ctížádostivý muž-dobyvatel, tvůrce, podnikatel, člověk ovládající věci a svět. Tyto hodnoty jakožto ideál přijímá i ženské hnutí a postupně zatlačuje dosavadní mariánský ideál ženy.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7). V každém případě Klímová polemizuje se samotným existencialistickým přístupem Beauvoir, podle

kterého jsou ženy ochuzeny o možnost transcendence, jíž jedinec realizuje vlastní svobodu, tedy realizuje sama sebe jako individuum. Klímová oproti tomu namítá: „*Domnívám se, že ženy až dosud většinou nebyly tvůrci velkých děl nejenom pro svá případná sociální a sexuální jářma, ani pro menší schopnosti, ale prostě proto, že je k tomu nepoháněla ona prazákladní existenciální úzkost, úzkost individuálního konce, tíha, síla i osamocení vlastní existenciální individuality, které nutí muže zvětňovat se v díle a ve skutcích a které z nich častěji tvoří výrazné individuality nežli z žen...Muž se s onou existenciální úzkostí vyrovnává častěji transcendencí v díle, žena častěji transcendencí v člověku.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7).

U vyzdvižení mateřské role, v níž jsou podle Klímové ženy nezastupitelné a kterou nynější společnost oproti schopnosti tvůrčí a především produktivní práce devaluje, bych se ráda zastavila, neboť jí Klímová věnuje značnou část svého článku. Klímová píše: „*Jestliže tedy ve společnosti našeho typu systém nepočtené rodiny a technický rozvoj umožňují ženě uplatnění i jiných schopností než jen mateřských na biologické úrovni, pak by to nemělo zároveň znamenat i zapomnění, opuštění, zmarnění onoho způsobu transcendence, jenž je s mateřskou funkcí spojen.*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7). Podle mého názoru se zde Helena Klímová svými úvahami blíží myšlenkám, které bychom dnes snad mohly nazvat mateřským feminismem, který se snažil vyzdvihnout právě mateřství a kvality, které přináší, popřípadě ekofeminismem, jehož někteří stoupeni a stoupenkyně (nutno dodat, že i mezi nimi panuje v této otázce neshoda) se domnívají, že ženy díky své jedinečné schopnosti přivést na svět dítě mají blíže k přírodě, což je zároveň diskriminuje, neboť společnost upřednostňuje a více si cení toho, co je blíže lidskému a racionální, což je zároveň doména přisuzovaná mužům. „*Způsob transcendence skrze člověka by naopak ku prospěchu společnosti měl být povýšen a přiřazen do soustavy společenských hodnot. (Tím by pak samozřejmě vymizel hodnotový rozdíl mezi ‚mužskou‘ a ‚ženskou‘ prací i obavy s přílišné ‚sexuální segregace‘ povolání.)*“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7).

Jinak řečeno autorka se vymezuje proti tzv. emancipaci po mužském vzoru, tak jak o ní hovoří Beauvoir a jak je podle ní také ve své podstatě aplikován v současné československé společnosti, a dodává: „*Už by se nám měla začít rýsovat představa ženy jakožto ‚ženského člověka‘ (Irena Dubská), jenž je dán oběma svými bohatými a rozvinutými složkami a jenž je respektován nikoliv pro dosažení stejných cílů jako muž, ale*

na základě rovnosti rozdílného.“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7). Helena Klímová tak kritizuje hierarchické myšlení v posuzování genderových rolí a říká, že odlišné nemusí být přeci vždy nutně jedno horší a druhé lepší, což, jak jsem již několikrát zmínila, představuje směr uvažování, kterým se ubírala část feministického myšlení druhé vlny.

Na závěr svého textu Helena Klímová navrhuje dvě konkrétní řešení: „a) zrovnoprávnit, tj. finančně ocenit individuální péči o vlastní rodinu; b) založit řadu nových, dosud neexistujících, ale intenzivně postrádaných pracovních příležitostí: pro psychology, pedopsychology, sociální pracovníce, pečovatelky atd. Tímto způsobem by se zlikvidovalo vakuum, které dosud existuje v celé jedné oblasti lidských starostí – v oblasti péče o člověka, zároveň by se pomohlo neumístěnému dorostu a emancipace žen by se tak touto drobnou aktuální praxí dostávala do souladu s emancipací člověka.“ (Klímová, LN – 16/1967, č. 24, s.7).

2.2.1.4. Shrnutí teoretické analýzy diskuze

Diskuze v Literárních novinách, kterou jsem se na předchozích stranách mé práce pokusila analyzovat, je podle mého názoru významná z několika důvodů. V prvé řadě tím, že svým obsahem i formou představuje ve své době ojedinělou filozofickou diskusi na genderové téma. Na základě mého pátrání v tisku dané doby jsem totiž žádnou podobnou debatu před tím ani potom na stránkách novin – tedy dostupnou běžnému čtenáři - nezaznamenala. Za druhé je významná tím, že představuje nový typ debaty o otázkách genderu a emancipace žen, odlišný od té, která byla vedená tzv. shora na základě politického programu socialismu. Ten vycházel z převážně marxistického přístupu v jehož rámci se centrálním místem uskutečnění ženské emancipace stala především oblast trhu práce a produkce, a proto se debata, pokud vůbec nějaká probíhala, točila většinou kolem zaměstnanosti žen.

V úvodu této části mé práce jsem si stanovila tuto výzkumnou otázku: Jaká byla česká reakce na vydání knihy *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir?

Diskuze, kterou svou recenzí knihy *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir odstartoval Ivan Sviták a k níž se dále připojili Jan Patočka, Irena Dubská a Helena Klímová, se mnohem více přibližuje debatě, která probíhala na západě v rámci formující se druhé vlny feminismu. Samotný rámec diskuze je samozřejmě dán klíčovými myšlenkami Simone de Beauvoir, ke kterým se výše zmínění autoři a autorky více či méně kriticky vyjadřují..

Beauvoir svým dílem vnesla do diskuze o genderu a emancipaci nový diskursivní rámec - kulturní a psychologický rozměr, který později na západě rozvinula druhá vlna feminismu. Beauvoir v první řadě odhaluje a popisuje, to, co sama takto ještě nenazývá, ale o čem dnes hovoříme jako o genderovém (symbolickém) řádu. Ukazuje, že neexistuje nic jako věčné ženství, což je podle ní pouhý konstrukt vytvořený a mýty obestřený muži pro udržení svého výsadního nadřazeného postavení. Žena je tímto řádem vždy definována jako „ta druhá“, ve vztahu k muži pojmáná negativně a v protikladu.

Jan Patočka, který připravil celé české vydání knihy, přijímá konstruktivistický přístup Beauvoir a převážně obhajuje její způsob argumentace, zároveň upozorňuje, že socialistická cesta k emancipaci, která se opírá o strukturální – tedy především legislativní a ekonomické zrovnoprávnění žen a mužů – nemůže vést sama o sobě k cíli, neboť zásadní vliv na udržení nerovného genderového řádu má samotný kulturní systém, prostřednictvím jehož institucí jsou genderové vzorce udržovány a předávány dalším generacím.

Ivan Sviták se k Beauvoir staví zřejmě nejkritičtěji, odmítá jak její existencialistický přístup, který vnímá ze svého pozitivistického pohledu jako nevědecký, tak její feministické řešení problému ženy, jako „té druhé“, které ve snaze dosáhnout rozvinutí v plnohodnotnou bytost v transcedenci, zároveň vyžaduje revoltu a odmítnutí mužských mýtů a mystifikací o ženách. Sviták volání po revoltě ze strany žen nesdílí, vnímá ovšem zásadní nutnost emancipace ženy. Sám nabízí řešení, která budou vycházet z exaktně podložených vědeckých studií a povedou přes nastavení rovných podmínek a mravnějších vztahů. Sviták sdílí s Beauvoir její konstruktivistický pohled na člověka, a tudíž připouští možnost i nutnost změny v pojetí genderových rolí. Nesdílí ale specificky genderovou tematizaci odhalující symbolické násilí a další skryté konstruovanosti genderového řádu, právě proto, že je považuje za nevědecké.

Irena Dubská a Helena Klímová v reakci na Beauvoir tematizují především hierarchické myšlení v posuzování genderových rolí. Irena Dubská propojuje ve svém přístupu jak společenské, tak biologické determinance mající vliv na podobu genderových rolí a staví se skepticky ke konstruktivistickému přístupu Beauvoir. Dubská stejně jako Klímová tematizuje myšlenku, že odlišné genderové role by se měly vzájemně doplňovat, čímž navozuje jeden z myšlenkových směrů druhé vlny feminismu, jehož požadavkem byla rovnost v rozdílnosti.

Helena Klímová pak ve svém článku rozvíjí specificky ty biologické odlišnosti, jež se týkají biologické reprodukce, a vyzdvihuje mateřskou roli, v níž jsou podle ní ženy nezastupitelné, a kritizuje, že ji nynější společnost devaluje na rozdíl od tvůrčí a produktivní práce.

Cílem mé analýzy nebylo hodnotit přístupy recenzentů, ale spíše ukázat, jaká témata se díky Beauvoir v českém kontextu objevila a jak byly tyto nové teze v československém prostředí uchopeny a zpracovány. Na celé diskuzi se mi jako nejpodstatnější jeví, že se pojmy jako genderový řád, produkce reality v kultuře, či biologizující vs. konstruktivistický přístup k člověku, (i když je Beauvoir, ani sami autoři a autorky neužívají), v českém prostředí vůbec objevily. Na krátký čas tak rozpoutaly diskuzi, na kterou v početném množství reagovali čtenáři, což dokazuje fakt, že témata feministického myšlení tehdejší československou veřejnost i odborníky zajímala a otázka rovného postavení nebyla považována za vyřešený problém.

Diskuze na stránkách Literárních novin podle mého názoru také ukázala, že nejen že vztahy mezi mužem a ženou nejsou rovnoprávné, ale ani že nepanuje stejný názor na způsob řešení genderové rovnosti a odstranění marginalizovaného postavení žen.

2.2.2. Tematická analýza

V následující části diplomové práce jsou podrobeny tematické analýze dle předem zvolených a výše popsaných kritérií vybrané články z Rudého práva a Literárních novin respektive Literárních listů. Vzhledem k ne příliš velkému množství článků, které splňovaly předem zvolená kritéria (12 článků z Rudého práva, 17 článků z Literárních novin - na pět 5 z nich budu ale aplikovat zvlášť teoretickou analýzu diskuze, neboť se týkají specifické diskuze kolem vydání knihy *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir, 3 články z Literárních listů), jsem se rozhodla analyzovat každý článek zvlášť, identifikovat jeho klíčové téma, tezi a způsob jejich pojetí.

2.2.2.1. Analýza článku z Rudého práva

Článek 1: *Nezbytné podmínky spokojenosti zaměstnaných žen. Dobré pracovní prostředí a ulehčení v domácnosti*, In. Rudé právo, ročník 47, číslo 48, str. 5, 17.2. 1967

Hlavní témata: zaměstnanost žen, dvojí pracovní zátěž žen

Teze: *Dvojí pracovní zatížení žen* je třeba řešit intenzivnějším zespolečenštěním domácí práce. Systém státních služeb, která má tyto služby poskytovat, ovšem není zatím dostatečně funkční, aby ženám přinesl skutečně efektivní pomoc a je tedy třeba pracovat na jeho zlepšení.

Článek informuje o sociologickém průzkumu, který proběhl ve státním podniku Jitex, a jeho hlavním cílem je ukázat, nakolik se podnik snaží zlepšit pracovní podmínky svých zaměstnankyň. Přestože autor/ka (jméno není uvedeno, což je signifikantní pro většinu analyzovaných textů v Rudém právu) v úvodu upozorňuje na problémy, se kterými se pracovnice potýkají, dále je nerozvádí a zaměřuje se většinou textu na to, jak podnik pracuje na zlepšení situace.

V odstavci, který se věnuje problému *dvojího zatížení žen*, je žena pojímána skrze její mateřství a pečovatelskou roli v rodině, kterou autor/ka automaticky předpokládají („podmínky práce žen nesmějí poškozovat jejich zdraví a ztěžovat jim mateřství a výchovu dětí“). Autor/ka přiznává existenci problému *dvojí zátěže* („Vdaná žena pracuje kromě osmi hodin v závodě ještě pět a půl hodiny, žena s jedním děckem dalších téměř sedm hodin, a má-li dvě děti, dalších osm hodin... Nejvíce času jim zabere nákup, praní prádla pro děti a rodinu, vaření, úklid a péče o děti“.).

Při hledání řešení autor/ka upozorňuje, že je třeba především *snížit zatížení ženy v domácnosti*. Navrhovaná řešení jsou tedy z oblasti *přenesení práce v domácnosti a na výchově dětí na společnost*, na jiná řešení jako například přerozdělení domácích prací rovnoměrně mezi muže a ženy zmíněno není (autor/ka apeluje na „dokonalejší, pohotovější a kvalitnější služby – to především pomůže zaměstnaným ženám získat více volného času pro sebe, pro rodinu, pro děti“).

Článek 2: *Pracující žena a matka je a musí být středem pozornosti celé společnosti. Tradiční beseda žen s představiteli strany a vlády. In. Rudé právo, ročník 47, číslo 67, str.1, 8.3. 1967*

Hlavní témata: zaměstnanost žen, Svaz žen, role žen v socialistické společnosti

Teze: Žena v socialistické společnosti má právo na práci a je třeba toto její právo naplňovat i v praxi. Řešení obtíží při snaze o dosažení souladu mezi požadavky společnosti a rodiny je primárně úkolem státu.

Článek byl napsán u příležitosti MDŽ a je shrnutím projevu jedné z účastnic setkání představitelk Čs. Svazu žen s představiteli vlády. Pro text je typické vyzdvihování socialistického uspořádání společnosti a z něj plynoucích úkolů žen („My však chceme rodiny, které harmonicky plní své všestranné funkce a zůstávají přitom otevřené a plně zájmu o politické cíle moderní socialistické společnost.“)

Článek obsahuje poměrně mnoho popisného, ale informačně nevýznamného textu. Nejvíce prostoru je věnováno otázce *zaměstnanosti žen* a otázkám dosažení souladu mezi požadavky společnosti a rodiny („Prostřednictvím Svazu žen mohou právě ženy samy pomáhat uskutečňovat socialistickou koncepci postavení žen ve společnosti i koncepci rozvoje osobnosti. Uplatnění takového pojetí je vhodnější než např. omezování pracovních příležitostí žen nebo pokusy o jejich návrat do domácnosti.“). Z věty vyplývá, že *socialistická žena = zaměstnaná žena*. Autor/ka článku se tedy drží ideje prosazované režimem od nástupu k moci, že žena má za každých podmínek právo pracovat a je třeba jí naplnění tohoto práva umožnit. Jak má ovšem žena konkrétně uskutečnit zmiňovanou koncepci rozvoje a *sladění pracovního a rodinného života*, se již z textu nedozvíme.

Článek 3: *Projev soudruha Antonína Novotného. In. Rudé právo, ročník 47, číslo 67, str.1, 8.3. 1967*

Hlavní témata: zaměstnanost žen, role žen v socialistické společnosti, Svaz žen

Teze: Práci v placeném zaměstnání považuje A. Novotný na rozdíl od práce v domácnosti za produktivní a možnost žen uplatnit se v této oblasti zůstává i nadále prioritou. Novotný upozorňuje na specifickou mateřskou funkci žen, kterou ale nespojuje přímo s prací v domácnosti, kterou je třeba co nejvíce převést na společnost.

Článek je přetiskem projevu Antonína Novotného při příležitosti MDŽ. Žena je v projevu pojímána především jako *pracující a matka* („Ženy se u nás svými vystoupeními přihlašují k rozvoji socialistické společnosti a demonstrují svou vůli brát jako její rovnoprávní tvůrci aktivní účast na jejím životě, v němž pracující žena a matka je a musí být stále více středem pozornosti.“).

Novotný v projevu připouští, že zatím ne vše je ideální („Víme, že ještě není dořešeno všechno, co souvisí s postavením ženy v socialistické společnosti, co vytváří soulad mezi jejím zaměstnáním či veřejnou činností a její mateřskou funkcí a posláním v rodině.“). Výrok implikuje marxistický přístup k řešení emancipace žen, který považuje za rozhodující podmínku osvobození ženy možnost jejího *zapojení do společenské produktivní práce*.

Otázku *dvojitého zatížení žen*, pak Novotný řeší *zespolečenštěním domácích prací a kolektivní výchovy* („Současně musíme hledat cesty, jak ženě pomoci, aby mohla plně společensky, politicky a kulturně žít. To znamená, aby práce kolem domácnosti byla omezena a krácena, aby lépe pracovaly služby i zařízení péče o domácnost.“). Práce v placeném zaměstnání, která je na rozdíl od práce v domácnosti považována za produktivní, tak zůstává pro Novotného i v druhé polovině šedesátých let prioritou.

Článek 4: Zaměstnaných žen je téměř 50 %. Z městské konference Čs. Svazu žen v Praze. In Rudé právo, ročník 47, číslo 100, 11.4. 1967

Hlavní témata: zaměstnanost žen, Svaz žen

Teze: Dosud nebyla nastavena dostatečně účinná opatření pro možnost sladění profesního a rodinného života, což se projevuje i negativními jevy, jakými jsou pokles porodnosti a nárůst interrupcí, konkrétně ale autor/ka nespecifikuje, jaká opatření by měla tento přetrvávající problém řešit.

Krátký článek se věnuje konferenci městské organizace Čs. Svazu žen v Praze. V úvodu nechybí zmínka o příslušnosti organizace k Národní frontě. Text se dále věnuje stěžejnímu tématu *zaměstnanosti žen* a konstatuje taková fakta, jakými je 82,3 % podíl ekonomicky činných žen z celkového počtu žen v produktivním věku v roce 1964 (což je skoro 50 % žen mezi všemi zaměstnanými). Autor/ka ovšem kromě tohoto konstatování také upozorňuje na skutečnost, že „zaměstnanost rostla rychleji než podmínky“ a vyzdvihuje mateřské poslání ženy a povinnost vychovávat děti („Leckdy se zapomíná, že na stěžejní místo v socialistické společnosti patří mateřské poslání s povinnostmi formovat v dítěti ušlechtilé charakterové rysy.“).

Článek 5: *Dnes začíná sjezd slovenského výboru Čs. Svazu žen.* In. Rudé právo, ročník 47, číslo 147, 30.5. 1967

Hlavní témata: zaměstnanost žen, Svaz žen

Teze: Na zaměstnanosti žen se zatím stále nedostatečně odráží růst jejich kvalifikace. Ženy totiž mají jen malou šanci uplatnit ji ve výrobních odvětvích.

Text referuje o sjezdu v rámci organizace *Československý svaz žen* a věnuje se otázce *zaměstnanosti žen*, možnosti uplatnění jejich kvalifikace a jejich celkové participaci ve veřejném životě. V úvodu konstatuje číselně vyjádřený podíl pracujících žen (44,8% pracujících žen v národním hospodářství v roce 1965) a doplňuje očekávání, že se podíl ještě zvýší a to díky využití zdrojů dívčího dorostu a žen v domácnosti. Je tedy zřejmé, že *co největší zaměstnanost žen* je prioritním cílem a placené zaměstnání je preferováno před prací ženy v domácnosti.

Autor/ka kvituje pronikání žen do profesí, které byly dříve určeny pouze mužům. Způsob, jakým konstatuje, že větší část vysokoškolsky vzdělaných žen pracuje v nevýrobních odvětvích, jako je školství a zdravotnictví, dává tušit, že považuje tyto profese za méně cenné než profese výrobní („Struktura kvalifikace žen se ještě nepovažuje za uspokojivou. Větší část žen s vysokoškolským vzděláním pracuje v nevýrobních odvětvích, zejména ve školství a ve zdravotnictví. Ve výrobních odvětvích je jich pouze asi 7 %.“).

Příčiny tohoto nespokojivého stavu autor/ka vidí v „nezájmu některých závodů umísťovat ženy na vedoucí místa, jistý *konzervatismus ve výchově děvčat*, ale zvláště

nedostatek sociálních zařízení, málo rozvinutých služeb, nedostatečné pochopení manželů pro práci ženy i *nevyrovnanost mezd*⁴⁴. Narozdíl od předchozích analyzovaných příspěvků se autor/ka neomezuje jen na řešení *zespolečenštěním domácích prací*. Mám na mysli jednak poukaz na *konzervatismus ve výchově děvčat* a dále odkaz na muže, jejichž roli ovšem autor/ka omezuje na větší pochopení pro práci ženy, jejich větší faktické zapojení do prací v domácnosti a péči o potomky již ale nežadá.

Článek 6: *Živá činnost organizací Svazu žen na Chomutovsku*. In. Rudé právo, ročník 47, číslo 210, 1.8. 1967, autor Jiří Procházka

Téma: Svaz žen

Na článku Jiřího Procházky, kterým je vedoucí tajemník OV KSČ Chomutov, lze ukázat některé specifické rysy komunistické řeči, která se vyznačuje v první řadě svou bezobsažností a frázovitostí. V celém článku, který má několik málo odstavců, se nedozvíme nic konkrétního o faktické činnosti *Svazu žen* na Chomutovsku a to i přesto, že bychom to soudě podle nadpisu očekávali.

Konstatování „vodítkem pro rozvoj naší organizace Svazu žen se stala konkrétně zpracovaná rezoluce ze společného zasedání OV a ONV, která koncepčně vyjadřuje způsob řešení problémů po XIII. Sjezdu KSČ“, odkazuje na princip fungování *Svazu žen*, tedy že za směrodatné a správné je stále považováno to, co je určeno shora a centrálně, což zároveň znamená minimální prostor pro vznik nových myšlenek a přístupů zdola, které by vznikaly spontánně a na základě žitých zkušeností..

Článek 7: *O některých možnostech ulehčení domácích prací*. In. Rudé právo, ročník 47, číslo 227, 18.8. 1967, autorka Marie Strnadová

Téma: dvojí pracovní zátěž žen

Teze: Autorka označuje problém dvojího zatížení žen jako fakt, kterým je zapotřebí se zabývat a jako možná řešení nabízí zespolečenštění domácích prací a zlepšení služeb. Naráží ale zároveň na to, že v podmínkách socialistického hospodářství se zatím nedaří tuto ideu naplnit.

Autorka článku v úvodu konstatuje *dvojí zatížení žen* a poměrně explicitně míru této zátěže také specifikuje („Ulehčení, kultivování a zkrácení prací v domácnosti je

jedním z možných zdrojů získání volného času především pro ženy, které vedle svého zaměstnání spotřebují na práci v domácnosti ještě v průměru kolem 4 – 5 hodin. Připočteme-li k tomu práci mužů, kteří rovněž věnují domácím pracím kolem 1 ¼ hodiny denně, je patrné, že práce v domácnosti je značně náročná.“). Je sice zajímavé, že se autorka výjimečně dotkla také práce mužů v domácnosti, ale nikterak už neproblematizuje propastný rozdíl v počtu hodin, které stráví nad domácími pracemi žena a muž.

Řešení *dvojí zatížení žen* je v tomto článku opět bráno ve smyslu většího *zespolečenštění domácích prací a zlepšení služeb* („Cesty ke snížení času spotřebovaného na domácnost jsou v podstatě dvě, a to vyčlenit tyto práce z domácnosti nebo domácí práce racionalizovat“, přičemž pomocí první varianty se to zatím nedaří, neboť „spotřebitel vzhledem k nedostatečné nabídce, kvalitě a pohotovosti zatím dával přednost nákupu předmětů dlouhodobé spotřeby sloužící těmto potřebám“).

Článek 8: *Kdo je hlava rodiny?* In. Rudé právo, rubrika důvěrné řádky, ročník 47, číslo 239, 30.8. 1967, autor František Faltus

Téma: přetrvání tradičních genderových rolí v partnerském životě

Teze: Autor považuje za hlavní příčinu problémů ve vztahu manželů to, že rodinné soužití není založeno na zásadách rovnoprávnosti, čímž myslí jednak vzájemnou toleranci a ohled na zájmy, které oba partneři mají, ale také vyrovnání pozic z hlediska společenského postavení. Přiznává přetrvávající tradiční představy o genderových rolích.

Článek představuje rozhovor s MUDr. Františkem Faltusem z pražské psychiatrické kliniky, který odpovídá na dotazy, jež vzešly z dopisu čtenáře, který píše: „že „snacha nemá dost úcty ke svému muži. Snad jsem staromódní, ale myslím, že muž má být vždycky hlavou rodiny. Tam kde je pod pantoflem a o všem rozhoduje jeho žena, tam není normální situace...“

MUDr. Faltus upozorňuje ve své první odpovědi na to, že se komunistický režim opravdu snažil o emancipaci žen, ve smyslu pozitivního procesu jejího společenského osamostatňování, kterého se snažil dosáhnout především aplikací *zákonného práva žen na práci* či *růstem kvalifikace žen* („Také v současnosti se stává, že muž získá nad manželkou vrch buď proto, že především on svým výdělkem zajišťuje výživu rodiny, nebo také proto, že stupeň jeho vzdělání je vyšší a díky tomu má větší schopnost orientovat se ve

společenských situacích. V poslední době se ale tento rozdíl stále zřetelněji stírá.“). Autor ale zároveň uznává, že tradiční představy o genderových rolích, tak jak je známe z měšťanského modelu, ve společnosti nadále přetrvávají.

Autor odpovědí dále v rozhovoru konstatuje, „že nezbytnou podmínkou úspěšného manželství je rovnoprávnost v manželství... Z praxe vím, že tam, kde jeden druhého převyšuje v inteligenci nebo ve společenském postavení, se konflikt těžko vyrovnává.“ Dosažení rovnoprávnosti, které vnímá jako podstatné i pro manželství, vidí především v tom, že ženy budou mít možnost dosahovat stejného vzdělání a funkcí, jako muži.

Článek 9: *Žena na pracovištích*. In. Rudé právo, ročník 48, číslo 266, 26.9. 1967, autor Jan Straka

Téma: zaměstnanost žen

Teze: Pohled na zaměstnanost žen z hlediska zaměstnavatele.

Poměrně obsáhlý článek, informuje podobně jako článek ze 17.2. 1967 o sociologickém výzkumu provedeném v blíže nejmenovaném strojírenském závodě, mezi jehož 1800 zaměstnanci je 50,8% žen. Autorem článku je Ing. Jan Straka, patřící do výzkumného týmu. Důvodem k provedení výzkumu byla zjištěná značná fluktuace zaměstnankyň.

Celý článek se zaměřuje na problém fluktuace žen především z hlediska podniku – tedy jaká úskalí to pro podnik nese a z toho plynoucí nutnost problém řešit. Přestože autor podrobně popisuje výsledky průzkumu (uvádí korelace jednotlivých proměnných, zabývá se důkladně rozdílnými výsledky v odpovědích žen pracujících v podniku méně než rok a naopak více let atd.), zdá se mi, že mu nejde primárně o to pochopit situaci žen a hledat pro ně řešení, ale že zadáním bylo především vyřešit problém nejmenovaného strojírenského závodu, pro který je fluktuace zaměstnankyň problémem.

Článek 10: *Zasedání rady Mezinárodní demokratické federace žen*. In. Rudé právo, ročník 48, číslo 285, 15.10. 1967

Téma: Svaz žen

Článek informuje o čtyřdenním zasedání rady Mezinárodní demokratické federace žen, které se konalo v Praze. Ve třech krátkých odstavcích předkládá fakta, jako například, že federace byla založena v roce 1945 a sdružuje 70 ženských organizací z celého světa, včetně *Československého svazu žen*.

Z ideologického hlediska se článek zřetelně vymezuje proti americké účasti ve válce ve Vietnamu, když hovoří o „zločinech amerických agresorů“ na jedné straně, zatímco delegátkám z Vietnamu vkládá do úst „poděkování federaci za její dosavadní úsilí o mír a výzvu k ještě účinnějším protiválečným akcím.“ Touto zřejmou polarizací, která dělí svět na „my“ = obránci míru a „oni“ = zlí agresori autorka dává jasně najevo, kdo je podle ní viníkem a agresorem ve válce ve Vietnamu a kdo obětí.

Článek 11: *Dárkyně – ale i ochránkyně života. Delegace sovětských žen na zasedání ÚV Čs. Svazu žen. In. Rudé právo, ročník 48/číslo 316, 16.11. 1967*

Téma: Svaz žen, dvojí pracovní zátěž žen

Krátký článek opět není informačně příliš bohatý a představuje podle mého názoru spíše ukázkou proklamativního textu. Popisuje sjezd Ústředního výboru *Československého svazu žen*, který se konal u příležitosti oslavy 50. výročí Velké říjnové revoluce. Vybrané citace z projevů, jsou ideologicky velice silně zbarvené a frázovitě.

Předseda Národního shromáždění B. Laštovička například vyzdvihl „úsilí našeho pracujícího lidu, na němž mají vydatný podíl právě ženy“. Sovětská delegátka konstatovala, že „komunistická strana od samého začátku vytvářela ženám takové podmínky, aby mohly úspěšně *spojovat svou práci v povolání s mateřstvím* i s jinými společenskými úkoly“. Zde vidíme opět odkaz na *prosazování zákonného práva žen na práci* a na účast ve veřejném životě.

Článek 12: *Mnoho žen stále stranou veřejného života. Nedostatek času a mnoho povinností • Starost nejen naše • Hledat nové cesty. In. Rudé právo, ročník 48, číslo 321, 21.11. 1967, autor Miroslav Šolc*

Téma: politická činnost žen, zaměstnanost žen

Teze: Autor tematizuje problém nedostatečného zapojení žen do veřejného politického života, přičemž jako hlavní důvod tohoto deficitu, nevidí apriorní nezáměr žen, ale

obtížnost sladění pracovního a rodinného života, které jim nedovoluje více se věnovat veřejně-politické činnosti. Řešení nachází opět v roli státu, který měl nabídkou služeb tyto problémy řešit.

Autor článku RSDr. Miroslav Šolc vyvrací svým textem podle jeho názoru nesprávnou myšlenku, že „ženy nemají o politické a ideové otázky a o problémy veřejného života zájem“. A upozorňuje na to, že pokud nebudou mít příliš jiných starostí, budou ženy „veřejně stejně aktivní jako muži“. Z vyznění textu vyplývá, že hlavním problémem, který autor řeší ovšem není to, jak ulehčit situaci *zaměstnaných žen*, ale primárně jak zvyšovat ideově politickou úroveň žen. Žena je středem pozornosti tedy jen zdánlivě, ve skutečnosti je hlavní osou textu řešení politického problému státu.

Autor opět označuje za hlavního viníka nedostatek volného času žen. Explicitně se jako na vykonavatelky domácích prací obrací pouze na ženy. Nedostatečné zapojení mužů do domácích prací jako jednu z příčin nezmiňuje, pouze konstatuje, že ženy mají podstatně méně volného času než muži, přičemž vzápětí poukazuje na skutečnost, že podobná situace je i na „západě“, konkrétně ve Francii.

Jako jedno z možných řešení kromě funkčnějšího *zespolečenštění domácích prací* nabízí „využití hromadných sdělovacích prostředků při šíření ideologické osvěty“, neboť ženy sami přiznávají, že zejména při domácích pracích si často pouštějí rozhlas.

2.1.2.2. Srovnání

Pro srovnání, nakolik se posunul a nebo spíše dle mého názoru neposunul diskurz, kterým komunisté hovořili o emancipaci žen a jejich roli v socialistické společnosti, jsem se rozhodla uvést ještě analýzu projevu ústředního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského, který byl uveřejněn v Rudém právu 31.3. 1950 a který Rudolf Slánský pronesl u příležitosti vzniku jednotné celostátní organizace Československého svazu žen. Projev je sice ve svém vyznění radikálnější a volí dle mého názoru silnější výrazové prostředky, ovšem pokud jde o postoj k emancipaci žen a jejich místo v socialistické společnosti, jsou myšlenky, které se objevují i v analyzovaných článcích z roku 1967, dle mého názoru v zásadě totožné. Tedy akcentují především myšlenku zákonného práva na práci a podíl žen na veřejném životě, jakožto klíčové prostředky uskutečnění emancipace žen.

Z projevu je zřejmé odmítnutí ženy jako té co „pouze“ pečuje o domácnost, má se naopak stát „více než to“, tedy být *budovatelkou*, vstupovat do veřejné sféry, ať je jí placená práce nebo správa věcí veřejných. Ač se tedy Slánský snaží vytvořit dojem, že žena je středem pozornosti státu, projev implikuje účelovost v přístupu státu k emancipaci žen, neboť slouží jako nástroj k budování socialistického státu, který ji potom zpětně ještě využije pro šíření vlastní ideologie. Dokazuje to větou na závěr projevu, kde říká: „Vaší povinností je říci to všem ženám i v té nejzapadlejší víscce a získat všechny ženy, aby pozvedly svůj hlas proti imperialistickým paličům války, aby se postavily do jedné mírové fronty po bok sovětských žen a všech mírumilovných sil světa.“

Slánský se nevyhne ani kritice doby před nástupem komunistického režimu („Dříve se scházely pracující ženy na své sjezdy a konference, aby žalovaly, protestovaly, bojovaly proti svému vykořisťování, otrocké závislosti, dřině a nerovnoprávnosti. Dnes se scházíte jako svobodné a hrdé budovatelky socialismu“). Autor projevu nejenže tímto prohlášením napadá postavení ženy v minulých dobách, ale zároveň tím ženy svým způsobem i umlčuje, neboť vlastně říká, že si již nemají na co stěžovat, že nyní je jejich situace ideální a jakékoliv stížnosti jsou již nemístné. Jinak řečeno nastolením socialismu byla emancipace žen završena, nyní již není za co bojovat.

Autor projevů dále vyjmenovává, co všechno již režim ženám zajistil, jako je *právo ženy na práci, otevřený přístup ke všem zaměstnáním a právo na stejnou mzdu*, jako má muž. Nechybí v této souvislosti specifické poukázání na „práci tisíce našich skvělých údernic v továrnách i na naše pracovnice v jednotných zemědělských družstvech“. Slánský tímto protežuje práci dělnic a zemědělkyní, tedy *výrobní profese* před profesemi v nevýrobních zaměstnáních, kde ovšem bylo žen pravděpodobně mnohem více. Navíc Slánský poukazuje na skutečnost, že produktivní práce, je pro něj pouze práce v továrnách a na polích, práce ve službách již méně a práce žen v domácnosti za produktivní nepovažuje již vůbec.

V projevu je také patrné *spojení ženy a míru* („Volá vás ještě usilovněji boj za mír. Ženy patří do první fronty boje proti válečným štváčům, kteří usilují uvrhnout lidstvo do nových krvavých jatek. Imperialističtí gangsteři na západě chtějí rušit naše spokojené budování socialismu, budování našeho nového lepšího života“). Lexikální výběr Slánského nenechá na pochybách, kdo je považován za zlo – narušitele (váleční štváči, gangsteři) a kdo naopak za dobro – ochránce míru. Za zmínku myslím stojí i eufemismus (boj za mír).

V závěru projevu ukáže Slánský, že přestože žena je komunistickou ideologií pojímána převážně jako pracující - budovatelka, případně funkcionářka a bojovnice za mír, je zároveň stále esenciálně spojena se svou mateřskou rolí („Právě vy ženy jste poznaly co vám přináší socialismus, jak ctí a hodnotí práci ženy, jak pečuje o rodinu a výchovu dětí. Nikde není tak vysoko ceněna matka jako v socialismu.“). Mateřská role ženy je ovšem zdůrazňována jednak ve spojení s již zmiňovaným mírem – žena matka chce uchránit své děti před válečnými hrozbami, a proto je tak urputnou „*bojovnicí za mír*“ a s tím souvisí, že žena je ceněna jako matka, protože vychovává budoucí členy a členky socialistické společnosti.

2.2.2.3. Shrnutí tematické analýzy článků z Rudého práva

1/ Tematizované problémy a otázky:

- Zaměstnanost žen

Zaměstnanost žen se ukázala jako nejčastější téma, identifikovala jsem jej jako hlavní téma u sedmi článků. I z teoretické části mé práce plyne, že to byla právě oblast produkce a trhu práce, kterou režim prosazoval od svého uchopení moci za centrální místo uskutečnění emancipace žen. Ženy v socialistickém Československu tedy získaly zákonné právo na práci a otevřel se jim mnohem větší přístup ke vzdělání i k účasti na veřejném životě.

V tématu zaměstnanosti žen se ukazuje jako signifikantní, že pouze placená práce je považována jako práce produktivní, přičemž v několika člancích je implicitní také názor, že nevýrobní odvětví jsou méně ceněna, než odvětví výrobní. Práce v domácnosti je pak pojímána jako práce neproduktivní, a tedy pro společnost méně hodnotná.

- Segregace pracovního trhu a nerovnost v odměňování

V teoretické části práce upozorňuji, že i přes vysokou zaměstnanost žen nedošlo k odstranění segregace pracovního trhu a nerovnosti v odměňování. V mnou analyzovaných člancích se ovšem k tomuto problému explicitně žádný z autorů nevyjadřuje, pouze v jednom článku je jako jeden z mnoha důvodů, který brání ženám ve větší možnosti uplatnění jejich kvalifikace, zmíněna i nevyrovnanost

mezd. Zůstává otázkou, zda tento problém autoři a autorky článků buď nevnímali, anebo o něm nehovoří záměrně.

- Dvojí pracovní zatížení žen

S nastupujícími šedesátými lety se začalo postupně mnohem otevřeněji hovořit o problémech, které socialistický způsob emancipace přináší. Mezi nejvíce artikulované patří zejména dvojí zatížení žen, obtížné skloubení pracovního a rodinného života, které vedlo k poklesu porodnosti, či přetrvávající segregace pracovního trhu. Poměrně častá tematizace ulehčení domácích prací na stránkách Rudého práva svědčí o tom, že státní moc si problémy uvědomovala. Ve všech článcích, které se tohoto tématu dotýkají, je vidět, že autoři a autorky textů počítají s tím, že domácí práci vykonávají především ženy, a tuto skutečnost nikterak nekomentují ani neproblematizují. Pokles porodnosti není samostatným tématem žádného článku, pouze v jednom je okrajově zmíněn.

- Nerovnost dělby domácí práce

Problém přetrvávající nerovnosti v dělbě domácích prací je explicitně zmíněn u jednoho článku, kde autor/ka přímo vyčísluje podíl žen a mužů na domácích pracích. Implicitně je ale toto téma přítomno vlastně všude tam, kde autoři zmiňují dvojí pracovní zatížení žen. Vzhledem k tomu, že jej ale tematizují jako problém, jehož řešení leží na státu formou účinnějšího zespolečnění domácích prací, netematizují nerovnost domácí dělby práce jako problém přetrvávajícího tradičního genderového uspořádání.

- Svaz žen

Dalším tématem článků Rudého práva je Svaz žen, v článcích se ovšem nehovoří ani tak o jeho činnosti, ale spíše se v nich vyjadřují jeho představitelky. Pět článků, ve kterých se téma Svazu žen objevuje, se věnuje téměř výhradně informování o určité akci Československého svazu žen, jejich sjezdu či setkání. Historii a vývoji ženských organizací po nástupu komunistického režimu jsem se věnovala v teoretické části práce, kde ukazuji, že Československý svaz žen byl „prodlouženou rukou KSČ^{kc}“. Z tohoto pohledu tedy není divu, že ve článcích, kde

hovoří zástupkyně Svazu žen, je otázka emancipace žen pojímána zcela v intencích oficiálního stranického pojetí.

2/ Zaznamenané návrhy řešení:

- Zespolečenštění domácích prací a péče o potomstvo

Při hledání řešení tematizovaných problémů autoři navrhují technokratická řešení, která mají být realizována shora státní mocí a která jdou převážně cestou zespolečenštění domácích prací. Problémem tohoto nejčastěji navrhovaného řešení volajícím po lepším a účinnějším přenesení domácích prací na společnost, je ovšem skutečnost, že naráží na realitu socialistického způsobu hospodářství. V rámci jeho praktického fungování byly služby stejně jako mnohé zboží obecně ne příliš dostupné a pokud dostupné byly, nebyly příliš kvalitní. Zároveň spolu s tím byla kupní síla obyvatelstva natolik nízká, že si lidé z čistě finančních důvodů nemohli dovolit služby, které by jim práci v domácnosti ulehčily více využívat. Je tedy pozoruhodné, že přes zřejmé selhání aplikace tohoto řešení v praxi se jej autoři a autorky článků drží, mnohdy jako stále jediného možného řešení.

- Zachování práva na žen na práci

Všechna navrhovaná řešení apelují na nezbytnost zachování práva žen na práci a možnost toto právo co nejvíce naplňovat. Pozoruhodné je, že v šedesátých letech se režim začal potýkat s přezaměstnaností. Přesto ale z analyzovaných článků vyplývá, že se režim i nadále striktně držel svých původních ideových zásad a myšlenku zákonného práva na práci žen prosazoval.

- Odstranění konzervatismu ve výchově dívek

Pouze jeden z článků se dotýká otázky genderově konzervativní výchovy dívek, a to pouze v souvislosti se vzděláním a uplatněním kvalifikace ve výrobě. Pokud jde o řešení problémů týkajících se sladění rodinného a pracovního života a dvojí zátěže žen, tak zde autoři a autorky ani v jednom z analyzovaných článků do soukromé sféry necílí a nenabízejí jako možné řešení přehodnocení přetrvávajících tradičních genderových rolí v rodině. Emancipace žen v soukromé sféře tak zůstává zcela opomíjena.

- Monopol státu na řešení problémů

Na navrhovaných řešeních je signifikantní, že jsou stále nabízena shora. K problémům se na stránkách Rudého práva nejvíce vyjadřují funkcionáři, výjimečně vědečtí pracovníci, chybí zde prostor pro artikulaci myšlenek na základě každodenní žité zkušenosti. Klíčovým problémem ovšem zůstává, že otázky jsou v článcích většinou jen otevřeny, aniž by následovaly opravdu konkrétní návrhy a řešení. Tento postup je snad nejvíce zřejmý v článcích, týkajících se Svazu žen, kde je patrné, že pro Svaz je za směrodatné a správné považováno to, co je určeno shora a centrálně.

3/ Instrumentální využívání žen

V několika článcích se projevuje instrumentální využívání žen jakožto vhodných reprezentantek morální převahy komunismu. Poměrně explicitní je tento jev v projevu Rudolfa Slánského, zejména v pasáži hovořícím eufemisticky o boji za mír, přičemž s tímto bojem spojuje právě ženy. Podobně je instrumentální využití ženy čitelné i z projevu A. Novotného, kde ženy dokonce spojuje s „vůlí zabezpečit všemu lidstvu trvalý mír, národní svobodu a pokrok.“

Žena v socialistické společnosti je komunistickou ideologií pojímána převážně jako pracující - budovatelka, případně funkcionářka, v druhé řadě jako matka, kdy je se svou mateřskou rolí esenciálně spojena. Význam mateřské role pak není ani tak zdůrazněn v souvislosti s rodinnou, ale je zdůrazněn jednak ve spojení s již zmiňovaným mírem a jednak s rolí vychovatelky budoucí generace socialistické společnosti.

4/ Tematizace týkající se mužů

Způsob, jakým jsou v článcích muži tematizováni ve vztahu k genderové problematice, implikuje již zmíněnou tezi o přetrvání tradičních genderových rolí v rodině. Pouze dva články se explicitně k roli muže vyjadřují, jeden volá po větším pochopení pro práci žen ze strany mužů – tedy opět spíš důraz na to, že ženám nesmí být bráněno v jejich pracovní činnosti, spíš než řešení jejich dvojí zátěže - druhý článek vyčísluje o kolik méně času stráví muži domácími pracemi než ženy. V pojetí autora/ky ale tento ukazatel není tematizován jako problém, ale pouze konstatován jako fakt, a tudíž k němu ani není nabízeno žádné řešení.

5/ Forma prezentace

U některých analyzovaných článků jsem se snažila soustředit nejen na klíčové téma, ale i na formu jeho prezentace. Jak jsem uvedla v teoretické části práce v rámci kapitoly věnující se médiím v době komunistického Československa, Rudé právo představovalo tisk, který tlumočil oficiální a povolený náhled na veškerou společenskou i politickou agendu. Domnívám se, že na diskurzu, kterým jsou psány články v deníku Rudé právo, se toto spojení s komunistickým vedením projevuje.

Samotný jazyk Rudého práva má formu jazykových klišé a vyprázdněných politických frází. V článcích jsem identifikovala tyto klišé a fráze:

- „Za krátkou dobu trvání jejich nové organizace, která vznikla ‚zdola‘, dokázaly, že jsou skutečně velkou silou a aktivní součástí naší Národní fronty.“ (RP, č.210/1967)
- „Ženy u nás svými vystoupeními přihlašují se k rozvoji socialistické společnosti ...v níž pracující žena a matka je a musí být stále více středem pozornosti celé naší společnosti.“
- „Spolu se všemi ženami světa současně manifestují odpor proti válce, svou vůli zabezpečit všemu světu trvalý mír, národní svobodu a pokrok.“ (RP, č.67/1967)
- „Funkcionářky Čs. svazu žen by se měly podílet na získání všech žen tak, aby se s přesvědčením podílely na zabezpečení všestranného rozvoje socialistické společnosti.“ (RP, č.67/1967)
- „Jestliže chceme zabezpečit trvalý ekonomický i kulturní rozvoj naší socialistické země a z něho vyplývající růst životní úrovně lidí, pak musíme si uvědomit, že to dokážeme jen tvrdou prací, spojenou s odpovědností, s důsledností, s vysokou pracovní morálkou a uplatněním schopnosti lidí.“ (RP, č.67/1967)
- „Musíme likvidovat všechno, co brzdí rozvoj socialistické společnosti.“ (RP, č.67/1967)
- „Změny musíme přísně posuzovat jen a jen z toho hlediska, jsou-li dělány v zájmu celé společnosti, vycházejí-li ze socialistických zásad.“ (RP, č.67/1967)

- „Opatření prohlubující socialistickou demokracii v naší zemi otevírají ženám širší cestu k účasti na správě veřejných záležitostí i celém společenském životě.“ (RP, č.67/1967)
- „Učiníme vše, aby z našich dětí vyrůstala generace čestných, pracovitých a vzdělaných lidí, oddaných socialismu a schopných plnit velké budoucí úkoly naší socialistické epochy.“ (RP, č.67/1967)
- „Prostřednictvím Svazu žen mohou právě ženy pomáhat uskutečňovat socialistickou koncepci postavení žen ve společnosti.“ (RP, č.67/1967)
- „Zdokonalená soustava řízení našeho hospodaření vytváří dostatek volného prostoru, aby se hledaly nové formy a nová, netradiční řešení problémů rodin.“ (RP, č.67/1967)
- „Je vyjádřením našeho přání učinit vše pro rozvoj naší milované vlasti i pro upevnění postavení, které ženy v socialismu mají.“ (RP, č.67/1967)
- „Předseda Národního shromáždění podtrhl význam Října, zejména ve vztahu k současnému úsilí našeho pracujícího lidu, na němž mají vydatný podíl právě ženy.“ (RP, č 316/1967)
- „Komunistická strana od samého počátku vytvářela ženám takové podmínky, aby mohly úspěšně spojovat svou práci v povolání s mateřstvím i s jinými společenskými úkoly.“ (RP, č 316/1967)
- „Je třeba usilovat o to, aby se soustavně zvyšovala politická vyspělost a ideová úroveň žen, stoupala jejich účast a aktivita ve všech oblastech společenského života, toto úsilí bude třeba spojovat s řešením řady vážných problémů v denním životě.“ (RP, č. 321/1967)

Jak je zřejmé z uvedených ukázek, jazyk Rudého práva je často tvořen systémem komunistických dogmat a je pro něj typické, že nezná polemiky a diskuze a na každý problém vyslovuje vždy jen jedno možné řešení. Svou formou jde o jazyk popisný, ne analytický – články se mnohem více soustředí na prostý popis událostí, beze snahy analyzovat popisovanou situaci. Petr Fidelius, který studoval jazyk Rudého práva, se domnívá, že totalitní jazyk „referuje“ především o sobě samotném a o režimu (Fidelius,

1998: 166), nikoliv tedy o sdělované skutečnosti. Pro některé z analyzovaných článků skutečně platí, že mají jen zanedbatelnou informativní hodnotu, zato obsahují značné množství ideových proklamací.

V analyzovaných člancích Rudého práva se velice často setkáme s konstruováním falešné kolektivity, především pomocí použití přivlastňovacího zájmena „naše/naši“ („naše ženy“, „naše socialistická společnost“) a neadresného množného čísla. Stejně tak se často objevuje používání neosobní formy vyjadřování v množném čísle („*chceme zabezpečit trvalý ekonomický i kulturní rozvoj*“, „*dokážeme to jen tvrdou prací*“, „*musíme likvidovat všechno, co brzdí rozvoj socialistické společnosti*“, „*změny, které v našem životě uskutečňujeme*“). Použití osobního zájmena „my“ tak nejen vytváří dojem kolektivity, společného postupu za společným cílem, ale zároveň brání pojmenování konkrétních aktérů.

Z jazykového hlediska také stojí za povšimnutí časté užití trpného rodu, který je neadresný a neosobní. Pokud se nositel děje odsouvá do pozadí, či se užitím trpného rodu zcela vynechá, pak je událost prezentována bez konkrétní odpovědnosti aktérů.

Typickým projevem analyzovaných článků je z hlediska epistemické modality (tedy různé míry vyjadřované jistoty ohledně jevů, o nichž autor/ka vypovídají) vysoká míra jistoty a přesvědčení. V člancích se neobjevují názorové polemiky, nedává se příležitost k vyjádření nikomu jinému, než autorovi.

2.2.2.2. Tematická analýza článku z Literárních novin a Literárních listů

Článek 1: Děti a denní jesle: hovoří odborníci. In. Literární noviny, ročník 12/1963, číslo 12, 23.3. 1963, str. 6, autor – na otázky redaktora/ky odpovídají odborníci: prof. MUDr. Josef Švejcar, DrSc. přednosta I. Dětské kliniky v Praze, MUDr. Hanuš Papoušek pracovník laboratoře pro vyšší nervovou činnost dítěte z Ústavu pro péči o matku a dítě v Praze-Podolí, JUDr. Jiří Prokopec tajemník státní populační komise

Témata: mateřská funkce ženy, rodinná a kolektivní výchova dítěte, sladění rodinného a pracovního života žen

Teze: Ženskou otázku nelze definovat čistě jako ženskou, ale v propojení s otázkou dětskou, je třeba analyzovat situaci dětí zaměstnaných matek a z tohoto pohledu se pak snažit řešit situaci matek.

Článek má formu rozhovoru se zvolenými odborníky. MUDr. Švejcar vysvětluje *nezastupitelnost matky* jak při uspokojení prvotních fyziologických potřeb dítěte, tak v jeho citovém vývoji. V těchto záležitostech je podle Švejcara matka nezastupitelná, ve výjimečných případech snad jedinež jinou ženou, ale nikoliv mužem („Úloha otce je nepřímá. Působí kladně na dítě tím, že působí kladně na matku. Matka je nahraditelná jinou ženou, ale ta musí být stabilní, nesmí se střídat a musí mít k dítěti pravý mateřský vztah.“). O denních kolektivních zařízeních pro děti se Švejcar vyjadřuje jako o „v dnešní společnosti nutných, ale tak jak fungují dnes znamenají mnoho záporů“. Upozorňuje zejména na to, že pobyt dítěte v těchto zařízeních by se měl vždy řídit primárně potřebami dítěte a ne řešit nedostatek času matky.

Článek ukazuje, že z *ženské otázky* se postupně stává také *otázka dětská*. Odborníci zde totiž řeší dopady, jaké má nedostatek času u zaměstnaných žen na jejich děti (tazatelka v závěrečném shrnutí píše, že „bychom se měli řídit nikoliv tím, co děti maximálně snesou, ale tím co je pro ně optimální, a podle toho usnadňovat matkám situaci“. Pozitivní role *kolektivních zařízení* je do určité míry zpochybněna, plní sice nezbytnou funkci sociální, a rodinnou výchovu může pouze vhodně doplňovat („Měli bychom si uvědomit, které funkce mohou jesle splnit a co bychom od nich naopak ani neměli chtít. Jesle nemohou úplně zastoupit rodinu např. ve výchově řeči a ještě více ve výchově citu. Rodinná výchova tedy může být doplněna, ale nikoliv nahrazena kolektivní výchovou.“).

Z pohledu zaměstnané ženy se nad problémem více zamýšlí JUDr. Prokopec ze Státní populační komise. Jednak odmítá tvrzení, že prodloužením mateřské dovolené by u žen hrozila ztráta kvalifikace (argumentuje jednak provedenou anketou mezi ženami, ale také zajímavou analogií - „totéž by se pak dalo tvrdit také o mužích v souvislosti s jejich dvouletou vojenskou službou“), a dále se zasazuje o možnost zkrácené pracovní doby, kterou zaměstnavatelé (a nutno dodat, že výhradním zaměstnavatelem vlastně všech byl v socialistickém Československu stát) zatím vůbec neposkytují.

JUDr. Prokopec také upozorňuje na problematický fakt, že stát nepovažuje domácí práce a práce spojené s výchovou dětí za produktivní a ani je tedy jako takové necení („Měli bychom si totiž vůbec do budoucna uvědomit, že výchovou dítěte žena pro společnost také vyrábí hodnoty... Zatím je tato práce neměřitelná penězi, ale jako se životní úroveň musí přestat měřit auty, tak se i nad výchovou dětí musí přemýšlet jinak než jen z hlediska ekonomických ukazatelů“).

Autor/ka rozhovoru také zdůrazňuje, že je třeba rozlišovat v péči o domácnost a péči o dítě a ne je směřovat, jak se to zatím děje. Zatímco domácí práce by se měly čím dál více přenášet na bedra společnosti, výchova dětí by z tohoto procesu naopak měla být vyjmuta a ponechána co nejvíce rodině.

Článek 2: *Zaměstnání kontra mateřství?* In. Literární noviny, ročník 13/1964, číslo 46, str. 6, 14.11. 1964, bez uvedení autora/ky

Téma: dvojí pracovní zátěž žen, mateřská funkce ženy

Teze: Autor/ka zdůrazňuje mateřskou funkci ženy, která vychází z jejích biologických předpokladů a je tudíž nenahraditelná, což dokumentuje na velmi vyhoceném příkladu blíže neodůvodněného rozlišení mezi intelektuálně a manuálně pracujícími ženami. Navrhovaná opatření, kterými by se měl řešit problém dvojího zatížení žen, směřují výhradně na ženu a na to, jak jí umožnit více se věnovat své mateřské funkci. Svou rétorikou ovšem mají blízko k pojetí sociálního inženýrství.

Krátký článek se věnuje přetěžování *zaměstnané ženy*, která se snaží *skloubit práci a rodičovství* a důsledky toho přetížení. V úvodu předkládá autor/ka tezi, vyjadřující rozdíl mezi prací fyzickou a duševní z hlediska dopadů na těhotenství a kojení („Podle statistiky tvoří intelektuálky padesát procent z celkového počtu neplodných žen - tělesně pracující

jen čtrnáct procent - a padesát sedm procent těch, u nichž snadno dojde k potratu. Podle zkušenosti lékařů náročná duševní práce znemožňuje matkám kojení daleko více než fyzická dřina; intelektuálky také častěji postrádají důležitý instinktivní vztah k dětem. Toto jsou případy obzvláště vyhraněné, mají však svou méně výraznou, zato obecnější obdobu v každodenních rozporech mezi povoláním ženy a její mateřskou funkcí.“).

Tato konstrukce „intelektuálek“ vs. „manuálně pracujících“ je specifickým celého článku, vyjadřuje zcela ojedinělou diferenciaci ženské populace, na kterou jsem nikde jinde v člancích nenarazila. Otázka je, kam autor/ka touto diferenciací cílí. Sice její vyznění zmírňuje poukazem, že se jedná o „vyhraněné případy“, přesto byly použity. Zřejmé je, že vykonstruovaný rozdíl je pojat výrazně v neprospěch „intelektuálek“, což je vzhledem k všeobecně podporovanému zvyšování kvalifikace žen režimem zvláštní. Tento útok nelze ani číst čistě jako odpor vůči státům podporované emancipaci žen, která je jejich zapojením do práce a nabídkou zvýšení kvalifikace vytrhává z jejich tradiční genderové role dle měšťanského modelu, neboť manuálně pracujících ženy zde napadány nejsou. Zřetelné je spíše to, že takové prohlášení staví dvě skupiny žen proti sobě. S jistotou lze říci především to, že z tvrzení vyplývá důraz na *přirozenost mateřské funkce*, kterou ale matky nemohou plně naplňovat, neboť čelí *neúměrnému přetížení*.

To autor/ka dokumentuje poukazem „na jednu z nejvyšších zaměstnaností žen na světě, čemuž dosud přiměřeně neodpovídá struktura naší společnosti“ a dále „poměrem zatížení muže a ženy domácími pracemi, které činí 1:4 a poměrem volného času, který je 25:14“. Navrhovaná řešení (autor/ka je prezentuje jako závěry jisté mezioborové konference) se ovšem neomezují primárně na větší přenesení domácích prací na společnost, tak jak to téměř výhradně zaznívalo z Rudého práva, ale i na opatření, jakými je přednostní zkrácení pracovní doby matek, poskytnutí podpory matce, která si zkrátí pracovní úvazek za účelem péče o dítě formou proplacení ušlého zisku či prodloužená placená dovolená ženám s dětmi. Všechna navrhovaná řešení se vztahují výlučně na matky. S větším zapojením muže do výchovy se nepočítá, což podle mého názoru plyne především z představy autora/ky, že *význam mateřské role* je z biologického hlediska neodiskutovatelný a žena je tudíž v této roli nenahraditelná („za vážnou úvahu stojí i názor, že jen obzvláště kvalifikované a společensky mimořádně závažné práci lze dát přednost před péčí o vlastní dítě. Vždyť ve všech ostatních činnostech se dá žena nahradit spíše než ve funkci mateřské“).

Důraz na „společensky mimořádně závažné práce“ v sobě ovšem skrývá podstatnou otázku, jaké práce to jsou a kdo o tom rozhoduje. Implicitně se zde odhaluje představa, že to není sama žena, která má právo rozhodnout, kdy její snaha po realizaci mimo soukromou sféru „stojí za to“, ale že o tom rozhoduje společnost, stát – každopádně někdo zvenčí. To navozuje diskurz sociálního inženýrství, který se zásadním způsobem nabourává do práva rozhodovat si o svém životě. Přítomnost tohoto značně normativního diskurzu je zřejmá i užitím termínu „nahrazení žen“. Jeho normativnost spočívá i v tom, že ve svém důsledku vyvolává v ženách pocit viny, pokud se nerozhodnou, tak jak se očekává, ale „jen“ podle svého vlastního uvážení.

Článek 3: *Zárok*. In. Literární noviny, ročník 14/1965, číslo 20, str. 6, 15.5. 1965, autor Svatopluk Pekárek)

Téma: potraty

Teze: Autor hájí právo ženy na potrat, v argumentaci vychází především z oficiálního pohledu komunistické moci, která primárně hájí právo ženy na práci a realizaci ve veřejném životě.

Autor článku Svatopluk Pekárek se zabývá tématem *potratů*. Jeho postoj k interrupcím je v zásadě obranný a polemizuje především s hlasy, které potraty zatracují a považují je, jak sám Pekárek uvádí, za „důsledek maloměšťáckého sobectví“, případně ženy, které potrat podstupují, označují za „egoistické bestie“ a samotný potrat za „legalizovanou vraždu“. Proti odpůrcům interrupcí se tedy autor v zásadě vymezuje a nastiňuje vlastní pohled, podle kterého má žena na potrat nárok („na ženy bychom neměli klást nepřiměřené nároky a nenutit je k nepřetržitému sebeobětování“).

Za zajímavý považují už samotný fakt, že se článek s touto tematikou a navíc ve značně polemickém pojetí objevuje. Autor totiž už tím, že si jako téma svého článku vybral obhajobu potratů, vlastně zároveň upozorňuje na skutečnost, že ve společnosti jsou slyšitelné i hlasy, které jejich legalizaci zpochybňují.

Autor článku vychází z představy, že je nutné umožnit ženám *skloubit své pracovní a domácí povinnosti*, hájí tedy zejména její právo na realizaci mimo domov („ostatně ani při nevyšším možném standardu nebude žádoucí, aby se žena proměnila v rodičku z povolání, která ve svých pětáctyřiceti klesá zcela vyčerpána tíhou mateřských radostí“).

Hlavním argumentem pro obhajobu legalizovaných potratů je především současná situace rodiny a ženy ve společnosti, které má být umožněno plně se angažovat i ve své profesi a veřejné sféře. Zde spatřuje jako hlavního odpovědného činitele, který má tyto podmínky nastolit, stát a nikoliv muž („Zrovnoprávnění ženy se spatřuje v rozdělení domácích povinností tak, aby na muže připadl rovný díl, nikoliv – což je jediná rozumná cesta – v postupném odbourávání kuchyňské dřiny a v rozvoji kvalitních služeb.“) V tomto smyslu předkládá stejné řešení, jaké je přítomno téměř ve všech člancích Rudého práva – tedy cesta *zespolečenštění domácí práce*. To, že stát by měl urychleně zapracovat na řešení především *dvojí zátěže žen* dokládá i tvrzením, že „malé dítě proměňuje své rodiče – zvláště ovšem matku – ve vězně. Dítě nejen sníží hmotnou životní úroveň rodiny, což by konec konců nemuselo být rozhodující, ale při dnešní organizaci života vylučuje rodiče na mnoho měsíců a někdy i let z účasti na kulturním a společenském životě.“

Autor přestože právo na potrat schvaluje, vidí jako problém vysokou míru potratovosti, za jejíž hlavní příčinu označuje špatnou nebo podle něj téměř neexistující sexuální výchovu a elementární neznalost a nedostupnost antikoncepce.

Článek 4: *Být, či nebýt zaměstnaná...*In. Literární noviny, ročník 14/1965, číslo 22, strana 6-7, 29.5.1965, autorka Helena Klímová

Témata: dvojí zatížení žen, zaměstnanost žen, mateřská funkce žen

Teze: Dvojí břemeno žen vzniklé jejich plným nasazením v placené práci a péči o domácnost a rodinu je třeba vidět jako reálný problém. Řešení by měla vycházet z přizpůsobení pracovních podmínek ženám tak, aby měly dostatečný prostor vykonávat plně svou mateřskou funkci, ve které jsou nenahraditelné, pokud si to samozřejmě budou přát. Autorka klade důraz na autonomii rozhodování žen.

Článek Heleny Klímové se věnuje otázce *zaměstnanosti žen* a především *skloubením jejího profesního a soukromého života*, které se podle jejího názoru bohužel v praxi stále nedaří a upozorňuje na problémy *zaměstnaných matek*. Podle autorky *mateřská role žen* a to i hypotetická nikoliv jen reálná, představuje podstatný základ pro určení její společenské role („mateřské poslání ženy a to i pouze předpokládané, ovlivňuje její pracovní zařazení a i náhled společnosti na ni“) a současně má zpětně zaměstnání ženy vliv na domácí sféru („zaměstnání nevystřídalo dřívější domácí povinnosti, nýbrž se k nim přidalo“).

Autorka k doložení svých tvrzení udává data, podle kterých je pracovní doba dnešní zaměstnané ženy, pokud sečteme práci v placeném zaměstnání a v domácnosti 14 hodin, přičemž poměr zatížení muže a ženy prací v domácnosti je 1:4. Připočteme-li k této zátěži ještě snahu žen se ve volném čase, který již tak vlastně téměř nezbyvá a jde často na úkor spánku, například sebevzdělávat nebo případně zabývat se veřejnými funkcemi, dostává se podle autorky žena na okraj své fyziologické hranice.

Výsledky výzkumu, který Klímová cituje, přicházejí se závěrem, že matky s kladným vztahem ke své práci mají také lepší vztah ke svým dětem a naopak u matek, které jsou ve svém zaměstnání nespokojené se tento faktor negativně projevuje i na jejich vztahu k dětem. Klímová v závěru shrnuje své postoje takto: „Je tedy zřejmé, že to není zaměstnání ženy, její veřejná činnost sama o sobě, co je v absolutním rozporu s její mateřskou funkcí. Zaměstnání může vztahu k dítěti prospět, jestliže z něho má žena radost, jestliže je pro ni obohacujícím, což znamená, že jí zároveň také ponechává dostatek času a energie pro domov, jestliže žena může v zaměstnání uplatnit své schopnosti a také pokud není zaměstnání ženy plodem hmotného nátlaku, ale vlastního přání a chuti.“ Zde naráží autorka na fakt, který jsem zmínila i v teoretické části práce, totiž že mnoho žen nastoupilo do placených zaměstnání především z důvodu finančních, neboť jeden plat nebyl pro zajištění rodiny dostačující, spíše než proto, že by v něm viděly cestu ke své emancipaci. Zároveň ale také klade důraz na vlastní rozhodnutí ženy, na její autonomii a především odmítá každé řešení, které je ženám tak nebo onak vnuceno.

Helena Klímová se ve svém článku vyjadřuje jiný postoj k problému tzv. *dvojího břemene žen*, než jak se k němu vyjadřovali autoři a autorky analyzovaných článků z Rudého práva. Totiž nedrží se tak striktně ideje, že je nutné především podporovat ženy v jejich účasti na trhu práce a veřejném životě a mnohem více zdůrazňuje nutnost podporovat ženu ve vykonávání její mateřské role, i když případnou touhu ženy po angažování se veřejném prostoru nikterak nezatrácuje. Zatímco v Rudém právu se problém dvojího břemene žen většinou jen otevřel, aniž by následovaly návrhy konkrétních opatření, kromě nekonkrétních návrhů na zlepšení služeb, které mají převzít část domácích povinností (což se ale dlouhodobě nedaří), Klímová se snaží řešení nabídnout.

Ani její přístup ale neotevívá možnost většího zapojení mužů – a to i přesto, že uvádí výmluvná čísla, která ukazují čtyřikrát větší pracovní nasazení žen v domácnosti než mužů - ale místo toho požaduje, „abychom přizpůsobovali ženám pracovní podmínky,

místo toho, abychom ženy přizpůsobovaly pracovním podmínkám. Tyto předpoklady většinou splněny nejsou a navíc jejich splnění není v silách každé jednotlivé ženy či rodiny.“

Článek 5: *Je vysokoškolské vzdělání žen přínosem?* In. Literární noviny, ročník 14/1965, číslo 28, strana 7, 10.7. 1965, autorka Jiřina Šiklová

Téma: uplatnění vzdělání žen, dvojí zatížení žen

Teze: Ženy díky mateřské roli a roli v domácnosti nemají takovou možnost rozvíjet a uplatnit své vysokoškolské vzdělání, tak jako muži a přestože tedy počet vysokoškolsky vzdělaných žen roste, jen minimálně dosahují nejvyšších stupňů vzdělání a minimálně se uplatňují ve vědeckých funkcích.

Autorkou článku je socioložka Jiřina Šiklová, zamýšlí se nad fakty, která ukazují, že přestože se výrazně zvyšuje počet žen dosahujících vysokoškolského vzdělání, v některých tradičně feminizovaných oborech studenty z řad mužů dokonce ženy výrazně převyšují, počet žen dosahujících nejvyšších stupňů vzdělání a působících například na vědeckých postech stagnuje. Slovy Jiřiny Šiklové: „Těmito čísly nechceme snad dokazovat menší biologickou či psychickou schopnost žen, ale pouze konstatovat, že v současnosti, i když žena vystuduje, nemá později takové podmínky, které by jí umožňovaly další vědeckou práci nebo aspoň udržování vysoké kvalifikace.“ Autorka své tvrzení dokládá nejen dostupnými statistikami z Československa, ale i ze zahraničí, kromě socialistického Polska ukazuje, že podobné výsledky zaznamenaly i výzkumy v USA a Švédsku.

Šiklová v textu píše: „Emancipace není, jak již jsme dnes poznali, jen otázkou ekonomickou, ale též psychickým problémem, problémem subjektivního vztahu ženy k sobě samé.“ Z tohoto tvrzení lze odvodit odklon od typického pohledu na emancipaci žen, tak, jak jej předkládalo komunistické vedení strany – tedy že emancipace ženy bude dosaženo skrze její ekonomickou soběstačnost. Šiklová zde naopak rozvíjí jiný rozměr emancipace, která umožní ženám svobodně rozhodovat, jak se svým životem naloží, aniž by je společnost svými předsudky a genderově stereotypním myšlením tlačila předem k nějakému výběru. Jinak řečeno naráží na skutečnost, že na genderové role působí soubor společenských očekávání, která se reprodukují a přenášejí sociálním učením a stávají se tak niternou součástí naší osobnosti. Sama autorka k tomu dodává: „O této druhé fázi rovnoprávnosti se u nás ani dosud nemluví. Hlasatelé emancipace ve strachu, aby svým

radikalismem nerozbourali více než chtěli, znovu posvěcují poslání ženy – matky, zdůrazňují její nenahraditelnost pro dítě... Výsledkem je vzrůstající pocit provinění u ženy, která je zaměstnaná, pocit, že svou snahou realizovat sama sebe i jinak než svým mateřstvím se prohřešuje na vlastních dětech, pocit, že je bezohledný sobec.“

Podle autorky tehdejší československá společnost ženy k takovým rozhodnutím, kdy musí volit mezi svou rolí v domácnosti a profesí jednoznačně nutí, neboť jak říká: „Ženy s maximální kvalifikací a v nejproduktivnějším věku se dobrovolně a samozřejmě vzdávají celé škály možností, které jim dává jejich vzdělání, a vědomě se rozhodují (jsou k tomu donuceny okolnostmi) snížit svou kvalifikaci. Ta samozřejmá kapitulace je nejotřesnější.“

Šiklová dále kromě argumentu, že žena je nucená volit buď a nebo, nemá rovnocenné postavení jako muž a její rovné příležitosti jsou tak jen teoretické. Jaká nabízí autorka řešení? „Protáhnout emancipaci o kousek dál a okamžitě snížit alespoň u těch oborů, kde je další vzdělávání nezbytností, pracovní dobu žen nebo umožnit jim doplňující studium v rámci pracovní doby a tím částečně kompenzovat jejich handicap daný jejich mateřstvím.“ Jiřina Šiklová tedy volá po řešení, které ale musí realizovat stát. Upozornění na skutečnost, že problém je i v tom, že celá tíha domácnosti a péče o děti leží primárně stále na ženách, v textu není.

Článek 6: *Ještě k perspektivám vysokoškolaček (nad dopisy čtenářů).* In. Literární noviny, ročník 14/1965, číslo 49, str. 6, 4.12. 1965, autorka Jiřina Šiklová

Téma: tradiční genderové uspořádání, dvojí zatížení žen

Teze: Emancipace žen v Československu není završena, neboť přes všechna opatření zaváděná shora dávající ženě teoretickou rovnoprávnost, přetrvává tradiční genderové uspořádání.

Druhý článek Jiřiny Šiklové má spojitost s článkem předchozím a vychází z reakce čtenářů na její první článek. Zajímavé tedy je, že se díky rozboru těchto čtenářských ohlasů, který Jiřina Šiklová v první části článku provádí, můžeme dozvědět také něco o reakci na dané téma veřejnosti, i když ji bezpochyby nelze brát reprezentativně

Reakce čtenářů lze rozdělit, podle v nich vyjádřených názorů takto:

- a) rozhořčené reakce zejména žen, které polemizují se závěrečným, jak sama Šiklová píše „úmyslně provokativním“ vyjádřením ve svém prvním článku, že „není-li možná úprava pracovní doby alespoň pro vysoce kvalifikované matky z důvodů ekonomických, je rentabilnější a pro ženy z psychologického hlediska lepší nedávat jim ani teoreticky stejné možnosti jako mužům a nepřijímat je v masovém měřítku na vysoké školy“.
- b) Další část dopisů tvořili podle Šiklové převážně reakce mužů, kteří naopak zastávají názor, že „ženy mají zůstat především matkami, smířit se se svým fyziologickým handicapem a zůstat v domácnosti, pak nebude ani žádný problém se sladováním profesního a rodinného života existovat.“
- c) V části ohlasů čtenáři a čtenářky navrhovali celospolečenská ekonomická řešení a poukazovali na to, že se o nich jako o možném řešení Šiklová v prvním článku vůbec nezmínila a nebo hledali řešení v lepší dělbě práce v rodině mezi partnery (Šiklová uvádí, že toto řešení nabízely zejména ženy).

Sama Šiklová reaguje na podněty čtenářů shrnutím své teze takto: „Nešlo mi o nic jiného, než upozornit, že vedle ekonomické ztráty, kterou nám přináší nedbalý postoj ke vzdělání žen, existuje i ‚nemasová‘ problematika emancipace. Upozornit totiž na subjektivní pocit ženy, která si uvědomuje, že přestože má u nás teoreticky všechny možnosti, je dosud její biologická funkce v rozporu s možností plně se realizovat jako člověk.“ Šiklová podle mého názoru tímto vyjádřením naráží na fakt, že komunistický režim v socialistickém Československu zacílil svá opatření vedoucí k emancipaci žen na přístup žen na trh práce a do veřejných funkcí, ignoroval ovšem přetrvávající tradiční genderové uspořádání, díky němuž se nezměnil tradiční způsob fungování domácnosti. Šiklová tak apeluje na otevření možnosti pro skutečně svobodnou volbu žen.

Článek 7: *Chodili spolu s čisté lásky*. In. Literární noviny, ročník 14/1965, číslo 30, str. 7, 24.7. 1965, autor JUDr. František Pávek

Téma: sexuální a rodinná výchova

Teze: K předčasným sňatkům nezletilých dochází z převážné části pod tlakem nečekaného těhotenství partnerky, přičemž jako hlavní důvod těchto nechtěných následků je nedostatek osvěty a poučení.

Autor článku se vyjadřuje k problematice předčasných sňatků nezletilých, jejichž hlavní příčinou je neplánované těhotenství a upozorňuje zejména na nedostatek osvětové činnosti mezi mladými lidmi v otázkách sexuality a manželství: „Případů nechtěného těhotenství v důsledku naprostého nepoučení o otázkách antikoncepce je totiž u soudů na 90 % ... Je třeba znovu apelovat na zavedení komplexní předmanželské výchovy, ovšem ne jako nějaké nárazové akce, nýbrž jako systému, zpracovaného z hlediska etického, zdravotního a podle posledních poznatků vývojové a pedagogické psychologie.“ Autor článku tedy naráží na problém obecně nedostatečné artikulace otázek týkajících se sexuality. Pravdou je, že v Rudém právu se toto téma stejně jako téma interrupcí neobjevuje.

Článek 8: *Jak se daří rodině?* In. Literární noviny, ročník 15/1966, číslo 2, str.7, 8.1. 1966, autor J.M. Havlík

Témata: existenční podmínky rodin, porodnost, potratovost

Teze: Sociálně ekonomická realita mladých rodin spolu s nedostatečným počtem míst v předškolních zařízeních a bytová situace tvoří hlavní důvody snížení porodnosti.

Autor představuje zajímavý, jak sám říká „experiment“, který spočíval ve vytvoření tzv. „dětského domova rodinného typu“ (náhradní matka se svým manželem se zde stará o deset svěřených sirotek). Zájem veřejnosti o tento experiment podle autora ukazuje, že jsou-li vytvořeny vhodné podmínky (tato náhradní rodina je v tomto případě dotována a autor považuje „dostatečné existenční podmínky za nutné pro zdárný vývoj přirozené rodiny s dětmi“), lidé pak mají zájem rodit a vychovávat dostatek potomků.

Nedostatečné *existenční podmínky rodin* jsou podle autora také důvodem k vysokému počtu interrupcí. Podle uvedené statistiky „bylo v roce 1963 z celkového počtu 70 546 interrupcí na žádost provedeno 48,8 % z titulu nejméně tří žijících dětí v rodině. Průzkum Státní populační komise o vdané ženě v rodině a v zaměstnání ukázal, že při existujících podmínkách si 59,9, % žen nepřeje mít tři děti za žádných okolností.“

Článek 9: *O porodnosti reálně.* In. Literární noviny, ročník 15/1966, číslo 9, str. 6-7, 26.2. 1966, autor Tomáš Frejka

Téma: existenční podmínky rodin, porodnost

Teze: Existenční podmínky rodiny přímo ovlivňují počet dětí, které chce rodina vychovat.

Článek z pera Tomáše Frejky reaguje na předchozí článek Jak se daří rodině? z čísla 2/1966 a věnuje se faktorům ovlivňujícím porodnost. Frejka v zásadě přijímá optiku J.M. Havlíka, autora předchozího analyzovaného článku, totiž že *existenční podmínky* hrají v rozhodování o počtu dětí rozhodující úlohu: „K obratu v populačním vývoji dojde až v souvislosti s podstatným zvýšením životní úrovně, kdy bude možno současně uspokojovat jak všestranné potřeby moderního člověka a rodiny, tak i touhu po dětech, kdy nebude třeba rozhodovat se mezi nimi.“

Autor upozorňuje na fakt, že *zaměstnanost žen* mnohdy vychází z nutnosti druhého příjmu („k zajištění výhodných hmotných životních podmínek je často třeba, aby žena byla zaměstnána“) a v zápětí dodává, že zaměstnání a mateřství vytváří takové nároky, že „mladá zaměstnaná žena nemůže za dnešních podmínek obvykle mít více než dvě děti, neboť to pak znamená neúměrné a těžko zvládnutelné zatížení“.

Autor věří, že vzhledem k tomu, že sociálně-ekonomické podmínky rodiny hrají klíčovou roli v počtu dětí, které se v rodině narodí, mají smysl pronatalitní opatření ze strany státu a jako argument používá údaj o dočasném mírném zvýšení porodnosti v letech 1963 a 1964 po prodloužení mateřské dovolené. I v tomto případě se ukazuje, že za hlavního řešitele situace je považován stát.

Článek 10: *Hádání o rodině*. In. Literární noviny, ročník 15/1966, číslo 11, str. 3 a 6, 12.3. 1966. Článek má formu diskuze, následujících účastníků: MUDr. Jiří Dunovský (ministerstvo zdravotnictví, Tomáš Frejka (Ekonomický ústav ČSAV), doc. MUDr. F. Janda, DrSc. (Lékařská fakulta hygienická), Ing. Milan Kučera (Ústř. Komise lid. kontroly a statistiky), Vlasta Fišerová (Ústav marx-leninismu), Milan Plachý (katedra polit. ekonomie stavební fakulty ČVUT), JUDr. Jiří Prokopec (St. populační komise), dr. Vlad. Srb (ÚKLKS) a za redakci Miroslava Rektorisová, Svatopluk Pekárek a Helena Klímová

Téma: rodina a stát

Debatující se shodují na následujících tezích:

- Na podmiňující úloze hmotného činitele pro existenci větší rodiny

- Je zejména úkolem státu zajistit takové podmínky, který by lidem umožnily realizovat jejich přirozenou potřebu mít děti.

Helena Klímová nadnesla téma nedostatečné produktivity práce, která je zapříčiněna (dle odborníků, které cituje) jednak tím, že zvýšenou zaměstnaností se nahrazuje modernizace ve výrobě, dále neefektivní organizací práce a zařazením kvalifikovaných pracovníků na místa, která neodpovídají jejich kvalifikaci – a používá v této souvislosti termín „*skrytá nezaměstnanost*“, jež užívají jak říká sami odborníci. Ekonom Milan Plachý tento problém potvrzuje, byť jej nazývá „*sociální zaměstnanost*“ nebo „*zaměstnanost pro zaměstnanost*“ a říká, že je nejen dosti značná, ale zároveň „*přímo zatěžuje v některých odvětvích dnešní hospodářskou situaci*“.

Tato diskuze dokazuje, že v průběhu šedesátých let se skutečně československá ekonomika začala potýkat s opačným problémem, než jakému čelila po válce a v době převzetí moci komunistickým režimem, tedy s „*přezaměstnaností*“. Helena Klímová navrhuje jako řešení tohoto problému „*zmenšit zaměstnanost žen, což by se mohlo popřípadě realizovat jako nižší zaměstnanost matek malých dětí, či kratší pracovní dobu. Zachování životní úrovně by se zabezpečilo výhodnějšími rodinnými přídatky a honorováním mateřské funkce.*“ Milan Plachý se ovšem staví ke zkráceným pracovním úvazkům skepticky a navrhuje spíše více rozvinout služby.

Článek 11: *Asociální – ismus*. In. Literární listy, ročník 1/1968, číslo 10, str. 5, 2.5. 1968, autorka Eda Kriseová

Téma: dvojí pracovní zátěž žen

Teze: Neúměrné zatížení žen vnímá autorka jako negativní „*vedlejší efekt*“ emancipace v režii socialistického zřízení.

Eda Kriseová ve svém článku popisuje i pomocí útržků z rozhovorů s pracujícími ženami ve věku kolem padesáti let jejich *neúměrné zatížení*, způsobené snahou zvládnout jak pracovní – toho se s finančních důvodů podle autorky nemohou vzdát - tak rodinný život. Zaměření specificky na tuto věkovou skupinu žen si autorka vybrala proto, že ji považuje za zvláštní sociální skupinu, na níž „*lze nejlépe ukázat realitu, ve které žijí po socialistickém vzoru emancipované ženy*“. Kriseová píše: „*tyto ženy přišly kdysi v letech*

padesátých do zaměstnání, uposlechly naléhavých výzev. Byly ‚emancipovány‘. Dělají nejhorsí, ponejvíce nekvalifikovanou, málo placenou práci. Mají nejnižší vzdělání.“

Kriseová dále vyjmenovává, jaké diskriminaci a nepříznivým podmínkám podle ní musí tyto ženy čelit: „Žena je levnou pracovní silou, která obstarává nejméně tvůrčí práce. Průměrný celostátní příjem mužů je o čtvrtinu vyšší než příjem žen...Několikanásobné matky musí jít pracovat, zatímco by se měly doma starat o děti, neboť jen manželův příjem nekryje spotřebu.“. Autorka také poukazuje na rozpor proklamované snahy státu tuto situaci řešit a realitou. Podle zákoníku práce ženy nesmí až na výjimečné případy pracovat v noci a v zaměstnáních, které jsou pro ně fyzicky nepřiměřené, či škodí jejich organismu. Přesto podle autorky například ve „Spojených ocelárnách pracuje dosud 259 žen na pracích pro ženy zakázaných a 1953 žen na nočních.“

Za diskriminační považuje autorka také zákon o sociálním zabezpečení, podle něhož „má žena nárok na starobní důchod pouze pokud byla zaměstnaná nejméně 25 let, přičemž za základ výpočtu se bere průměrný výdělek za dobu posledních pěti nebo deseti let“. Toto opatření nutí ženy podávat stále tentýž výkon jako za mlada, pokud si chtějí vysloužit slušnou penzi. „Toto ustanovení je velice kruté k ženám, které naše extenzivní hospodářství v padesátých letech potřebovalo. Co s nimi, když nyní nemají nárok na důchod, jsou nekvalifikované a nezřídka pro ně není práce.“

Eda Kriseová podle mého názoru vypíchnutím některých nežádoucích „vedlejších efektů“ socialistického způsobu emancipace ukazuje, že program zrovnoprávnění žen aplikovaný komunistickým režimem sice na jednu stranu přinesl ženám ekonomickou nezávislost, samostatnost a sebejistotu, na druhou stranu ale tím, že se zároveň neproměnilo tradiční fungování rodiny, také neúměrné fyzické vypětí, stres a únavu z „*dvojího břemene*“. Autorka zejména vypichuje podle ní zásadní problém, že režim nastavil takové podmínky, které ženám sebraly možnost svobodné volby - zda se orientovat více na rodinný či pracovní život. Podle autorky takto nastavený systém ženy spíše „využívá“ pro svůj prospěch, než osvobozuje.

Článek 12: *Emancipace od dětí*. In. Literární listy, ročník 1/1968, číslo 11, str. 3, 9.5. 1968, autorka Eva Klausnerová

Téma: mateřská funkce ženy

Teze: Mateřství je pro autorku integrální součástí definice ženskosti, kritizuje socialistický způsob emancipace žen, který důrazem na zaměstnanost žen devalvoval jejich mateřskou funkci – hovoří o „emancipaci od dětí“.

Autorka se domnívá, že socialistický způsob emancipace žen způsobil, že mateřství a výchova dětí nejsou společností stejně ceněny jako role ženy ve veřejném životě, což má za následek devalvaci mateřské funkce ženy, kterou ovšem autorka považuje za primární v životě žen. Tento postoj ukazuje například její srovnání tradičního genderového modelu s tím současným: „I když nám připadá, že dříve byla žena jen otrokyní, zatímco dnes má možnost uplatnit svá lidská práva, při bližším pozorování zjistíme, že rozdíl není tak převratný. Dříve se totiž rození a vychovávání dětí považovalo za významný společenský úkol.“

Podle Klausnerové přinesla ekonomická nezávislost žen, která připravila muže o výhradní roli živitele i svá úskalí, která se podepisují zejména na dětech: „Nyní se ekonomické i společenské uspořádání občanských podmínek vyvinulo tak, že pro děti v něm nevybývá prostor...Oba partneři musí zastat všechno, ale žádný nic pořádně, celkovými podmínkami, které pro ně byly vytvořeny, jsou neerotizovány i děti.“

Za největší problém autorka považuje devalvaci mateřské funkce ženy, která pokud se chce plně věnovat pouze výchově dětí, je společností považována za „zpátečnickou“: „Chce-li však žena svou osobnost a své síly věnovat lidem, které miluje, a kteří ji potřebují, je reakční a nebo hloupá.“

Článek 13: *Právo na rodinu*. In. Literární listy, ročník 1/1968, číslo 20, str. 6, 11.7. 1968, autor Igor Tomeš

Téma: stát a rodina

Teze: Realizace práva na rodinu se u nás stala vážným problémem a projevuje se zejména nejnižší porodností za posledních 50. let, což podle autora způsobila tzv. dělnická politika minulého období, která se soustředila mnohem více na zaměstnanost žen, než na jejich mateřské poslání.

Autor článku se zabývá otázkou, jaké vytváří stát pro rodinu podmínky a jak pomáhá zejména mladým lidem při životním startu. Podle jeho názoru halasně „propagovaná péče socialistického státu o rodinu, jakožto základu společnosti“ v praxi

vlastně selhává a dokládá to několika příkladech. V první řadě stát neplní své sliby pokud jde o bytovou politiku, která je podle autora ve zcela havarijním stavu. Tomeš také poukazuje na to, že: „ve dvacátých letech stát poskytoval mladým lidem při sňatku peněžitou podporu (tzv. výbavné) z prostředků sociálního pojištění, které bylo zrušeno, stejně jako výhodné novomanželské půjčky“.

Tomeš konstatuje, že „v roce 1948 se sice v sociální politice přesunul důraz na pomoc při narození dítěte“, ovšem dávky, které stát poskytuje jakožto porodné se za celých dvacet let nezvýšily, což rozhodně nelze tvrdit také o cenách. Současně podle jeho názoru, je vlastně kontraproduktivně vzhledem k míře porodnosti, nastavena „peněžitá pomoc v mateřství, která se řídí politikou tzv. třídnosti a zásluhovosti, tedy preferuje ženy v pracovním poměru, kdy ženy dostávají dávky podle délky zaměstnání“, což má za následek, že ženy své mateřství odkládají. Nárok by neměl podle Tomeše záviset víc na zásluhách rodičů než na potřebách dětí. Tomeš na druhou stranu ale přiznává i pozitivní kroky směrem k podpoře státu, jakými je například postupné prodlužování mateřské dovolené, kdy se nyní s 26 týdny řadíme mezi země s její nejdelší délkou.

Autor se staví kriticky k „dělnické politice starého politického vedení, které ženám vnutilo důrazem na zaměstnanost žen ideál mužského modelu života, čímž zároveň devalvovalo práci žen v domácnosti – která se v propagandistických kampaních jevila jako projev maloměšťáctví... a že je tedy nyní nezbytně nutné přejít k progresivní politice podpory rodin a matek.“

2.2.2.3. Shrnutí tematické analýzy článku z Literárních novin a Literárních listů

Tematické rozpětí analyzovaných článků je v Literárních novinách a Literárních listech podstatně širší, než tomu bylo v případě Rudého práva, nicméně mnohá z témat, která se zde objevovala nečastěji, lze myslím jednotně pojmenovat jako problémy, které se nabalily na státem shora prosazovaný způsob emancipace žen. Plán na zrovnoprávnění žen a mužů prosazovaný komunistickým režimem stál zejména na rovném právním postavení žen a mužů, na dosažení ekonomické nezávislosti žen, které mělo být podporováno plánem na převzetí domácích prací společností.

1/ Tematizované problémy a otázky:

- Dvojitá pracovní zátěž žen

Přetížení žen dané tzv. dvojitým břemenem práce ve veřejné a zároveň soukromé sféře je, ať už explicitně či implicitně, přítomno jako téma větší části článků. V několika člancích se objevil názor, že je nutné rozlišovat mezi domácími pracemi, na které je třeba uplatnit princip jejich zespolečnění, a péčí o potomstvo, které by naopak mělo zůstat co nejvíce v rodinně. V případě domácí práce se také objevila kritika přístupu státu, který ji pojímá jako práci neproduktivní, a tím jí výrazně i na symbolické úrovni podhodnocuje a devaluje.

- Sladění pracovního a rodinného života jako povinnost

V několika člancích (Šiklová, Kriseová, částečně i Klímová) je artikulován názor, že socialistický způsob emancipace žen nastavil pro ženy takové podmínky, že je vlastně připravil o možnost svobodné volby, pokud jde o orientaci na profesní a soukromou sféru. Podle Šiklové tím, že režim nenaboural tradiční genderové vztahy a neuvolnil ženám ruce v domácí sféře, zablokoval možnost širšího uplatnění ve sféře profesní, a to zejména u žen s vyšší kvalifikací. Kriseová pak popisuje především neúměrné přetěžování žen a únavu z dvojího břemene. Absenci svobodné volby vidí v tom, že stát nastavením nízkých mezd, ale i některých sociálních opatření (výpočet důchodu atd.) dostal ženy do situace, kdy se své práce nemohly vzdát, i kdyby chtěly. Obdobně Klímová odmítá každé řešení, které je ženám tak nebo onak vnuceno, a klade důraz na nutnost nastavení takových podmínek, které zajistí ženě prostor pro autonomii rozhodování.

- Rodinná vs. kolektivní výchova dětí

Rozdílům ústavní a rodinné péče se explicitně věnoval jeden článek, který zdůraznil deprivace dětí odkázaných od raného věku ve větší míře na ústavní péči. Kolektivní výchově, která byla v padesátých letech nástrojem v rámci plánu na dosažení rovnosti žen a mužů, se tak na stránkách Literárních novin dostává poměrně ostré kritiky. K tomuto problému se vyjadřují zejména psychologové a lékaři, kteří shodně konstatují, že kolektivní péče nemůže tu rodinnou nahradit, pouze ji může vhodně doplňovat.

- Pokles porodnosti a nárůst interrupcí

Potraty a pokles porodnosti jsou témata, která se v Rudém právu vůbec neobjevují. V případě potratů může být důvodem i to, že jejich zavedení v Československu již

v roce 1957 takřka nepředcházela žádná společenská debata (občanská a feministická hnutí, která většinou prosazovala legalizaci potratů na „Západě“, nebyla v socialistickém Československu povolena, stejně tak jako byly potlačeny hlasy představitelů církví). K jejich uzákonění tedy došlo rozhodnutím shora a představovalo tak byrokratické rozhodnutí, o kterém se po jeho přijetí nejen nepředpokládala, ale zřejmě ani nepřipouštěla žádná diskuze. Článek v Literárních novinách, který se potratům věnuje, sice na jednu stranu kritizuje jejich nárůst, který přičítá zejména nedostatečné sexuální osvětě, ovšem samotné právo ženy na potrat nikterak nezpochybňuje. Pokles porodnosti je pak tematizován nejčastěji jako důsledek přetížení žen a potíží při sladění rodinného a pracovního života.

- **Mateřská funkce žen**

Specifickou otázkou, která se objevila ve třech člancích, je mateřská funkce žen. Tato funkce je autory a autorkami článků nejčastěji pojímána jako integrální součást ženskosti, která je dána biologickými předpoklady, což implikuje nenahraditelnost ženy v této své funkci. Pohled na ženskou otázku se tak mnohem více začíná pojímat v propojení s otázkou dětskou. Odborníci analyzují situaci dětí zaměstnaných žen a z tohoto pohledu se pak zpětně řeší problém zaměstnaných matek.

- **Rodina a stát**

Dva články se explicitně věnují rodině a vztahu státu k této instituci. V obou případech jak odborníci a odbornice, tak autoři a autorky článků poukazují na nedostatečné existenční podmínky zejména mladých rodin, které téměř shodně považují za hlavního činitele, jež přímo ovlivňuje počet dětí, které chce rodina vychovat. V článku, který vedla Helena Klímová s nejrůznějšími odborníky formou rozhovoru, je také rozebírán fakt, že v současné situaci se československé hospodářství potýká z přezaměstnaností a s tím související nedobrou produktivitou práce, což nastavuje zcela jiné podmínky, než jaké panovaly na počátku padesátých let, kdy stát řešil naopak nedostatek pracovních sil a je tedy nezbytné, aby stát tuto změnu podmínek reflektoval a vhodně na ni reagoval.

2/ Zaznamenané návrhy řešení

- Řešení orientovaná specificky na ženy-matky

V případě řešení problému dvojího břemene žen se v člancích Literárních novin objevují i jiná řešení, než jen větší zespolečnění domácích prací, tedy řešení, které nejčastěji nabízeli autoři a autorky článků v Rudém právu a které se ovšem v praxi nedařilo naplnit. Navrhovaná opatření jsou zacílena primárně na ženu v souvislosti s jejím mateřstvím – jedná se například o přednostní zkrácení pracovní doby matek, poskytnutí podpory matce, která si zkrátí pracovní úvazek za účelem péče o dítě formou proplacení ušlého zisku, či prodloužená placená dovolená ženám s dětmi. Příznačné tedy je, že se všechna navrhovaná řešení vztahují výlučně na matky, tedy je zde apriorní předpoklad, že pečující osobou může být pouze žena. Ani na stránkách Literárních novin se tedy s větší možností zapojení mužů do výchovy dětí nepočítá – v žádném z analyzovaných článků nebyla tato myšlenka představena.

Společným rysem většiny článků je podle mého názoru přesvědčení, že problematika rodin a zejména žen-matek zůstala v posledních 20 letech mimo zřetel státu a jeho politiky. To úzce souvisí s politickým ovzduším padesátých let, kdy se mechanismy podpory žen a rodin nastavovaly a kdy byla zaměstnanost žen povýšena na hlavní smysl ženské emancipace. Není náhodou, že tomu tak bylo v době, kdy v Československu vrcholila extenzivní industrializace a stát zaznamenal zásadní nedostatek pracovních sil. Podle mnoha autorů a autorek analyzovaných článků totiž, pokud ekonomický základ pro osvobození žen tkvěl jen v jejím zaměstnání, vznikl nevyhnutelně protiklad mezi zaměstnaností žen a jejich mateřským posláním. Což bylo přesně to, na co bylo třeba kriticky poukázat změnit, neboť takový přístup devalvoval roli ženy v rodině. Autoři a autorky většiny analyzovaných článků volali po tom, aby stát tuto politiku přeorientoval na ženy-matky, než na ženy-pracující.

V tomto smyslu je ale třeba také uvést, že z hlediska vývoje délky mateřské a peněžité pomoci v mateřství není pravdou, že by stát na pracující ženy-matky nemyslel vůbec. Zatímco v roce 1950 byla stanovena mateřská dovolená na 18 týdnů, v roce 1965 byla prodloužena na týdnů 22 a o tři roky později na 26 týdnů. Navíc bylo zákonem o mateřském příspěvku z roku 1969 zajištěna finanční podpora žen v případě další péče o dítě po dobu jednoho roku, od roku 1971 pak ve výjimečných případech až do tří let.

- Pro-rodinná a pro-natalitní opatření

Řešení navrhovaná v člancích věnujících se rodině je zřejmé volání po státem aplikovaných pro-rodinných opatření, která by měla především zlepšit existenční podmínky rodin, neboť ty jsou hlavní příčinou nízké porodnosti.

Pro většinu analyzovaných článků z Literárních novin a Literárních listů je společné, že se v nich objevuje kritika současného stavu a politiky státu, že se otevírají otázky rodiny, žen-matek a mezilidských vztahů, že se hledají nová řešení a že se těmito problémy zabývají převážně odborníci.

2.2.2.4. Srovnání diskurzu Literárních novin respektive Literárních listů s diskurzem Rudého práva

Jako hlavní rozdíl v diskurzu Rudého práva a Literárních novin či listů vidím především to, že zatímco v Rudém právu se prakticky neobjevují polemiky a diskuze, pak jsou články v Literárních novinách a listech naopak ve většině případů psány právě jako polemiky. To ukazuje, že Literární noviny, jakožto představitel intelektuálního diskurzu, byly skutečně otevřené mnohem větší pluralitě názorů, než stranické Rudé právo.

Co je ale překvapivé, nelze říci, že by Literární noviny a listy, pokud jde o genderovou otázku, jednotně polemizovaly právě se státní emancipační politikou. V Literárních novinách a listech se pokud jde o genderové téma setkáváme s poměrně širokou pluralitou názorů a východisek. Od takových, která v zásadě přijímají optiku státu a hájí stávající emancipační politiku (například článek „Zákrok“), přes články, které se hlásí k některým oficiálním řešením s tím, že je třeba je spíše modifikovat, než zcela vyloučit jako nepřijatelná (uznání většího zespolečenštění domácí práce, ze kterého je ale třeba vyjmout péči o děti, kterou má zastávat naopak v první řadě matka, orientace nikoliv na pracující ženu, ale na pracující matku), po celkem explicitně vyslovenou kritiku státu (například kritika chybějících pro-rodinných opatření, která by zlepšila existenční podmínky rodin a tím napomohla ke zvýšení porodnosti).

Mnozí autoři tak nepolemizují se samotnou státní politikou emancipace žen, ale spíše kritizují její špatnou realizaci, případně reakci na ni. V Literárních novinách a listech jsem také z hlediska přístupu k genderovým otázkám nezaznamenala, stejně jako v Rudém právu, vlastně žádnou explicitní kritiku zachování nespravedlivé dělby práce mezi mužem a ženou v domácnosti. To lze interpretovat jako poměrně všeobecně přijímané zachování

tradičních představ o genderových rolích zejména v soukromé sféře, kde muž je hlavním živitelem a žena hlavní pečovatelkou o domácnost a děti.

Vysloveně překvapivým byl pak článek aplikující v přístupu k ženám praktiky sociálního inženýrství („*Zaměstnání kontra mateřství*“, č.13/1964). Článek sice oproti textům Rudého práva vyzdvihuje místo práce žen ve veřejném prostoru jejich mateřskou funkci, ovšem takovým způsobem, že ženu téměř zbavuje výhradního práva o sobě rozhodovat.

Bohužel nelze posoudit, nakolik v Literárních novinách v době vydání analyzovaných článků působila cenzura, případně jakým způsobem a tedy zda názory, ve kterých autoři a autorky nejdou proti stávající oficiální emancipační politice, případně ji do jisté míry i zastávají, jsou odrazem čistě jejich osobního vnímání problému, anebo jsou do jisté míry ovlivněny cenzurou.

2.2.3. Ideologická analýza mediální promluvy

K ideologické analýze podle T. van Dijka jsem zvolila promluvu z Rudého práva, z článku *Pracující žena a matka je a musí být středem pozornosti celé společnosti* (ročník 47/1967, číslo 67, str. 1). Tato promluva se jednak dotýká konkrétních témat tzv. ženské otázky a zároveň je odrazem promluvy, která zazněla na oficiálním setkání představitelk československých žen spolu se členy vlády a lze tedy vyslovit předpoklad, že tato promluva bude odrazem tzv. oficiální politické linie a tedy bude promluvou ideologickou.

Analyzovaná promluva

Odborná asistentka katedry politické ekonomie Vysokého učení technického v Brně Ing. Dr. Vlasta Brabicová připomněla též problematiku vysoké zaměstnanosti žen u nás a zdůraznila velké možnosti Čs. Svazu žen, který má sjednotit široké vrstvy žen všech povolání i ženy v domácnosti. Prostřednictvím svazu žen mohou právě ženy samy pomáhat uskutečňovat socialistickou koncepci postavení žen ve společnosti i koncepci všestranného rozvoje osobnosti. Uplatnění takového pojetí je vhodnější než např. omezování pracovních příležitostí žen nebo pokusy o jejich návrat do domácnosti.

Soudružka Brabicová pak rozvedla své názory na význam a nutnost studia ekonomického života rodin, který je v přímé souvislosti s některými celospolečenskými problémy, ale je v něm možno hledat i některé příčiny výchovných problémů s mládeží. V rodinách zbývá málo času na všestrannou péči o děti, zejména na citovou výchovu. V některých případech se dokonce egoisticky omezuje velikost rodin, projevuje se i nezájem o veřejné záležitosti.

My však chceme rodiny, které harmonicky plní své všestranné funkce a zůstávají přitom otevřené a plné zájmů o politické cíle moderní socialistické společnosti. Abychom dosáhli žádoucí změny, je třeba prohlubovat stupeň našeho poznání různých stránek složitého života rodin, získaných poznatků celospolečensky využívat. Prohloubený přístup k otázkám rodiny nám pomůže formovat takový styl rodinného života, který by držel krok s progresivitou výrobních sil a byl v souladu požadavky vědeckotechnické revoluce.

Nedocenenou možností je i dokonalejší využívání vzdělání a kvalifikace žen. Obojí by se mělo projevit jak v jejich uplatnění v zaměstnání i v odpovědných funkcích, tak i v dobré výchově dětí a v dokonalejší organizaci práce v domácnosti.

Svůj pozdravný projev zakončila soudružka Brabicová slovy: „Naše tradiční setkání u příležitosti Mezinárodního dne žen není jen připomínkou problémů žen. Je zároveň důkazem, že se plně hlásíme k velkolepým cílům naší strany.“

Jak jsem uvedla v úvodu empirické části, T. van Dijk navrhuje při aplikaci ideologické analýzy zaměřit se na pět úkonů, které tedy dále uplatním na analyzovanou promluvu:

1/ analyzovat kontext diskurzu

2/ analyzovat, jaké skupiny, mocenské vztahy a konflikty jsou ve hře

3/ zaměřit se na sledování negativních a pozitivních konotací spojených s Nými a s Nimi

4/ objasnit, co je předpokládáno a implikováno

5/ zkoumat formální struktury, které zdůrazňují či potlačují polarizované skupinové názory (van Dijk, 1998: 61)

Kontext diskurzu

Historické podmínky a sociopolitickou situaci, ve které promluva vznikla, stejně jako mediální kontext dané doby, jsem již popsala v teoretické části práce, v kapitolách věnujících se historii sociálně-politického vývoje Československa po druhé světové válce do šedesátých let a situaci na mediální scéně, která byla totalitním komunistickým režimem značně poznamenána.

Samotný článek je shrnutím projevu Ing. Dr. Vlasty Brabicové, o které se z článku dozvídáme, že byla odbornou asistentkou katedry politické ekonomie Vysokého učení technického v Brně.

Transformaci ženského hnutí po únorovém převratu 1948 jsem se také věnovala v teoretické části práce, kde píše, že nástup komunismu v podstatě znamenal přerušení kontinuity ženských hnutí, neboť ta původní byla prakticky umlčena a nově vzniklé svazy žen pod komunistickým vedením byly v první řadě zavázány režimu, jeho ideologii a propagandě.

Kontext analyzované mediální promluvy z hlediska jejího autora je tedy takový, že se jedná o článek z Rudého práva, které samo o sobě jakožto stranický tisk KSČ hrálo významnou roli v šíření ideologické propagandy, a že se jedná o promluvu pronesenou u oficiální politické příležitosti (oslava MDŽ za účasti představitelů vlády). Autorka promluvy je zároveň žena a i z projevu lze vyvodit, že se staví do role reprezentantky žen. Adresátem sdělení jsou čtenáři Rudého práva, jehož náklady byly v dané době až dva milióny výtisků. Článek představuje shrnutí hlavních myšlenek projevu. Za autorku promluvy jsem tedy sice označila Vlastu Babicovou, a odkazují-li dále k autorce, mám na mysli právě ji, nicméně na shrnutí jejího projevu se musel podílet autor/ka článku, jehož jméno neznám ani o něm nemám žádné bližší informace, stejně jako nemám k dispozici celý původní projev, abych mohla zhodnotit případné dezinterpretace či významové posuny, kterých se mohl autor/ka článku dopustit.

Skupiny, mocenské vztahy a konflikty

Z výše uvedeného kontextu a také z odkazu autorky na „*socialistickou koncepci postavení žen ve společnosti*“ či přihlášení se k „*velkolepým cílům naší strany*“ lze vyvodit, že autorka se hlásí ke komunistické straně a tedy i k jejím myšlenkám a ideologii. Z hlediska mocenských vztahů je třeba zmínit, že komunistická strana byla monopolním držitelem moci ovládající veškerý mocenský aparát včetně represivního a měla tedy, pokud jde o prosazování svých myšlenek, takřka neomezené pole působnosti. V této konkrétní promluvě nenacházíme žádné konkrétní vymezení se vůči odpůrcům socialistického zřízení, které jinak bývalo v projevech veřejných politických činitelů častým jevem.

Svaz žen je autorkou vnímán jako budoucí platforma všech žen bez rozdílu „*sjednotí široké vrstvy žen*“. To není malý cíl, ale tuto ambici autorka dokládá zdůrazněním „*velkých možností Čs. Svazu žen*“. Nakolik je v prohlášení o sjednocování širokých vrstev obsažena mocenská ambice a nebo se jedná o vyjádření touhy po sjednocení za účelem vzájemné podpory a solidarity při společném postupu za daným cílem, není z tohoto výroku zřejmé. V případě, že se jedná o vzájemné posilování v úsilí o dosažení společného cíle, pak je z následující věty zřejmé, že tím cílem je ale zcela určitě myšlena oficiální politika státu („*prostřednictvím Svazu žen mohou ženy samy pomáhat uskutečňovat socialistickou koncepci postavení žen ve společnosti*“).

Autorka staví do protikladu „*socialistickou koncepci postavení žen ve společnosti*“ a koncepci, která „*omezuje pracovní příležitosti žen*“ nebo dokonce „*usiluje o návrat žen do domácnosti*“, přičemž o té první dává jasně najevo, že ji považuje za lepší, preferovanější užitím výrazu „*vhodnější*“. Autorka tak vytváří protiklad socialistická = dobrá vs. nesocialistická = špatná. Jednoznačným spojením Svazu žen se socialistickou cestou pak implikuje přihlášení se ke „*správné*“ cestě.

Konstrukce binární opozice My vs. Oni

Autorka v textu poměrně zřetelně pracuje s osou My vs. Oni („*My však chceme rodiny, které harmonicky plní své všestranné funkce a zůstávají přitom otevřené a plně zájmu o politické cíle moderní socialistické společnosti.*“). Otázkou ovšem je, kdo se přesně pod identitou My skrývá. My může v tomto případě znamenat společnost, která je definována „*zájmem o veřejné záležitosti*“ (usuzuji tak z předchozí věty o „*egoistickém omezování velikosti rodin a nezájmem o veřejné záležitosti*“), pak by Oni, vůči kterým se My vymezujeme, byl každý, kdo stojí mimo takto definovanou společnost. My ovšem také může být spojeno přímo s komunisty a představiteli státu, tím pádem by pak mezi Oni patřil každý, kdo se ke komunistickému režimu a ideologii nehlásí nebo jí přímo odporuje. Tuto variantu by implikovala úplně poslední věta promluvy, ve které se „*plně hlásíme k velkolepým cílům naší strany*“ – na mysli mám přivlastňovací „*naše strana*“ – My jsme tedy ti, kdo se hlásíme ke komunistické straně.

T. van Dijk pokud jde o konstrukci binárních opozic My vs. Oni říká, že v rámci této konstrukce, kdy My definujeme pozitivně a Oni negativně, platí aplikace tzv. ideologického čtverce, podle kterého 1/ zdůrazňujeme naše dobré vlastnosti a činy, 2/ zdůrazňujeme jejich špatné vlastnosti a činy, 3/ zmírňujeme naše špatné vlastnosti a činy, 4/ zlehčujeme jejich dobré vlastnosti a činy (van Dijk, 1998: 33). Autorka Nás (tedy skupinu My) spojuje se samými ušlechtilými cíli – jde nám o „*dosažení žádoucí změny, o prohloubení stupně našeho poznání a o formování takového stylu rodinného života, který by byl v souladu s požadavky vědeckotechnické revoluce*“ – tedy cíli, proti kterým je, jsou-li takto definovány, těžko něco namítat. Zdůrazněním *našich* dobrých činů, záměrů či vlastností dává čtenáři kromě jiného také jasný návod na to, s kým má sympatizovat.

Co je předpokládané a co implikované

V tomto bodě T. van Dijk doporučuje zaměřit se na to, jaké názory a předpoklady jsou v promluvě obsažené, přestože nejsou vyjádřeny přímo a explicitně, neboť nám mohou pomoci odhalit ideologické pozadí daného diskurzu.

Za implicitní v této promluvě považuji například vyzdvihování významu zaměstnaných žen nad ženami v domácnosti. Usuzuji tak jednak ze samotného faktu, že právě zaměstnanost je pro autorku v případě žen hlavním rozlišovacím principem (autorka promluvy zdůrazňuje, že „*Svaz žen sjednotí ženy všech povolání i ženy v domácnosti*“) a dále se domnívám, že k protěžování zaměstnaných žen lze usuzovat z použití spojky *i* (namísto spojky *a*) právě předchozí citované větě, která podle mého názoru poukazuje na to, že ženy vykonávající povolání jsou minimálně pro Svaz žen prioritou. Důraz na otázky zaměstnanosti žen navíc autorka zdůraznila hned v úvodu.

Obdobným způsobem je možné vysvětlit použití spojky *i* ve větě o „*uskutečnění socialistické koncepce postavení žen ve společnosti i koncepce všestranného rozvoje osobnosti*“. Co přesně všestranným vývojem osobnosti autorka myslí, není v promluvě specifikováno, nicméně realizaci koncepce postavení žen ve společnosti považuje autorka zřejmě za prioritní.

Hlavní tematickou linií promluvy je zaměstnanost žen, implicitně je v promluvě obsažen názor, že je třeba udržet vysokou zaměstnanost žen a angažovanost žen ve veřejných záležitostech. Většina závěrů se k tomuto vztahuje: autorka si nepřeje „*omezování pracovních příležitostí žen*“, „*rodinný život má držet krok s progresivitou výrobních sil*“ a „*vyšší vzdělání a kvalifikace má být uplatněno mimo jiné v zaměstnání*“ – které je ve výčtu zdůrazněno na prvním místě. V uvedených prohlášeních je kromě přihlášení se k programu zaměstnanosti žen také implicitně obsažena kritika buržoasního modelu rodiny. V kontextu komunistické rétoriky je, pokud jde o ženskou otázku, časté vymezení se vůči buržoasnímu tzv. měšťanskému modelu rodiny. Ten samozřejmě měl svá negativa, zejména ve striktním vymezení domácí sféry ženám, čímž jim do značné míry komplikoval právě jak možnost vzdělání, tak později jeho uplatnění v reálném profesním životě. Zastánkyně socialistické cesty emancipace, zejména ty, které měly s tzv. měšťanským modelem vlastní zkušenost, pak viděly v otevření trhu práce ženám, jednoznačný pokrok.

Výše zmíněný výrok o „*zformování takového stylu rodinného života, který by udržel krok s progresivitou výrobních sil*“, implikuje, že je třeba přijmout taková opatření, která ženám umožní plnou participaci na produktivní práci. Ještě explicitněji na myšlenku udržení vysoké zaměstnanosti žen poukazuje výrok, ve kterém se autorka negativně vymezuje vůči „*omezování pracovních příležitostí a pokusům o jejich návrat do domácnosti*“. Tento výrok lze ovšem nahlížet z vícero úhlů pohledu. Je třeba si uvědomit, že analyzovaná promluva pochází z roku 1967, tedy z doby, kdy spíše než nedostatek pracovních sil naopak existoval opačný problém přezaměstnanosti. Pokud tedy autorka naráží na tento problém, odmítá přijmout jako možné řešení propuštění žen a jejich návrat do domácnosti a naopak explicitně brání právo žen na práci. To je možné vykládat opět odkazem na vymezení se vůči měšťanskému modelu, jehož návrat či náznak návratu je zásadním způsobem vnímán jako nepřijatelný. Jiným možným vysvětlením je, že autorka naráží na problematiku sladění rodinného a pracovního života, kterou nechce řešit na úkor práva žen na práci.

Výroky „*abychom dosáhli žádoucí změny, je třeba prohlubovat stupeň našeho poznání různých stránek složitého života rodin, získaných poznatků celospolečensky využívat*“, stejně jako odkaz na „*vědeckotechnickou revoluci*“ a „*nutnost studia ekonomického života rodin*“ implicitně obsahují předpoklad, že poznání stejně jako řešení problému má vycházet z vědeckých poznatků a má být aplikováno shora státní mocí, jinak řečeno výše uvedené výroky implicitně obsahuje představu o strategii vládnutí směřující odshora dolů, kde nyní otevřený prostor pro spontánní, případně spontánně organizovanou artikulaci názorů „běžných“ občanů. Jejich hlasy pak dostávají prostor právě jen skrze vědecky aplikovaný a povětšinou také státem regulovaný výzkum.

K objasnění ideologického pozadí diskurzu je důležité zaměřit se podobně jako na odhalení implicitního, také na odhalení strategicky vyloučeného a zamlčeného. Toho se autorka dopouští v místech, kde jen velice vágně a dle mého názoru záměrně nekonkrétně přiznává existenci celospolečenských problémů. Autorka totiž už dále nikterak nerozvádí, o jaké celospolečenské problémy se jedná a jak jsou závažné. Tím, že problémy nekonkretizuje, je podle mého názoru jednak bagatelizuje a jednak jí to umožňuje vyhnout se formulaci konkrétních opatření, která by měla vést k jejich odstranění (mezi zásadní problémy dané doby, které úzce souvisely s rodinou, patřil hluboký propad porodnosti a enormní dvojí zatížení žen, se kterými si stát nevěděl příliš rady). Obdobným způsobem

autorka konstatuje, že „v rodinách zbývá málo času na všestrannou péči o děti“, nicméně už neuvádí důvody, které tento problém způsobují a tudíž se ani nevyjadřuje k jejich možnému řešení. V obou případech stojí podle mého názoru za strategickým zamlčením i to, že dané problémy do jisté míry vychází právě ze socialistického způsobu emancipace žen.

2.2.3.1. Shrnutí ideologické analýzy

Ideologickou analýzou mediální promluvy jsem se snažila poukázat zejména na její ideologické pozadí. Soustředila jsem se přitom na její sociopolitický kontext, mocenské vztahy, zjevné i skryté předpoklady. Autorka analyzované promluvy se hlásí k vedoucí úloze KSČ v tehdejší Československu a více či méně zjevně reprodukuje s ní související hodnoty, přesvědčení a postoje – tedy její ideologii. Text je směrem ke čtenáři psán tak, že jej nabádá k sympatizování s touto ideologií. Pozitivně hodnotí cíle o jaké socialistická společnost usiluje (např. „*velkolepé cíle naší strany*“).

V promluvě autorka zřetelně pracuje s osou *My* vs. *Oni*, přičemž pod pozitivně definované *My* jsou zahrnuti všichni ti, kdo se hlásí k ideologii komunismu a usilují o budování socialistické společnosti. Užitím neosobní formy vyjádření v množném čísle tak autorka vytváří dojem kolektivní identity. Z promluvy je také zjevné, že na straně *Nás* leží aktivita jak v nastolování témat, tak v jejich uchopení a řešení.

Hlavní tematickou osou promluvy je zaměstnanost žen, k ní autorka promluvy vztahuje většinu svých prohlášení a jako cíl vidí především udržení její vysoké míry. Implicitně se autorka vymezuje vůči buržoasnímu tzv. měšťanskému modelu rodiny.

Domnívám se, že ideologická analýza dále ukázala na strategii vládnutí totalitního státu, jakým Československo v dané době bylo a která směřuje odshora dolů. To se vyznačuje tím, že „běžný“ občan nemá v situaci, kde je potlačena svoboda slova, možnost a prostor pro svobodné spontánní vyjádření svých postojů a názorů. Totalitní moc si pak uzurpuje nárok na rozhodování takřka o veškerém dění ve státě, řeší-li zde konkrétní problém rodin, odvolává se nejčastěji na odborníky, čímž dodává svým řešením punc vědeckosti a tedy i autoritativnosti. Výsledkem jsou pak shora a plošně zaváděná opatření, které ovšem nemusí být veřejností reflektována a tím pádem ani respektována.

ZÁVĚR

Předkládaná práce se věnovala analýze genderového diskurzu v socialistickém Československu šedesátých let s cílem nastínit, jakým způsobem jsou ve zvolených dobových mediálních textech reflektovány změny, které přinesl komunistický režim do života žen.

Nejprve jsem se v teoretické části zaměřila na zasazení práce do historického kontextu a na teorie vztahující se k uspořádání genderových rolí ve sledovaném období, na jejichž základě jsem se pak při analýze dobových článků z Rudého práva (období 1967) a Literárních novin respektive Literárních listů (období 1963-1968) zaměřila na to, jak reflektují komunistickým režimem nastavenou povahu genderového uspořádání socialistické společnosti.

Socialistická společnost byla specifická především svým nesvobodným charakterem, který zásadním způsobem omezoval možnost pro spontánní společenskou diskuzi. V případě otázek genderové rovnosti se totalitní povaha režimu podepsala především na přerušení kontinuity ženského hnutí, které bylo do té doby hlavním nositelem nových myšlenek a emancipace žen. Tento úkol na sebe nově převzal stát a nutno říci, že se k programu emancipace také skutečně hlásil. Reálná politika státu pak volila k dosažení tohoto cíle takové prostředky, jakými byla podpora žen při zapojení do produkce a s tím spojené společenské a institucionální podmínky, snaha o zespolečnění domácích prací a o převzetí starosti o závislé členy rodiny formou zakládání kolektivních zařízení a podpora přístupu žen ke vzdělávání. Vysoká zaměstnanost žen ale byla zároveň provázena dvojnásobnou zátěží žen, danou zejména zachováním tradičního způsobu fungování domácnosti a neúspěšnou snahou státu o zajištění vhodné infrastruktury, která by znamenala výrazné zespolečnění domácích prací. Důsledkem shora vedeného způsobu emancipace žen pak bylo to, že tyto emancipační snahy zůstaly ženami často nereflektované.

Analýza mediálních textů potvrdila tezi, že doba tání šedesátých let do značné míry umožnila přednést otázku genderové rovnosti jako téma společenského diskurzu. Téma bylo přítomno, byť v nikterak rozsáhlé míře v obou sledovaných periodikách. Diskurz obou periodik je zároveň třeba označit za heteronormativní, neboť v ani jednom z nich jsem nezaznamenala zmínku o jiných než heterosexuálních vztazích.

Zejména ojedinělá diskuze na stránkách Literárních novin o díle Simone de Beauvoir *Druhé pohlaví* ukázala, že se v českém prostředí objevil zcela nový typ debaty o otázkách genderu a emancipace žen, odlišný od té, která byla vedena tzv. shora na základě politického programu socialismu. Debata vzbudila u veřejnosti zájem a také svou povahou prokázala, že nejenže přes emancipační snahy státu socialismus nedokázal nastolit rovné genderové vztahy, ale že ani nepanuje stejný názor na způsob, jakým tohoto cíle dosáhnout. Diskuze kolem *Druhé pohlaví* byla zásadní zejména díky artikulaci takových jevů, jakými je konstrukce genderového řádu a produkce reality v kultuře nebo nastolení diskuze o biologicky dané versus konstruované povaze genderových vztahů.

Primární orientaci státu na zaměstnanost žen, jakožto klíčový emancipační prvek, díky kterému socialismus skutečně dosáhl změn v životech žen, které se díky zapojení do produkce a zvyšování své kvalifikace staly reálně ekonomicky nezávislejší a celkově sebejistější, prokázala tematická analýza vybraných článků Rudého práva, kde byla právě zaměstnanost žen vůbec nejčastějším tématem. Za zásadní zjištění považuji přetrvávající lpění na ideové zásadě týkající se zákonného práva žen na práci i v situaci, kdy se režim potýkal mnohem spíš s přezaměstnaností, než s nedostatkem pracovních sil.

S nastupujícími šedesátými lety se začalo postupně mnohem otevřeněji hovořit i o problémech, které socialistický způsob emancipace žen přináší a právě poměrně častá tematizace dvojí pracovní zátěže žen na stránkách Rudého práva svědčí o tom, že státní moc si problémy uvědomovala. Při hledání jejich řešení ovšem nabízí Rudé právo pouze stále stejné technokratické řešení, kterým je zespolečnění domácí práce a které má být realizováno shora státní mocí formou veřejných služeb. Analýza také prokázala, že s vykonáváním domácích prací jsou spojovány pouze ženy a že autoři a autorky článků tuto skutečnost nikterak neproblematizují. Řešení, která by cílila do soukromé sféry a naznačovala nutnost přehodnocení genderových rolí v rodině jsem v člancích neobjevila, z čehož lze vyvodit, že emancipace žen v soukromé sféře zůstala režimem zcela opomíjena.

Tematická analýza Literárních novin a Literárních listů ukázala širší tematický záběr a především orientaci na problémy, které souvisely se s shora prosazovaným způsobem emancipace žen. Nejčastějším tématem bylo přetížení žen dané tzv. dvojitým břemenem práce ve veřejné a zároveň soukromé sféře, deprivace dětí odkázaných od raného věku více na ústavní než na rodinnou péči, či pokles porodnosti a nárůst interrupcí.

Specifickým tématem, který je klíčový při srovnání diskurzu Rudého práva jakožto představitel oficiálního diskurzu a Literárních novin, jako představitel intelektuálního diskurzu, je mateřská funkce žen. V Literárních novinách je oproti Rudému právu zřetelná orientace nikoliv na pracující ženu, ale na pracující matku. Mateřská funkce ženy je vyzdvížena jako integrální součást ženskosti, která není ničím nahraditelná. S tím souvisí i nový pohled Literárních novin na problém sladění pracovního a rodinného života žen. Navrhovaná opatření se neomezují pouze na přenesení domácích prací na společnost, ale jsou zacílena primárně na ženu v souvislosti s jejím mateřstvím (jedná se například o přednostní zkrácení pracovní doby matek, zkrácené pracovní úvazky, delší mateřskou dovolenou atd.) Fakt, že se navrhovaná řešení vztahují výlučně na matky, zároveň naznačuje apriorní předpoklad, že pečující osobou může být pouze žena. Stejně tak jako v Rudém právu, ani v Literárních novinách není nabízeno řešení, které by počítalo s přehodnocením genderových rolí v rodině, a tedy s větším zapojením mužů do domácí sféry.

Společným rysem větší části článků v Literárních novinách a listech je tedy přesvědčení, že stát svou přílišnou orientací na právo žen na práci devalvoval jejich funkci v rodině. Autoři a autorky zde prosazují změnu přístupu, který se bude do budoucna více než na pracující ženy orientovat na pracující matky.

Analýza obou periodik také prokázala, že Literární noviny a listy jsou jakožto představitel intelektuálního diskurzu mnohem otevřenější pluralitě názorů, než stranické Rudé právo, které se drží oficiální politické linie a předkládá v zásadě pouze jednostranný pohled. Články v Literárních novinách a listech jsou naopak ve většině případů psány jako polemiky.

Srovnáním diskurzů obou periodik jsem ale dospěla k závěru, že je, pokud jde o genderovou otázku, nelze jednoznačně stavět do kontrastu. V Literárních novinách a listech se totiž setkáváme jak s články, které v zásadě přijímají optiku státu a hájí stávající emancipační politiku, tak s články, které jsou s přístupem státu polemické jen do té míry, že oficiální řešení navrhují spíše jen modifikovat, než zcela zatratit.

Nakolik mohla mít v tomto ohledu na autory a autorky vliv cenzura (v Literárních novinách a listech jsem předpokládala, že vliv cenzury byl zejména v druhé polovině šedesátých let minimalizován) a nakolik články autenticky odrážejí mínění a postoje pisatelů a pisatelek neumím bohužel posoudit. Pokud bych ale od vlivu cenzury odhlédla, pak je

třeba konstatovat, že z mnoha článků v Literárních novinách a listech lze vyčíst konzervativní příklon k tradičnímu genderovému modelu v soukromém sféře. V obou periodících žena vystupuje jako primárně odpovědná za oblast reprodukce a péče o potomky.

LITERATURA

- Bahenská, M. 2005. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri/SLON
- Beauvoir, S. 1967. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis
- Bebel, A. 1962. *Žena a socialismus*. Praha: Rudé právo
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum
- Bursík, T. 2006. *Ztratily jsme mnoho času...Ale ne sebe! Životy politických vězenkyň v Československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Disman, M. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost – Příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum
- Dokoupil, B. 2002. *Slovník českých literárních časopisů, periodických literárních sborníků a almanachů 1946 – 2000*. Brno: Host-Votobia
- Engels B. 1967. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. In: Marx K. – Engels B.: Spisy, sv. 21. Praha: Svoboda
- Fairclough, N. 1989. *Critical discourse analysis in practice: description*. In: Language and Power, London: Longman, s. 109 – 139
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press
- Fidelius, P. 1998. *Řeč komunistické moci*. Praha: Edice Paprsek
- Frýdlová P. (ed.) 1998. *Všechny naše včerejšky. Paměť žen*. Praha: Nadace Gender Studies
- Hamerník E. 1976. *Postavení ženy v rodině za socialismu*, in: Sociologický časopis, Vol. 12, No. 1, s. 5 – 15.
- Hašková, H. 2008. *Doma, v jeslích, nebo ve školce?* In: Gender rovné příležitosti výzkum, Vol. 8, No. 2, s. 15 – 26.

- Havlíček D. 2003. *Masová komunikace v ČSSR 1956 – 1968. Příspěvek ke studiu informačních procesů a hromadných sdělovacích prostředků v politickém systému „reálného socialismu“*. Ženeva, aktualizováno 2003, s. 29
- Havelková, B. 2009. *Genderová rovnost v období socialismu*. In Bobek, M. – Molek, P. – Šimíček, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, s. 179 - 206
- Havelková, H. 1992. *Demokracie pro muže a pro ženy (filosofická reflexe)*. Pp. 81-91 in H. Havelkova (ed.). *Lidská práva, ženy a společnost, Člověk a jeho práva*. Praha: Evropské středisko UNESCO pro výchovu k lidským právům.
- Havelková, H. 1995a. *Dimenze gender ve vztahu soukromé a veřejné sféry*. In. Sociologický časopis, Vol. 31, No. 1, s. 25-38
- Havelková, H. 1995b. *„Druhé pohlaví“ s otevřeným koncem*. In. Sociologický časopis, Vol. 31, No.1, s. 117-118
- Havelková, H. 1997. *Transitory and Persistent Differences: Feminism East and West*. In. Kaplan, Cora, Debra Keates, Joan W. Scott (eds.): *Transitions, Environments, Translations. Feminism in International Politics*. New York/London. Routledge, s. 56 – 62
- Havelková, H. 1999a. *Women in and after „Classless“ society*. In. Zmrazek, Christiane a Pat Mahony (eds.): *Women and Social Valse – International Feminist Perspective*. London. Taylor and Francis, s. 69 – 84
- Havelková, H. 1999b. *Affidamento*. In. Chřibková, M., Chuchma, J., Klimentová, E. (ed.): *Nové čtení světa: Feminismus devadesátých let českýma očima*. Praha: One Women Press, s. 128 - 138
- Havelková, H. 2004. *První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly*. In L. Formánková, K. Rytířová (ed.) *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí. s. 169 – 183
- Havelková, Hana 2007. *Náměty k diskusi o českém genderovém kontextu*. In: Knotková-Čapková, B. (ed.): *Ročenka katedry genderových studií FHS UK v Praze 2005-2006*. Praha: Katedra genderových studií FHS UK. s. 108-124

- Havelková, H. 2008. *Cesta do hlubin genderové politické kultury: Příklad kritické analýzy ideologie*. In. Gender, rovné příležitosti, výzkum, Vol. 9, No. 1, s. 1 - 7
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha. Portál
- Hendrychová, S. 1999. *Z historie feminizmu v českých zemích*. In Společnost žen a mužů z aspektu gender. Sborník studií. Praha: Open Society Fund Praha, s. 43–49.
- Jandourek, J. 2001. *Sociologický slovník*. Praha. Portál
- Jechová, K. 2008. *Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému*. In. Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945. Praha. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.
- Jungová, E. 2008. *Obráz médií v anketách a výzkumech v období „Pražského jara“*. In. B. Köpplová, R. Wolák (eds.) Česká média a česká společnost v 60. letech. Praha: Radioservis
- Kaplan, K. 1992. *Československo v letech 1953-1966*. Praha: SPN
- Kaplan, K. 1993. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953 – 1957 a 1968 – 1975*. Praha: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, vol. 9.
- Kaplan, K. a Tomášek, D. 1994. *O cenzuře v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
- Kaplan, K. 2005. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*. Brno: Barrister & Principál, spol. s r.o.
- Kaplan, K. 2007. *Proměny české společnosti 1948 – 1960*. Praha. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kaplan K. 2008. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968. Společnost a moc*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principál, o.s.
- Knapík, J. 2006. *V zajetí moci*. Praha: Libri
- Kovályová, H. 1992. *Na vlastní kůži*. Praha: Československý spisovatel

- Macura V. 1992. *Šťastný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948 – 1989*. Praha: Pražská imaginace
- Malečková, J. 2002. *Úrodná půda: Žena ve službách národa*. Praha: ISV nakladatelství.
- Masaryk, T.G. 1930. *Moderní názor na ženu*. Pp.61 – 97. In Masaryk a ženy, ed. F. Plamínková. Praha. Ženská národní rada.
- Marx Ferree, Myra 1997. *Patriarchies and Feminisms: The Two Women's Movements of Postunification Germany*. In Crossing Borders. Gender and Citizenship in Transition . Stockholm: Swedish Council for Planning and Coordination, s.159-178
- Marx, K., Engels B., Lenin, V.I. 1973. *K ženské otázce*. Praha: Nakladatelství svoboda.
- Meyer, M., Tischer, S., Wodak, R., Vetter, E. 2000. *Methods of Text and Discourse Analysis*. London: SAGE Publications
- Možný, I. 1983. *Rodiny vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno. Univerzita J.E. Purkyně
- Nečasová, D. 2009. „Buduj vlast – posílíš mír!“ „Ženské hnutí“ v českých zemích 1945–1955. Masarykova universita Brno, disertační práce.
- Oates-Indruchová, L. 1998. *Dívčí válka s ideologií*. Praha: SLON
- Oates-Indruchová, L. 2002. *Discourses of Gender in pre- and post- 1989 Czech Culture*. FHS Universita Pardubice
- Petrusek, M. 2004. *Osudy sociologie na akademické půdě 1962 – 1989*. In Sociologický časopis, Vol. 40, No. 5, s. 597 - 607
- Potančoková, M. 2007. *Konstruktívna plánovaného rodičovství v období štátného socializmu v bývalom Československu*. In Gender rovné príležitosti výzkum, Vol. 8, No. 2, s. 27- 33
- Renzetti, C.M., Curran, D.J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum
- Rupnik, J. 2003. *Dějiny komunistické strany Československa*. Praha: Academia
- Scott, H. 1974. *Does Socialism Liberate Women? Experiences From Eastern Europe*. Boston: Beacon Press.

- Skálová, H. 2004. *1945 - 1952 Cesta k zániku ženského hnutí v Československu*. FHS UK Praha, 2004. Vedoucí nepublikované bakalářské práce Hana Havelková
- Šiklová, J. 1993. „*Are women in Central and Eastern Europe conservative?*“ . In. N. Funk, M. Mueller (ed.) *Gender politics and post-communism: reflections from Eastern Europe and the former Soviet Union*. New York: Routledge. s. 74-83
- Šiklová, J. 1999. *Únava z vysvětlování*. In. Chřibková, M., Chuchma, J., Klimentová, E. (ed.): *Nové čtení světa: Feminismus devadesátých let českýma očima*. Praha: One Women Press, s. 128 - 138
- Tong, R. 1995. *Feminist Thought. A More Comprehensive Introduction*. Boulder: Westview Press. Kap. 3 - Marxist and Socialist Feminism
- Uhde, Z. 2004. *Feministické teorie: Spor o pojetí genderu*. In. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 5, No. 4, s. 1-4
- Uhde, Z. 2008. *Sté výročí narození Simone de Beauvoir*. In. *Sociologický časopis*, Vol. 44, No. 4, s. 797-799
- Uhrová, E. 2005. *Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální s právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948*. In *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek IV*. Praha: Dokořán a Ústav pro soudobé dějiny
- Van Dijk, T. A. 1998. *Opinions and Ideologies in the Press*. In Bell, A. - Garrett, P. (eds.) *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell, s. 21-63
- Večerník, J., Vítečková J. 1976. *Změny v některých podmínkách a rysech způsobu života pracujících žen v ČSSR*. In. *Sociologický časopis*, Vol. 12, No. 1, s. 49 – 61.
- Vodochodský, I. 2007: *Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu*. In. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 8, No. 2, s. 34-42
- Wagnerová, A. 1995. *Emancipace a vlastnictví. Příspěvek do diskuze o chybějících předpokladech pro vznik feminismu v předlistopadovém Československu*. In *Sociologický časopis*, Vol. 31, No.1, s. 77 – 84

Wagnerová, A. 1999. *České ženy na cestě od reálného socialismu k reálnému kapitalismu*. In. Chřibková, M., Chuchma, J., Klimentová, E. (ed.): *Nové čtení světa: Feminismus devadesátých let českýma očima*. Praha: One Women Press, s. 128 - 138

Internetové zdroje:

Havlíček, D. 2008. *Veřejná informace ve sovětských politických systémech*. In. Wolák, R., Köpplová B. (eds.): *Česká média česká společnost v letech*. Praha: Radioservis, s. 115 – 167. Dostupné z http://files.koncelik.eu/200000063-4c29a4d239/havlicek_verejna_informace.pdf Navštíveno 10.11.2009

Končelík J., Trampota T. (a kol.) 2006. *Rudé právo v kontextu reformy konce 60. let: metodické poznámky ke kvantitativní analýze*. Dostupné z: http://publication.fsv.cuni.cz/attachments/164_008_Koncelik_trampota.pdf. Navštíveno 4.10. 2009

Košický vládní program http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm

Šmausová, G. 2006. *Emancipace, socialismus a feminismus*. Dostupné z <http://www.feminismus.cz/download/emancipace.pdf>. Navštíveno 6.10. 2009

Uhrová, E. 2005: *Národní fronta žen*. Dostupné z: <http://feminismus.cz/fulltext.shtml?x=720276>. Navštíveno 22.5. 2009

Uhrová, E. 2005: *Rada československých žen*. Dostupné z: <http://feminismus.cz/fulltext.shtml?x=473896>. Navštíveno 22.5. 2009

Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Dostupné z http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html Navštíveno 22.5. 2009

Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. Dostupné z <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf> Navštíveno 22.5.2009

Ústava 1. Republiky z roku 1920. Dostupné z http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html Navštíveno 22.5. 2009

Wagnerová, A. 2007: Ženy socialisticky osvobozené. In. Literární noviny, No.5/2007, s.8.
Dostupné z http://www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=3163. Navštíveno 18.9.
2009

<http://www.womensmemory.net/cesky> - projekt paměť žen

<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4028-04> Český statistický úřad

<http://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023004.htm> - Společná zpráva výboru zdravotního a výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona (tisk 191) o umělém přerušení těhotenství (tisk 203), 19.12. 1957

PŘÍLOHY

Příloha číslo 1: článek Ivan Sviták: *Člověk nebo sexus* (LN, Vol. 16/1967, No. 9, s. 1 a 6)

Příloha číslo 2: článek Jan Patočka: *Člověk či sexus? Je dobře vědět o čem je řeč* (LN, Vol. 16/1967, No.12, s. 3)

Příloha číslo 3: článek Irena Dubská: *Kdo je žena, která se stává člověkem?* (LN, Vol. 16/1967, No. 12, s. 3)

Příloha číslo 4: článek Ivan Sviták: *Člověk nebo sexus?*(LN, Vol. 16/1967, No. 18, s. 7)

Příloha číslo 5: článek Helena Klímová: *Naposledy: Člověk nebo sexus.* (LN, Vol. 16/1967, No. 24, s. 6-7)

Ivan Sviták „*Člověk nebo sexus?*“ In. Literární noviny, Vol. 16/1967, No. 9, s.1 a 6, vyšlo 4.3. 1967

Ženy jsou otrokyně mýtů, které o nich vytvořili muži, jsou obětí společenských poměrů, které jim byly vnuceny muži, a jsou nástroje přírody, které uvádí do pohybu muž. Tato biologická, sociální a psychologická realita civilizace posledních šesti tisíciletí není však ani věčným osudem ani nezvratným údělem současnosti ni perspektivou budoucnosti žen. Otevřený horizont budoucích lidí je otevřen všem lidem, mužům i ženám, stejně jako je uzavřen všem, kdo by chtěli do budoucnosti svobody vkročit s okovy pohlavních, společenských a mezilidských vztahů vytvořených v před průmyslových podmínkách hmotné bídy a násilí. Byla-li však mystika ženy dříve předmětem pozornosti mužů – ať už to byli misogynové nebo erotomani – dnes se zdá, že ženy si budou vytvářet své mýty samy, jak o tom svědčí dvě pozoruhodné knihy posledních dvaceti let, Druhé pohlaví Simone de Beauvoirové a Ženská mystika Betty Friedanové.

Avšak s jakousi bizarní dialektikou třeba konstatovat, že tyto knihy pouze reprodukuje mužské iluze o ženách, činí je stravitelnější, vysvětlují vznik mystiky věčného ženství, ale nepřekračují nikde – ani názorově, ani reálně – horizont tradice, prostě proto, že se skrze mystiku ženství – ať sdílenou nebo demystifikovanou – vůbec překročit nedá. Muž a žena budou překračovat jak názorově, tak reálně překážky vždy jen oba spolu zároveň, budou se osvobozovat navzájem, jak budou sami svobodnější k hlubší člověčí roli a jak budou lépe chápat a zvládat své determinace společenské a osobní. Mystika žen je stejně jalová mystika mužů, bez ohledu, které pohlaví ji píše. Poznání člověka jako souboru biologicko-sexuálních determinací, sociální dědičnosti lidských rolí a jako jedinečných osobností je naopak vždy produktivní, protože vytváří podmínky pro pochopení celé struktury lidského existování. Syntetická antropologie se proto nemůže omezit na fenomén lidského sexuálního dimorfismu, to jest na specifickou různost pohlaví, protože tím je člověk a priory chápán jako biologizovaná bytost a determinace společenské i psychologické se pak jeví jako druhotné, ačkoliv právě pro člověka jsou rozhodující. Ženy se neprobíjí z mystiky ženství samy, ani tím, že budou mystiku schvalovat, ani tím, že ji odmítnou. Jak to tedy dokáží? Jak mají chápat a jak chápou samy sebe?

METAFYZIKA ŽENSKÉHO POHLAVÍ

První typický postoj zaujímá Simone Beauvoirová, která vybranou a čtivou literární formou povýšila předsudky čtenáře ženských časopisů na normu ženství, svou vědeckou neinformovanost spojila s roztomilým tlacháním na obehnané téma a poněkud potrhala plyšové povlaky solidně středostavovského salónu svých dědeček, dbajíc ovšem na to, aby skandál vyvážil škody na proděravělé pohovce, prošlápnuté kramflíčkem sladkého diblíka v osudové extázi. Tuto směs učinila pak velmi prodejným šlágrům právě v tom prostředí, proti němuž bylo domněle namířeno.

A tedy tato dvacet let stará, pěkně proleželá, leč české duši ještě stále pachem koncesované perverzity vonící kniha dospívá do střední Evropy. A co více – dospívá na Vltavské břehy jako pokrok, jako nesporný vzestup proti dobám úplné tabuizace sexuality, což musíme přiznat se skřípějícími zuby. A tak dokonce i maloburžoasní iluze a maloměšťácký životní průměr reprodukuje jako pokrok. Simone Beauvoirová se pohybuje se spornou literární grácií v omezeném horizontu té nejběžnější konverzace, a pokud tu a tam horizont překročí, pak jen proto, aby okusky filosofie existencialismu a vědeckého poznání rychle začlenila do svého světa středostavovské solidnosti, protože s plyšovým salónem v hlavě se dá protestovat zase jen v leže. Z Helgela si ovšem nemohla vybrat ve své zálibě pro průměr nic jiného než dialektiku pána a otroka. S pánem pak sdružovala muže, s otrokem ženy – (jak původní řešení) – jenže použila apartnějšího

filosofického přelivu a hovořila o mužské transcendenci a ženské imanenci. To imponuje každé ženě, která právě připravuje roštěnku na oběd, stejně jako imponuje Jiřímu Dandovi, když se dovídá, že hovoří celý život prózou, aniž o tom ví. Cítit se imanentní nad roštěnkou – to zní hrdě. Zvláště nevíme-li co to je. Populární melanž historických, biologických, sociologických, psychologických a antropologických poznatků je obratně skloubena do celku, v němž je „věda“ přístupna každému, díky tomu, že vědou není. Ačkoliv tedy s lítostí uznáváme pozitivní úlohu této knihy v české kultuře, přece musíme říci, že ve všech základních hlediscích je kompilát S. Beauvoirové jen racionalizací středostavovských iluzí dobře vychované katolické dívky. Kniha nesnese ani měřítko soudobé vědy, tím méně revoltujícího ducha materialistické dialektiky. Proč?

Zjednodušeně řečeno je člověk určován svým tělem, svou společností a svou myslí. Můžeme vyjádřit totéž odborněji, když řekneme, že v jeho deoxyribonukleové kyselině je napsán na jakémsi „magnetofonovém pásku“ kód pro chování jeho těla, že společnost, rodina a prostředí formují společenské role člověka a že konečně má určitou svobodu – omezenou mírou jeho chápavosti a vzdělání - , aby se vytvářel sám. Tato trojice biologická, sociologická a psychologická determinace vytváří pak určitou strukturu chování konkrétního jedince. Syntetická antropologie se nepokouší o nic menšího nežli o pochopení, jak tyto – pro vědu různé, ale v životě spojené – biologické, společenské a osobnostní funkce souvisejí spolu navzájem. Simone de Beauvoirová vůbec nesdílí tyto reálné a velmi komplikované problémy moderní empirické vědy, ale provádí bez předpokladů a bez metodologie metafyziku ženy, jež je jen pokračováním metafyziky člověka, uplatněné na slabší pohlaví.

Tím reálné problémy- nikoliv ženské , ale obecně lidské – nevstupují vůbec do jejího horizontu, takže po přečtení knihy nám nezbyvá nic než povzdech, že „ženy jsou ženy“. To by byl pozoruhodný myslitelský výkon, kdybychom brali vážně legendy o nelogickém „ženském myšlení“, které kdejaký filistr ochotně sdílí, ale které teprve Simone de Beauvoirová povýšila na samou filosofii ženskosti. Nikde nedospěla k závěru, tím méně k východisku, že žena je především člověk a že je napřed tímž co muž – společenským tvorem a osobností – a teprve až potom specifickou pohlavní bytostí. Konkrétněji řečeno: jak obecné východisko, tak základní postoje jsou neudržitelné, dnes ještě více než v době, kdy byla kniha psána, ačkoliv byly neudržitelné již tehdy. Kinseova zpráva, která je u nás zatím úspěšně tabuizována, ačkoliv obsahuje dosud nejdůležitější sexuologické poznatky, prokázala (zejména závěry o ženském orgasmu), že biologická východiska Beauvoirové jsou krajně naivní a že celá metafyzika pána a otroka může být a je vystředána demokratičtější modelem pohlavního partnerství. Sociologická složka vidění ženského místa ve společnosti je dále zcela určena místem autorky samé, takže se pod obecnou problematikou ženy reprodukuje právě problémy určité vrstvy, určitého věku a určité národnosti, a jsou pak vydávány s krajní naivitou za obecně závazný model ženství. Vědecké pojetí člověka jako temporalizovaného a konkrétně situovaného sledu společenských rolí a proměn vlastního sebevědomí činí společenskou složku názorů Simone Beauvoirové zcela archaickou. Psychologické aforismy jsou sice výborná, velmi často případná a vtipná četba, opeřená chutně Freudem, ale neoanalytické práce prokazují naivitu i v této oblasti, jak zjistí kdokoliv, kdo si po čtyřech stech stránkách zkráceného Druhého pohlaví přečte několik desítek stran Ericha Fromma Umění milovat. Syntéza těchto omylů je pak pěkným příkladem marnosti pokusu zvládnout spekulativní cestou filosofie člověka reálné problémy.

JAK MÁ CHÁPAT MLADÁ ŽENA SAMU SEBE V ČSSR,

Kde ji netíží ani plyšový salón středostavovských konvencí, ani potřeba vzpoury proti němu, ani problémy odcizení z nadbytku volného času a spotřebního zboží.

Antropologická transformace, celistvá proměna společenských vztahů a lidského typu, zasahuje všechny kolem nás, včetně rodiny, manželství a žen. Avšak proti reálným společenským procesům, které radikálně mění dosavadní instituce, zvyklosti i konvence, se udržují a tradicí se stále přenášejí určité představy 19. století, včetně monogamického manželství jako modelu lidských vztahů mužů a žen. Tento model, jenž je osudovou kulisou většiny žen, je poznamenám strukturou předprůmyslových společností a hlavně tím, že nedoceňuje eroticko-sexuální aspekt ženy a zanedbává její ostatní funkce. A priority přisuzuje ženě domácnost a bere jí mužskou výsadu života jako rozvíjení vlastní osobnosti v ekonomických nezbytnostech. Překonání mystiky a rozvoj žen jako svobodných bytostí, fakticky rovnoprávných mužům, spočívá především v celkovém rozvoji ekonomicko-sociálních struktur, jejichž objektivní pohyb osvobozuje nebo zdržuje ženu daleko víc než dobromyslní tatíci, kteří u příležitosti MDŽ pronášejí pokrokářské fráze o ženské otázce, místo aby efektivně řídili ekonomiku.

Přitom právě u nás jsou ekonomické otázky průměrné rodiny s dětmi dosti palčivé, a to nejen z hlediska ženy, ale i z hlediska populační politiky, která je v havarijním stavu. Vynecháme problém ženy jako matka, protože slavnostní řečníci se rádi rozplývají na toto téma. Ale můžeme přehlédnout nenormální situaci naší populace? Antropologické výzkumy prokázaly, že po první tři roky života dítěte je výchova dítěte matkou nenahraditelným lidským statkem a že zejména první rok je kritický. Specifičnost lidského mláděte je v tom, že se vlastně rodí „předčasně“, že první rok jeho života je existencí, která u ostatních savců probíhá uvnitř mateřského těla. Úloha jeslí je tedy problematická (zejména je-li vynucována ekonomickými nezbytnostmi). Problémy se dotýkají žen stejně jako mužů, nebo spíš více, protože se jich dotýkají v jejich nezastupitelném poslání matek. A zde čekají problémy žen – stejně jako mužů – na umění politiků, kteří ovládnou vědecké poznatky a transformují je v praktická řešení pro širší svobodu žen, politiků, kteří dokáží víc než tatíci lihnoucí každoročně nad kyticí sněženek k MDŽ.

ŘEŠENÍ ŽENSKÉ OTÁZKY

Netkví ve sféře sexuálních problémů a v biologickém osudu, řešení netkví ve staromódně pojaté emancipaci, v níž se mají vyrovnat společenské role muže a ženy, není ani mystice ženství, jež hledá psychologické léky pouze pro ženskou polovinu odcizeného lidstva. Řešením ženské otázky bude teprve strukturální proměna lidského typu, na níž pracují současné dějiny s hektickou intenzitou, aby skrze zdánlivou maskulinizaci žen a feminizaci mužů vytvořily takovou lidskou scénu modernímu člověku, která by byla úměrná skutečnosti, že lidé jsou schopni létat v kosmu a zvládat vnější přírodu. Příroda v nich samých však stále odsunuje setkání zralých osobností do kosmických dálek.

Jan Patočka: „Člověk či sexus“? Je dobře vědět o čem je řeč. In. Literární noviny, Vol. 16/1967, No.12, s. 3, vyšlo 25.3. 1967

Protože se dosud k článku Ivana Svitáka Člověk či sexus z 9. čísla LN neozvala zásadní odpověď, jsem nucen požádat o slovo.

Knihy S. Beauvoirové Druhé pohlaví nepatří k těm, které si zjednájí snadno obecný souhlas, nýbrž je z těch jež provokují a bouří. Je to planá senzace? Beauvoirová tvrdí, že je v ní uložena zkušenost, objev po kterém „spatřila svět jinak“. Opravdu, pokud s ní nedokážeme „spatřit jinak“ společnost a dějiny, zbudou nám z knihy jen výroky, které bijí v tvář přijaté sexuální a manželské morálce, pozorování, která nám jdou proti srsti, bezohlednost k daným institucím, a to vše formou krajně nezasťřenou, až cynickou – takže čtenář, kterému senzace nevyhovují, snadno si řekne, že je to jenom literární atrakce.

Ale loajalita chce, abychom šli chvíli s autorkou a použili jejího klíče. „Druhá“, tj. nesamostatná, vztažená vždy k muži jako prvotnímu a absolutnímu jádru lidství, není žena z vnitřní povahy své bytosti, nýbrž na základě historických okolností. Ve své podstatě je stejně tak jako muž svobodná bytost, ta „transcendence“, která se chce realizovat ve vyšším, v dosud nedosaženém, otevřít se budoucnu a nezařizovat se jen v daném a již dostupném – je touto transcendencí právě tak často či zřídka jako muž; ale na její cestě k sobě vydá ji její organická funkce, dávat život, do rukou muže; opřen o svou výsadu život riskovat a brát, učiní pak muž na dlouhou dobu svým vlastní privilegium všecko nadbiologické, vše co není „imanentní“, co jde za obor tělesnosti, domácnosti, včetně opakovaného obstarávání tělesných potřeb; a když ženu do jisté míry po staletích ekonomicky osvobodí práce, když nabude i politických práv, žije i nadále v oblasti mužských hodnot, ve světě vybudovaném muži pro muže, plném mužských institucí, tradic předsudků a mýtů.

Proto je nutné, aby jednou někdo skutečně obešel celý svět ženy v minulosti dávné i té nedávné, jež hraničí s přítomností, aby popsal život ženy v prostředí, lahodícím tomu, co je v ní přírodní „přirozené“, pro ní často pohodlné, ba nezřídka výlučně možné, ve světě kde sice je jí přiřčena hodnota, funkce, poslání – ale ne to nejvyšší, které jedině činí člověka člověkem. A nedivíme se pak, že ve jménu tohoto nejvyššího žena spisovatelka, podniknuvší tento přehled, protestuje proti přijatým hodnotám, když jde dokonce tak daleko, že je odmítá tušíc v nich (snad někdy přehnaně) nástrahy, které ženu mají připravit o toto nejvyšší – je takovýto problém, jeho vyřešení za tisíce těch, které jej pouze bolestně, trpně a bez poslední jasnosti prožívají, něčím bezcenným, je to malý objev? Můžeme se s Beauvoirovou rozcházet v řešení, ale nevidíme-li její problém, nevíme nic o ženské otázce dnešního dne.

Není prostě pravda, že je někde vyřešena, a není též pravda, že ji lze v budoucnosti vyřešit několika vědeckotechnickými hmaty, nepodržíme-li celou tuto historicky danou situaci před očima. Což nevidíme, že ona takřka nesnesitelná tíha, kterou dnes ukládá ženě její puzení uplatnit se lidsky a společensky a zároveň s tím nutnost žít tradičně žensky, spočívá na tom, že dnešní společnost sice nemůže prostě neuznat onen tlak ženské transcendence, o němž mluví Beauvoirová, ale přitom není ochotna zásadně spravedlivě rozdělit všechny zátěže, nýbrž dodnes s naprostou samozřejmostí nadřazuje mužům. Nejsme i v socialismu svědky toho, jakmile se někde vynoří byť náznak zmenšených počtů pracovních příležitostí, jak stále lidé reagují tím, že by ženy poslali zpět k hrncům a kočárkům? Nevidíme ve světle úvah Beauvoirové, jak posuzovat častý zjev, že ženy touží zpět do domácnosti – že je to únava z neúnosné situace, která však není porážkou hlubokých snah ženy, nýbrž společnosti, která velkohubě tvrdí, že ji osvobodila? Nevidíme neštěstí právě nadaných žen, jejich neoblíbenost u mužů, a nepozorujeme, že to společnost

celkem schvaluje? I mnohé problémy mladých intelektuálních manželství, kde žena bojuje mezi pužením podřídit se a snahou být úplně suverénní, případně nadřazenou, pramení rovněž odtud. Pořád se též vyskytuje muž, který si myslí, že nárokům své ženy a svým povinnostem dostal tím, že přinesl plat na prvního, a má-li k tomu četnou rodinu, aniž se stará o to, jak omezit vlastní nároky na „transcendenci“, smí deklamovat s patosem o poslání ženy v rodině a o mateřství jako o jejím nevyšší povolání a může být jist, že dojde pochvaly. Je to spravedlivé a samozřejmé? Nebo musíme uznat, že dnešní žena ve svých zápasech s běžnou morálkou nejde u Beauvairové často klíč k tomu, aby si rozuměla, utvrzovala se ve vlastním sebevědomí, chápala, co z hlediska svobodné bytosti je vítězství, co stagnace a ústup?

Že taková kniha za 20 let nezastará, musí být jasné tomu, kdo se dovede dívat kolem sebe. Nesmí od ní ovšem chtít něco jiného, než čím je. Není receptářem na další řešení ženské otázky, jak se zdá soudit Ivan Sviták. Jak naivně si počíná ten, kdo autorce takového spisu, který není pouhý potištěný papír, nýbrž sám kus dnešní skutečnosti, doporučuje k úvaze hluboký postřeh, že člověk je určen tělem, společností a svou myslí, a který v pojmech transcendence a imanence, jež mají docela konkrétní popisný obsah, není s to vidět než mlhavou metafyziku a „nový ženský mýtus“. Z nepochopení, že běží o tak vážnou věc, vyplývá pak i to hanobení autorky, které ve Svitákově článku působí tak trapně. Což si neuvědomuje čemu nahrává? Důležitý problém má být vyřízen jako vědecký paskvil a lechtivá četba. Jak soudí o Beauvairové skutečný badatel, ukazuje Buytendijk ve svém *polemickém* spise o ženě (1953), kde říká, že její kniha je dosud nejlepší dílo o svém problému. Neuvedli jsme zajisté Beauvairovou k nám, aby byla nekriticky přijímána, nýbrž aby se o ní přemýšlelo, ale kritika má své předpoklady, musí vědět, o jaké otázce je řeč.

Irena Dubská: *Kdo je žena, která se stává člověkem?* In. Literární noviny, Vol. 16/1967, No. 12, s. 3, vyšlo 25.3. 1967

Autorka nevidí „tajemství“ lidské tělesnosti

Polární protikladnost muže a ženy je pro ni sekundární, protože je sociálně podmíněna.

Ideál ženy je u ní homo faber.

To je několik z vážných námitek, které vznesl F. J.J. Buytendijk k práci Simony Beauvoirové *Druhé pohlaví*, jejíž úroveň přitom výslovně oceňuje. Čtenář, který by znal pouze článek I. Svitáka *Člověk nebo sexus?*, bude právem překvapen: vždyť přece podle reference Svitákovy zastává autorka pravý opak?

Skutečnost je totiž zcela jiná, než za jakou ji I. Sviták vydává.

Simona Beauvoirová „nikde nedospěla k závěru, tím méně k východisku, že žena je především člověk a že je napřed tímž co muž – společenským tvorem a osobností – a teprve pak specifickou pohlavní bytostí“, píše Sviták a z této konstance pak rozvíjí jak výpad proti knize Beauvoirové, tak vlastní vyznání víry. Toto utvrzení je však v zásadním rozporu se smyslem i výrokem práce. Autorce jde právě o celkovou diagnózu *lidskosti, deformované v ženách dosavadní historií*, o strukturu ženského bytí, narušeného ve své lidské povaze a určení tlakem sociální situace. Přesvědčení že žena je především člověk stejně jako muž a k plné lidskosti se musí emancipovat, je alfou a omegou *Druhé pohlaví*: Beauvoirová jde v dílčích analýzách a dokladech této teze tak důsledně a tak daleko, že podle ní dokonce „Ženou se člověk nerodí, nýbrž spíše stává“.

Beauvoirová schvaluje mystiku ženství, tvrdí Sviták. Avšak *Druhé pohlaví* odhaluje tuto mystiku po prvé v takové úplnosti a s takovou přesvědčivostí, všímajíc si i historických transformací jednotlivých forem a jejich společenských příčin. Podle Beauvoirové jsou jednoznačně všechny podoby mystiky ženství důsledkem historického útlaku lidskosti v ženě, mají výlučně společenské příčiny a jsou tedy přechodné. V závěru práce autorka znovu resumuje: „Abychom vysvětlili meze ženy, musíme přihlížet k její situaci, nikoliv dovolávat se nějaké záhadné podstaty.“ Právě v analýzách lidsky deformovaného bytí a v analýzách racionalizací, které jeho formy provázejí, jde Beauvoirová výrazně nad problematiku feministické a sociálně emancipační literatury: přiznávat „se skřípějícími zuby“ určitý přínos i pro dnešního čtenáře jen v pokroku „proti dobám úplné tabuizace sexuality“, jak to činí Sviták, znamená vůbec nepochopit podřízené místo a smysl partií zabývajících se erotikou a sexem v myšlenkové struktuře práce.

Potud tedy jen stručně k tomu, co na rozdíl od Svitákových zpráv v knize Beauvoirové opravdu je. Poněkud jiná a diskusní je otázka postoje ke skutečným tezím *Druhé pohlaví*, které Sviták upřel autorce a vyhlásil za vlastní kritický postoj.

Práce *Druhé pohlaví* k nám přichází s téměř dvacetiletým zpožděním; už tento odstup vybízí, aby se této práci mezinárodně významné autorky, která patří k základním studiím ve své oblasti, dostalo patřičného historického zařazení. V překotném seznamování s hodnotami, které byly delší dobu opomíjeny, lze stěží dosáhnout organického vyrovnání; v žádném případě mu však neprospívají ani naivní, bezprostřední akceptace, ani překrucování a nezdůvodněné odsudky. Sviták staví proti Beauvoirové spíše žurnalistický bestseller Betty Friedanové *Mystika ženství*, zvláště se hlásí k jeho „impozantnímu apriornímu východisku“, že „ženy jsou napřed lidské bytosti a pak teprve ženy“. Ovšem právě v této otázce je východisko Beauvoirové a Friedanové shodné. Zůstává ale otázka hranic jeho nosnosti. Sociologizující pojetí ženské existence silně pronikalo v meziválečném období, živeno praktickým rozvojem emancipace, reakcí na dřívější

představy o totální, absolutní, fyziologicky dané různosti muže a ženy, i některými závěry věd. To, co se chápe jako mužské a ženské, se liší společnost od společnosti tak, že se to zdá stanoveno téměř libovolně, tvrdili někteří sociologové a kulturní antropologové. Sociální psychologie se klonila k přesvědčení o téměř neomezené plastičnosti člověka, z vulgarizovaný marxizující ekonomický historismus uzavíral člověka do společenských faktorů, ženské bytí, kdysi nekriticky vyvozované pouze z tělesnosti, se začalo uvažovat vůbec mimo fyzický substrát. Podle mého soudu je vedle mezí existencialistického pojetí lidského bytí právě tato krajní sociologizace nejdiskutovanější stránkou Druhého pohlaví. Ženu jako člověka charakterizuje jak lidskost, tak specifika ženského člověka; idea ženského člověka, tradiční v literatuře, je něco jiného, než „napřed lidská bytost a pak teprve žena“. Proti Beauvoirové a Friedanové a tedy i proti Světákovi mám za to, že žena se rodí odlišná od muže a že tento fakt má podstatný význam pro lidskou existenci jak ženy, tak muže i pro jejich vztah. Domnívám se, že na tuto skutečnost právem upozornily seriózní filosofické kritiky Druhého pohlaví, vycházející z jiných pozic, že týmž směrem ukazují některé práce psychologické, novější kulturní antropologie a sociální psychologie. Podle mého soudu jedině tento smysl mají i Marxovy poznámky o vztahu muže a ženy z Ekonomicko-filosofických rukopisů. Konečně také skutečný proces osvobozování stále slyšitelněji a z různých stran – v tom i z přehmatů naší praxe, která nezřídka v lidské rovnosti a rovnocennosti utápí specifčnost ženského člověka – nadhazuje v pozitivní formulaci právě tuto otázku, přesahující pojetí Beauvoirové: kdo je to žena, která se stává člověkem? V čem je zvláštnost jejího lidského bytí? Nakolik Beauvoirová tento aspekt pomíjí, zůstává pro mne v zajetí zastaralé feministické a sociálně emancipační literatury, a to, co se jeví jako žensky jednostranný pohled na situaci ženy a vztah muže a ženy, mám především za důsledek metodologické redukce. V tomto světe se pro mne Světákovy stanovisko přes všechno vnější a paušální odvolání na vědu a revoltujícího ducha materialistické dialektiky zařazuje mezi dosti běžné varianty mýtů, které se citelně opožďují za chodem naší bytí jakkoliv rozporné praxe a které obsahově nepřekračují úroveň feministických koncepcí, až po příznačnou směs programové bezpohlavnosti a situační frivolnosti.

Nemohu se nakonec zdržet poznámky, že publikovaný článek je záležitostí jak autora, tak redakce. Je právem recenzenta zaujmout osobní postoj, očekáváme však při tom nezakreslenou, neřkuli nepřevrácenou informaci o obsahu posuzovaného díla a věcnou argumentaci stanoviska, zejména tehdy, jde-li o publikaci odbornou. Zdánlivá revolučnost formy a výrazu může snad zastříti podstatu věci pro toho, kdo se danou oblastí vůbec nezabýval, avšak tak hrubé pokroucení recenzované práce je u nás v posledních letech výjimka dokonce i vzhledem k autorům domácím, nemluvě už o hrubých invektivách tak urážejících osobu autorky, že bývají v civilizovaných poměrech zpravidla záležitostí právního zástupce.

Ivan Sviták: Člověk nebo sexus? In. Literární noviny, Vol. 16/1967, No.18, s. 7, vyšlo 6.5. 1967

Ivan Sviták v 9. č. LN svou úvahou nad dvěma knížkami (Druhé pohlaví, Simone de Beauvoirové; The Feminine Mystique, Betty Friedanové) vyprovokoval polemickou odpověď Ireny Dubské a Jana Patočky (LN 12). Poskytujeme nyní Ivanu Svitákovi právo odpovědi. K diskuzi o knížce se už nebudeme vracet, ale v některém z příštích čísel uveřejníme úvahu nad věcí samou, k níž nám došlo mnoho čtenářských dopisů. R.

„Žena je nepodstatná vzhledem k podstatnému...Dokáže vydat „bestsellery“, ale nemůžeme od ní očekávat, že se odváží na neznámé a zakázané cesty.“

Simona de Beauvoirová

Druhé pohlaví, 1949/10, 381

Je dobře vědět o čem je řeč. Nerecenzoval jsem francouzské vydání z roku 1949, abych knihu zařadil na její filosofické dějinné místo, jako to učinil Jan Patočka věcně v doslovu k českému vydání. Zaujal jsem postoj k českému bestselleru z roku 1967, které se objevuje na otevřeném horizontu teoretické prosperity sexu právě proto, že na jiných horizontech je oblačno až zataženo. Dezerce od vážných otázek a vzpoura na kolenou proti maloburžoasním názorům na sexualitu jsou spojitě otázky soudobé české kultury, která říká deset let svá houževnatá ne Freudovi, Husserlovi, Jaspersovi, Heideggerovi, Kinseymu, Kirkegaardovi a mnoha jiným, ale říká své ano Františce Saganové, Simoně de Beauvoirové a Ireně Dubské. Rozhodující kritéria kulturně ediční politiky tkvějí v samé možnosti určité autory vydávat a nikoliv v pouhých dílčích splátkách, kterými se staré dluhy vůbec neplatí. Umožní se tak jen vytvořit dojem liberálního postoje k západní kultuře. V rozporu s touto politikou je třeba vydat důležité prameny a zaujmout pak celou škálu rozmanitých stanovisek. Křížit nepřístupné prameny s marxismem je stejně originální jako křížit Saganku s Vrchlickým. Přináší to cizí slávu těm, kteří neznámé myšlenky uvedou do naší kultury poprvé.

Když léta nevycházel české sexuologické příručky, pak z nespokojeného hladu těží každá, i špatná kniha, která ovládne terén. Tak je tomu s existencialismem, fenomenologií, sexuologií, sociologií, antropologií a s jinou módní intelektuální konfekcí. Informační hlad vytváří si sám určité zákony prosperity. Kdyby například existovala země, kde by v jazyce domorodců nebylo zpráv o Sovětském svazu (nebo Spojených státech) ani v rozsahu slovníkových hesel dobré encyklopedie, pak každá kniha v domorodém jazyce, která vyjde o Sovětském svazu (nebo o Spojených státech) jako prvá a valorizuje cizí poznatky o tomto tématu, musí mít v daném prostředí velký úspěch, bez ohledu na to, zda je původní nebo ne, jakmile vyjdou prameny, z nichž se bestseller narodil, je po slávě. Pramenitý existencialismus, fenomenologie nebo sociologie jsou totiž chutnější než domácí odvary, ideologicky řezané domorodým názorem na svět, činícím západní ideové opiáty úměrnými domácí myšlenkové kuchyni. Je to stejně rozumné jako považit trochu šampaňského, nežli je podáváte k vepřovému se zelím.

Kniha paní Beauvoirové je ideologická práce par excellence, hlavně svou tradiční metodou předmarxistických (ale i předcomteovských) filosofů. Metodou paní Beauvoirové je neustálé spojování banální zkušenosti s nehlubokou spekulací, zašifrovanou v nepřístupné terminologii tak, že laik trne nad sekvencemi plnými absolutna.

Ideologická metoda selhává v praxi na každé stránce, protože kombinací banalit a spekulací nelze nic objevit. Lze jen předstírat hloubku složitostí dikce, případně podat běžné poznatky v čtivější podobě, než by to učinil pořádný naučný slovník., postrádaný v naší vyspělé kultuře od dob praotce Otta. Apriorní nedostatky metody, ostentativně

nevědecké (jako je tomu u existencionalistů vždycky) se pak ještě násobí tím, že autorka usiluje vystihnout obecné problémy, jež by měly být platné všeobecně, pro všechny ženy, pro ženu an sieh. Představitelé společenských věd však už v minulém století poznali, že mluvit obecně o ženách nebo o mužích nemá valný smysl, protože čím obecněji je pojat předmět, tím víc ambivalentních a logicky rozporných soudů o něm můžeme vyslovit. Lidé jsou přece hloupí i chytrí, velcí i malí, tlustí i tencí, takže řekneme-li o „člověku“ kteroukoli charakteristiku, pak sice platí, ale její cena je nicotná. Ženská rozmanitost u paní Beauvoirové má široký rejstřík a ovšem že se o „ženě o sobě“ říká vždy říká něco pravdivého. Tu tichá trpitelka oddaně zavaňuje, tu frigidní neurotička žije v pekle manželství, tu brána pekelná procvičuje své démonické ženství, tu zase prostopášná naivka svědomitě hledá svůj orgasmus, tu slastný šotek manželského lože obdivuje poezii kypícího těsta. Ale co se tím říká o specifické žen kromě obecností, které jsou v literatuře nebo psychoanalytických chorobopisech konkrétně a plasticky popsány daleko lépe? Dorothy Parkerová správně napsala, že „nemůže být spravedlivá ke knihám, které mluví o ženě jako o ženě“, protože správně tuší jejich apriorní banalitu. Paní Beauvoirová líčí dosti pravděpodobně na základě literárních předloh (většinou minulého století) citové problémy právě deflorovaných manželek – a to v rozsahu nevkusně neúměrném – ale jakpak máme věřit v její znalost ženských citů, když nás úvodem ujistila, že ve shodě s existenciální metodou nelze zjistit, kdy a jak jsou lidé šťastní? Analytický postoj je *conditio sine dua non* vědy. Kdo chce objevit obecnost ženství, objevuje banality.

Spekulativní metodou nelze pracovat jinak nežli podle stále stejného klišé: banální problém spojený se situací ženy, projekce odpovědnosti na muže, úvaha zpestřená občasným zaheglováním a vzhůru k novému problému. V něm se znovu bude dokumentovat, jak muži v ženě deformují lidskost, podle logiky, s níž žena vyčte muži nedostatky svého účesu proto, že za peníze na holiče koupila milenci kabát. Všechno co nám paní Beauvoir o ženách říká, krouží nepřetržitě kolem postele a pohlavního aktu, deflorace, manželství, cizoložství atd., přičemž autorka stále tuto ženskou roli zamítá a vyčítá mužům, že ji způsobili. Beauvoirová vidí neustále v ženě pohlavní problematiku, vidí tedy ženy přesně tak, jak je vidí muž. On to je, veliký MUŽ, který je prohlášen autorkou nejen za jediný Subjekt, ale dokonce i za Absolutno. A na tomto místě musím kolegy muže varovat před zlovolnou filosofickou kastrací, které se na nich kniha dopouští, neboť ztotožní-li se názorově s autorkou, stanou se Absolutnem transcendence, ztratí své empirické bytí. Očima autorky budete spatřovat ve svém penisu filosofický symbol, „symbol transcendence a moci“ (str. 91). Dokonce tak budete činit nadšeně. To vám zase na druhé straně nebude překážet, abyste z bázně před nahodilostmi osudu nehledali na ženě „tváři, nadrech a nohou přesnou přísnou podobu ideje“ (str. 90). A víte proč? „Žena není *physis*, ale také *antiphysis*, a to nejen v civilizacích s trvalou ondulací...!“ (str. 90). Hle co dokáže filosofická metoda; vnukne nic netušícímu muži transcendenci do kalhot, žene umístí souměrně ideovost na nadra a nohy (omluvitelná nepřesnost) a tuto antifyzikální bytost, ozdobenou trvalou ondulací, máme podrobit docela nesymbolickému transcendování. Až dosud jsem myslel, že člověk myslí (transcenduje) hlavou a pohlavními orgány miluje. Děkuji našim soudružkám, Beauvoirové a Dubské, za poučení, že tomu tak není. Orgánem transcendence není mužova hlava a teď už víme, kde že máme příště sbírat myšlenky přísné a přesné podoby.

Specificky pohlavní funkce ženy jsou v knize neustále omílány, partie o svatební noci a defloraci jsou opakovaně protlachávány jako by šlo o instruktáž, nekonečné trapné banality o manželství jsou kořeněny čtivými pikantériemi, vyplundrovanými z druhořadých psychoanalytiků, a pocukrovány pak abstrakcí nad prvním a druhým pohlavím, z něhož vyplývá jen to, že autorka umí počítat do dvou. V kapitole o manželství

není jediná původní myšlenka kromě nesmiřitelné banality, že manželství hubí lásku, což je „myšlenka stará jak ohmataná onuce“, jak říkal náš pan profesor latiny. V jejím líčení chybějí děti i pozitivní aspekty lidské dvojice a nade vším se vznáší nuda a životní nechut', kterou by Beauvoirová, „Saganová bez šarmu“, chtěla vnuknout i nám (máme-li použít obratu kritika jejího posledního románu), avšak dosahuje jen naší nechuti ji číst. Autorka vychází z fiktivní rovnoprávnosti, kterou vždycky reklamovaly modré punčochy, přesvědčené, že „obě pohlaví si nerozdělila nikdy svět rovným dílem“ (str. 15) a že dokonce (slyšte!) „nejhorší prokletí, které leží na ženě, je to, že je vyloučena z válečných výprav“ (str. 28).

Klíčem k problémům ženského světa nejsou rozbory názorového světa žen, ale reálné vztahy, syntetická antropologie zobecňující poznatky konkrétních společenských věd lidské praxe, která vytváří prostor širší svobodě. Muži nenapsali knihu o prvním pohlaví, ne snad proto, že cítí svou převahu, ale prostě proto, že obecnost není produktivní terén moderní vědy. Je jen prostorem metafyziky (špatných) filosofů pronásledujících v černém pokoji oni černou kočku, která tam není. Kdyby tam byla, nemohli bychom, ani otupění bestsellerem, přehlédnout ony jiskřivé oči, zářící do tmy. Básníci a filosofové jsou vnímaví k podstatě života v kočce i v ženě. Chápu bez symbolismu a transcendence skvostné ženství, od něhož nás paní Beauvoirová a Dubská pro změnu odpoutaly, ačkoli je krásné jaro.

Helena Klímová: *naposledy: Člověk nebo sexus.* In. Literární noviny, Vol. 16/1967, No. 24, s. 6-7, vyšlo 17.6. 1967

POLEMIZUJE SE KOLEM PSEUDOPROBLÉMU?

„Čtu-li Svitákovu kritiku Beauvoir, říkám si? Ten je chytrý; ale při polemice Patočky a Dubské dávám za pravdu zase jim,“ říká můj kolega Vaculík a není to jen tolerance ke svobodě různého názoru, je to i proto, že podstatě otázky, to, co nutí tolik čtenářů nejrůznějšího vzdělání brát pero do ruky a připojovat se k diskusi, není spor o knížku, ale skutečnost sama, která volá po léčení. Čtenáři cítí naprostou nedostatečnost koncepce ženské otázky u nás.

„...polemizuje se kolem pseudoproblému...pokud by existoval nebo dosud existuje problém ‚druhého pohlaví‘...tedy je třeba jej chápat a řešit jen jako součást nejširšího lidského problému: vztahu člověka k sobě samému, ke své lidské podstatě, již přece nelze rozdělovat na podstatu ‚mužskou‘ a podstatu ‚ženskou‘. (Frant. Korovec, Týnec n./Sáz. – Brodce).

S touto správnou teoretickou devízou však kontrastuje řada nedorozumění v praxi, jež se týkají pouze žen: jestliže nedávno byla perspektivou ideální ženy údernice radostně uskladňující děti do jeslí, nyní je naopak mnoho žen ohroženo tím, že podle nové soustavy řízení se podniky zbavují méně výkonných zaměstnanců a mnoho dívek postihuje nepřiznaný numerus clausus při přijímání do míst a škol. Staré chyby se nevyrovnaly, pouze se na ně vrství nové, a poměry se tak podobají přeslazenému čaji, jemuž chcete pomoci lžičkou soli. Ženská otázka zodpovězena nebyla, pouze se pozměnila formulace.

CO SI PŘEDSTAVUJEME?

„Odvolávat se na problémy obecně lidské, proklamovat, že žena je především člověk, tvor společenský a osobnost, znamená řešení nepřijemné (ženské) otázky prostě odsunout,“ píše František Kautman a s tím porovnává naopak výhledy idejí emancipačních: „Žádná rovnoprávnost zatím nemá naději na to, aby rození dětí rovnoměrně rozdělila mezi muže a ženy. A to není jen prostý biologický fakt – k němu se poutá splet’ složitých psychologických problémů...Volat po faktické rovnoprávnosti není (tedy) o nic užitečnější, pokud neřekneme konkrétně, co si pod tím představujeme.“ „Jak má chápat u nás žena samu sebe a kde tkví řešení ženského problému, jsou otázky nadmíru naléhavé, na jejichž zodpovězení čeká většina žen u nás. Těmto ženám nic říct ani žádná filosofie minulosti ani opatrnicky pod pokličkou udržovaná Kinseyova zpráva, ale bohužel ani současná marxistická filosofie a rehabilitovaná sociologie, kterým samotným zde není a ani nemůže být zcela jasno“ (Stanislav Kaplan, Praha).

Těžko uvažovat o funkci ženy ve společnosti, jestliže o obrazu společnosti samé existují názory různé. Ti kteří tedy nějakým způsobem obrábějí u nás ženskou otázku v praxi, buď setrvávají strnule u klasického pojetí, nebo pěstují čirý empirismus. Je pravda, že v současné době existují četná hodnotná empirická zjištění a průzkumy, avšak nespojitost mezi nimi a společenskou koncepcí (za první) a nespojitost mezi nimi a společenskou praxí (za druhé) dosud trvá. Koncepční vakuum se pak sytí různými pověrami, ať už jejich původním zdrojem jsou předsudky nebo zjednodušená a zvětšela podoba citátů.

POVĚRA ZAMĚŇUJÍCÍ IDEÁL A SKUTEČNOST

„Nemohlo by být nic tragičtějšího než z daleko předsunutých pozic teorie dokazovat, že dnešní žena se nemusí bouřit proti plyšovému salónu konvencí včerejška, a nevidět, kolik žen by u nás do tohoto salónu (přízpůsobeného našim šedesátým letům) s radostí opět vstoupilo. Už jen proto, aby nemusely vstávat za tmy, budit malé caparty a cválat s nimi do jeslí, tlačit se do tramvaje, vysedávat či vystávat nad málo zajímavou a tvůrčí (ve většině

případů) prací jen proto, aby mohly domů přinést zaručeně ‚nerovnoprávnou‘ mzdu jako přílepení k platu svého muže“ (Stanislav Kaplan).

Pověra, která zaměňuje ideál a skutečnost, se tváří, jako by v okamžiku, kdy přijmeme zásady rovnosti a stejných práv obou pohlaví, jako by v tom okamžiku slovo tělem učiněno bylo. Tato pověra dlouho odolávala, než připustila vedlejší zplodiny emancipace (jako je dětská otázka), a nyní se brání zobecnit jednotlivé příznaky nové diskriminace žen. Tato pověra je však nakonec nebezpečná obojímu, ideálu i skutečnosti, neboť obojí znetvořuje a podporuje rezignaci, apatii a nedůvěru.

Domnívám se však, že důvod záměny ideálu a skutečnosti není jen demagogický voluntarismus, ale že příčina je hlubší, že důvod tkví v nedostatcích způsobu našeho myšlení a našeho hodnotového systému.

Člověka nečiní šťastným či nešťastným skutečnost sama, ale míra, kterou se skutečnost přibližuje či vzdaluje jeho ideálům. Marxistický přístup ke světu je aktivistický, předpokládá adaptaci světa k obrazu člověka. Tím sice urychluje sociální změny, realizaci ideálů, avšak bezradně zůstává stát před skutečnostmi lidsky nepozměnitelnými, jako je smrt, neúspěch, škaredost, nemohoucnost, náhoda. Tyto aktivistické hodnotové soustavy totiž neznají to, co znalo (zase jinak nedokonalé) náboženství: umění smířit se se skutečností.

A z obdobného důvodu, že se nedovedeme vyrovnat s tím, co jsme dosud neuskutečnili, že nedokážeme změřit rozdíl mezi skutečností a budoucností, také z toho důvodu namlouváme sami sobě iluze a pověry.

POVĚRA O DOSAŽENÍ ROVNOPRÁVNOSTI POUZE SKRZE ZAMĚSTNANECKÝ POMĚR

Oceňujeme práci tramvajačky nebo pomocné dělnice, ale nikoliv ženy v domácnosti (ač všechny takové práce jsou svou podstatou málo produktivní a dokazují nerozvinutou mechanizaci). Platíme v jeslích práci sestry, kuchačky, pradleny atd., ale nikoli matky, jestliže tutéž práci vykonává pro dítě sama. Měřítkem tu tedy není míra užitečnosti, složitosti nebo racionalizace práce, ale míra její institucionalizace. Snaha o rovnoprávnost tedy sama uvažuje nerovnoprávně: ženská práce se nedocení sama o sobě, ale pouze tehdy, až se po mužském vzoru institucionalizuje. (V tom se ale projevuje rozdíl mezi cenou a hodnotou podle kapitalistického způsobu myšlení! Cenu má potom jen ta práce, kterou lze směnit jako zboží.)

Avšak nedosti na tom: z obdobné degradace žen plyne i nižší ohodnocování ženských pracovních odvětví. Neboť kde jsou kritéria pro porovnání práce sestry a horníka, textilačky a slévače? Kde jinde než v subjektivních předsudcích?

Ženy jsou tedy znevýhodněny nadvakrát: jednak tím, že ke společenskému uznání jejich práce se vyžaduje, aby tato práce byla institucionalizovaná, jednak tím, že i za tohoto předpokladu je podceněna.

Jestliže pro tento okamžik ponecháme stranou přání určitého počtu žen po realizaci v tvůrčím samostatném díle, je způsob, podle něhož se emancipace chápe především a pouze jako zaměstnání, dán jednak dočasnou hospodářskou potřebou, ale především určitou koncepcí. Koncepcí, která dosud setrvává na původně kapitalistickém způsobu myšlení, na oddělování ceny a hodnoty a oceňování pouze toho, co je bezprostředně směnitelné jako zboží. Humanistický způsob hodný socialismu by měl docenit ženskou práci jako takovou.

Znamená to, že ženy nemají být zaměstnány, jak ihned vyvozuje náš drobný demagog? Nikoli, ale není možno emancipaci lidského tvora zaměňovat pouze za institucionalizaci jeho činností; to mlže být pouze jedna ze složek, navíc historicky omezená.

Jestliže však zaměstnání ženy nechápeme jako nutnou podmínku emancipace, kdy je tedy společenským progresem a kdy regresí?

Zaměstnání ženy je regresí, když:

- a) nahrazuje racionalizaci práce mužské (namísto zakoupení moderního stroje zaměstná podnik pět nekvalifikovaných dělnic)
- b) vytváří vedlejší zplodiny – problémy bolestivější, než které řeší (dětská otázka)
- c) po stránce pohnutek jde o východisko z nouze /podle průzkumu 80 % žen u nás pracuje z důvodů finančních)

Progresem je, když:

- a) žena zaměstnáním získá práci společensky produktivnější než je ta, kterou opouští,
- b) jí zaměstnání přináší pocit štěstí.

POVĚRA O TOM, KDO TVOŘIL DĚJINY

„Pobouřilo by mne, kdybych byl ženou, a pobuřuje mne i jako muže apodiktické prohlášení, že dějiny lidstva jsou dílem mužů. ‚Otrokyně mýtů, které vytvořili muži, oběti poměrů, které jim byly vnuceny muži, nástroje přírody, které uvádí do pohybu muž‘..., ale vždyť to není pravda, vždyť je to nesmysl!“ píše pan Ladislav Jehlička, redaktor nakladatelství Odeon, a zdůvodňuje svůj názor: „Od prvopočátku dějin má ženy přinejmenším stejný podíl na vývoji lidstva a jeho dějinách jako muž. Je zbytečno mluvit o kultu matky ve starém Římě, kultu ženy rytířském středověku, o vynikající účasti žen na myšlenkovém rozvoji 18. století, o tisících...velevýznamných ženských postavách v celém průběhu lidských dějin. Stačí si uvědomit, jak mimořádný a leckdy určující podíl má žena v mužově díle jako matka, manželka, milenka, přítelkyně – co je vlastně její podíl a jaký je spravedlivý podíl mužů? Vezmeme-li si jen oblast ryzí politiky..., lze tu vůbec zvážít a stanovit ženský vliv? Pochopitelně? Chytré ženy (stejně jako chytří kněží) se nikdy nesnažily samy dělat politiku, ale ovládly ty, kdo jí dělali. Ale kdo změří jejich význam?“

Dějiny jsou dílem mužů v tom smyslu, že mužská činnost a mužské zásluhy byly s rozvíjející se dělbou práce většinou pojmenovány, zařazeny, institucionalizovány, zatímco ženské většinou nikoliv. Dějiny jsou dějinami moci a zároveň dějinami rozvoje institucí, tedy záznam činnosti mužů. To je fakt, ale myslím, že z toho netřeba vyvozovat pro ženy nic zarmucujícího. Chvála mužů jakožto tvůrců dějin a civilizace nevysloveně předpokládá, že se jedná o dílo dobré, avšak abstrahující duch, jemuž lze přičíst mimo jiné tvorbu institucí (zevšeobecněním a petrifikováním společných znaků určitých činností) je rovněž otcem odcizení (kdy se zevšeobecněný a petrifikovaný obraz dostává do rozporu s konkrétní nebo pokročilejší skutečností). Pokud tedy tato civilizace je pro nás důkazem mužských předností, je zároveň i důkazem jejich nedostatků.

Tento argument tedy problematizuje dosavadní emancipaci, neboť ta vychází z nepřiznané a neuvědomělé degradace žen, jejich úlohy a specifiky, jakoby se ženy staly plnohodnotnými teprve tehdy, dokáží-li totéž a stejně co muži, dokáží-li stvořit stejné dílo jako muži.

Jeden z nejzajímavějších čtenářských dopisů (Hana Slivková, Praha) uvažuje právě nad touto věcí:

„...Napsal (Sviták) něco, co je důležité pro skutečnou rovnoprávnost žen a co jim u nás nebere ani buržoasní společnost, ani svět mužů, ale jejich vlastní propaganda...Urází mne totiž pohlavní hledisko u nás vžitě. Vždyť toto dělení se přeci nezakládá než na rozdílu biologickém. Rozdíly intelektuálního a citového života by nás přece odvedly od vítězného hodnocení každé ženy jeřábnice či vědecké pracovnice ‚neženského‘ oboru.“

Ze stejného způsobu myšlení, s nímž polemizuje naše čtenářka, vychází známé licitace s počtem zasloužilých mužů a žen, kdy se třeba Johan Sebastian a Einstein vyvažují madame Curieovou a Valentinou Těřeškovovou.

Takové licitace vycházejí z nehumánního a nedemokratického předpokladu, z názoru o nestejně hodnotě lidí: Uznáme-li totiž mužskou nadřazenost proto, že Bach, Einstein atd. byli muži, či dokládáme-li rovnost pohlaví tím, že někteří jiní géniové se narodili i jako ženy, pak zároveň musíme uznat nadřazenost těchto vynikajících jedinců nad ostatními, „obyčejnými“ příslušníky téhož pohlaví, dále nadřazenost některých pokrevních skupin (Bachů, Purkyňů) nad jinými, které se neproslavily, a nadřazenost některých národů, těch vyspělejších nad ostatními a nadřazenost některých ras...Analogie s rasismem či teorií geniálního nadčlověka jsou nasnadě. Domnívám se, že humanista nemá argument typu Einstein, Bach atd. kontra madame Curieová, Valentina Těřeškovová atd. vůbec přijmout. „Charakter je víc než intelekt“ – napsal jeden z těch, jimiž se argumentuje, Albert Einstein. Nevykládám si to jako výzvu k moralizování, ale jako ilustraci k tomu, že přes veškerý upřímný obdiv k velkým duchům – ponejvíce mužům, nelze jejich jménem bagatelizovat nekonečno anonymních konkrétních (častěji ženských) počínů, jež byly pro druhého jedince tím nezbytnější, čím méně obecnosti, abstrakce, všeplatnosti a monumentality obsahovaly.

Kdyby si všichni lidé předsevzali výrobu sebemonumentů, ocitli bychom se brzy v pěkně zegalizovaném a pěkně vychlazeném lapidáriu.

POVĚRA O TOM, JAK NEJÚSPĚŠNĚJI TRANSCENDO VAT

„Další věc, která mne ‚nadzvedla‘ (na polemice proti Světákoví, píše Hana Slivková), byla buď nedomyšleností nebo něčím přímo nedemokratickým. Je-li zaměstnání ženy podmínkou toho, co vyjadřují krásné termíny jako transcendence, ptám se tedy, jaké zaměstnání vlastně. Vypadá to skoro na povolání intelektuální. Pak by na tom ovšem byly špatně všechny ostatní ženy, kterých je většina, a stejně špatně muži podobných profesí...“

Jestliže nebereme v úvahu východní způsob transcendence (v mystice, meditacích), zná naše kultura v základě dva způsoby přesažení sebe sama: v díle a v druhém člověku (lidech). Protože pak celá civilizace je velkolepou mužskou transcendencí v díle, chce emancipační hnutí ženě rovněž umožnit transcendenci v díle za nevysloveného předpokladu, že všechny ženy od prapočátku dějin až po tuto dobu byly netranscendující nešťastnice. Avšak pokud sebeuskutečňování v díle odpovídalo až dosud spíše mužskému typu, i ženy znaly způsob transcendence.

Protože ale existuje nebezpečí zvlgarizování, je nyní nutné odbočit: nově narozené dítě žije v období, kdy nerozlišuje matku a sebe sama, potřebuje přítomnost otce a dobu několika měsíců, aby vytušilo rozdíl mezi já a nejá, mezi matkou a sebou. Tato původní neurčitá, ale sladce bezpečná tma v průběhu let nezmizí, ale vyjasňuje se, racionalizuje do uvědomělejších obrysů a v nejhlubším pozadí motivace dospělého jedince, v nejhlubším pozadí jeho životního pocit, nalézáme onu původní bezpečnost a lásku (nebo nelásku). Takováto hluboká danost, sahající daleko před hranice racionality, vracející se přes emocionalitu, biologii až k neznámým počátkům, jež se nám zdají metafyzické, nemůže být jednostranná, ale je umožněna jediným způsobem: obdobným ztotožněním, přesažením sebe sama, transcendencí ze strany matky. A právě tak, jako se dětská závislost

racionalizuje a jak se dítě socializuje, tak se v průběhu let mění i vztah matky ze sebeobětavého na rovnoprávný. Avšak právě tak, jako u dospělého syna či dcery na nezřetelném dně vědomí setrvává matka v podobě motivace k činnosti a mravního imperativu, tak ve schopnosti matky a v biologicko-psychologické paměti celého pohlaví setrvává možnost transcendence (a to nejen už pouze skrze dítě), skrze konkrétního člověka vůbec.

Toto rozdělení na „mužskou“ a „ženskou“ transcendenci rozhodně nechce být nijak schematické ani vylučující: žena (některá více, jiná méně) je schopna transcendence v díle stejně jako muž (některý více, jiný méně) je schopen transcendence skrze druhého člověka a ve skutečnosti se většinou oba na obojím podílejí, právě proto, že oba jsou dáni nejen tím, co je rozlišuje, ale i tím, co je jim společné. Avšak podstatná je skutečnost taková, jaká je, a domnívám se tedy, že ženy až dosud většinou nebyly tvůrci velkých děl nejenom pro svá případná sociální a sexuální jařma, ani pro menší schopnosti, ale prostě proto, že je k tomu nepoháněla ona prazákladní existenciální úzkost, úzkost individuálního konce, tíha, síla i osamocení vlastní existenciální individuality, které nutí muže zvětčovat se v díle a ve skutcích a které z nich častěji tvoří výrazné individuality nežli z žen.

„Muž je celý muž i bez ženy. Žena je komplementární v tom smyslu, že do sebe zahrnuje nejen muže, ale i dítě. Je to méně nebo více? Řekl bych, že více. Nechtěl bych být nevkusný, ale zdá se mi, že paní Beauvoir napsala tu knížku tak, jak ji napsala, právě jen proto, že mluví ze stanoviska ženy bez dítěte...“ (Ladislav Jehlička)

Muž se s onou existenciální úzkostí vyrovnává (až dosud vyrovnával) častěji transcendencí v díle, žena častěji transcendencí v člověku.

Oba dva způsoby mohou k nepoznání poklesnout: z ženy se stane kvokající omezená samička, z muže automat, otrok, nádeník. Ženská otázka se zajisté neřeší správně, jestliže se a) žena (obecně) nařkne z kvočnovství, a tedy b) ve jménu pozdvižení k transcendenci v díle, c) se proto uvrhne do stavu nádeničiny, d) bez možnosti transcendence té či oné.

Socialismus u nás provedl sice střidu majitelů, avšak způsob připoutání člověka k práci, jeho závislost na technickém rozvoji dosud trvá a zůstává i nemožnost mnoha lidí, mužů i žen, transcendovat v díle. Toto připoutání člověka k neživému mechanismu, počaté kapitalismem a končící (patrně) uskutečněním automatizace a vědeckotechnické revoluce, přeceňuje hodnoty výkonu, dobytí, dosažení, hromadnosti, aktivity a nedoceňuje hodnoty, jež jsou spjaty s živým konkrétním jedinečným člověkem. Dosavadní pojetí emancipace tento hodnotový horizont myšlenkově ani praxí nepřekročilo, v čemž se shoduje s praxí našeho výrobně spotřebního socialismu.

Naše současná koncepce ženské otázky a situace žen vůbec neodpovídají marxistickému způsobu řešení, ale kapitalistickému hodnotovému systému.

Emancipace ženy, jejímž výsledkem je degradace dosavadního „ženského“ způsobu transcendence skrze dítě, je jen průvodním jevem společenského degradování transcendence skrze člověka vůbec. Opusťme filosofickou terminologii: zjišťujeme u nás nedostatek sociálních koncepcí i praktických opatření pro staré lidi, pro děti bez rodin, pro politické vězně z dob války, pro cikány, pro propuštěné recidivisty...což jsou skutečnosti, které nebyly způsobeny pouze hmotnými nedostatky, ale i neúplným hodnotovým systémem. Naš hodnotový systém ztělesňuje to, co čemu Fromm říká „otcovský princip“, tj. je přísně objektivní nebo se o to snaží, odměňuje „zásluhy“ a trestá „viny“ bez ohledu na subjektivní možnosti. Bolestně nám chybí to, čemu Fromm říká „princip mateřský“: milosrdenství třeba i neobjektivní, neefektivní a neracionální.

Společnost pro svou harmonii a lidé ke svému štěstí potřebují obojí způsob transcendence: jak skrze tvorbu, tak skrze člověka. Druhé bez prvního je nemožné – to by se musel zastavit vývoj; první bez druhého znamená odcizení a zvěcnění až po samu mez života.

Jestliže tedy ve společnosti našeho typu systém nepočtené rodiny a technický rozvoj umožňují (mohly by umožňovat) ženě uplatnění i jiných schopností než jen mateřských na biologické úrovni, pak by to nemělo zároveň znamenat i zapomnění, opuštění, zmarnění onoho způsobu transcendence, jenž je s mateřskou funkcí spojen; tento způsob transcendence člověka by naopak ku prospěchu společnosti měl být povýšen a přiřazen do soustavy společenských hodnot. (Tím by pak samozřejmě vymizel hodnotový rozdíl mezi „mužskou“ a „ženskou“ prací a obavy o přílišné „sexuální segregace“ povolání.)

NEPOVĚRA (PŘEDPOKLÁDEJME)

Podnětem k rozmachu emancipačního hnutí byly ideály Velké Francouzské revoluce, kdy ve jménu emancipace člověka měly být zbořeny všechny rozdíly v hodnotách lidí či skupin lidí. Tragédií tehdy koncipované ženské otázky byla kontaminace ideálů francouzských jakobínů s rodícím se hodnotovým systémem kapitalismu. Zosobněním hodnot tohoto systému byl úspěšný, výkonný, ctižádostivý muž-dobyvatel, tvůrce, podnikatel, člověk, ovládající Věci a Svět. Tyto hodnoty jakožto ideál přijímá i ženské hnutí a postupně zatlačuje dosavadní mariánský ideál ženy. (Avšak starý mariánský ideál, bytostně neschopný konkurence a zatížený pasivitou, měl jednu nespornou přednost: skrze své sepětí s dítětem byl více než s věcmi spjat s člověkem.) V ovzduší jakobínského respektu k člověku a jeho duchu vzniká vlivem mladého kapitalismu jakožto paradox ideál nepřiliš humánní, a tímto tragickým paradoxem trpí naše kultura dodnes.

Pro naši úvahu může být zajímavé i srovnání s vývojem role ženy v izraelských kibucech: „Před třiceti lety byla žena hrdá, že zdolala fyzické těžkosti. Stejně jako muž nakládala uhlí do lodí, stavěla silnice a domy,“ píše nám paní Cipora Nirová, z kibucu Shomrat. „Od doby této mechanické rovnoprávnosti prošlo kubické hnutí značný kus cesty.“ V závislosti na hmotném rozvoji se diferencovaly potřeby a zdá se, že se mění i názor ženy na sebe samu. „První kibucovská generace se nejvíce blížili tomu, čemu jsme říkali rovnoprávnost“, řekl mi loni v Izraeli Menachem Geron, jeden z prvních osadníků a vysokoškolský profesor psychologie. „Ženy dělaly nejen nejtěžší práce s námi, ale byly i stejně společensky aktivní. Ale přesvědčili jsme se, že ženská otázka není jen otázkou ekonomických a politických podmínek a vymizení předsudků. Dnes, po třiceti letech, jsou ženy opět méně aktivní na schůzích a mají nižší funkce. Nerevoltují, ale přijímají. Jistě, z marxistického hlediska je hloupost myslet, že za jednu dvě generace se vše změní, ale stejně dochází k názoru, že to všechno je jinak, že ženy jsou jiné.“ Mladé ženy, narozené v kibucu a vychované stoprocentně „rovnoprávně“ vidí dnes v rodině mnohem důležitější faktor než jejich matky – emancipantky po mužském vzoru, a vracejí se k „ženskému modelu“ i v jiných směrech.

„Když jsem před lety napsal článek o psychologických rozdílech obou pohlaví, byl jsem velmi napaden, a to především naším výborem žen,“ řekl Menachem gardin. Jeho kolega, sociolog Menechem Rosner se s ním shodoval: „Odlišnost, či stejnost pohlaví není dána jen stejnou či rozdílnou úlohou v práci a v její dělbě. Důležité je, jaký je vůbec projekt ženy, co to je model ženskosti, k čemu se má spět, protože nelze přistoupit na mechanické egalitářství. Pro každý typ z obou pohlaví nutno nalézt vlastní možnosti, vlastní projekt.“ Nad tímto faktem stojí za to zauvažovat.

Dosavadní způsoby emancipace se tedy zdají napodobovat filosofickou triádu: po věky trvala teze, danost: prvotní dělba práce mezi mužem a ženou, přisuzující ženě rodinu a muži veřejnou činnost.

Od této úlohy se distancuje jakožto od degradující a vnucené novodobé ženské hnutí, vrcholící Simone de Beauvoirovou. Toto hnutí jakožto antiteze směřuje právě k opačnému pólu.

Opakem ženy je muž, tedy k určité maskulinizaci ženského intelektu i společenské role. A protože všechny vývojové etapy se podivuhodnou časovou perspektivou v tomto století zkracují, možná, že stojíme již na prahu třetího stupně; a stojíme tam možná první, neboť kvantitativně (procento zaměstnaných žen) i kvalitativně (vedlejší účinky předešlého) je u nás ženská otázka nejrozvinutější.

Tento třetí stupeň by měl vyloučit chyby obou předešlých a integrovat jejich pravdy na vyšším stupni. Neměl by tedy hrozit „návrat žen k hrncům a kočárkům“, (jež v obavě jako rovnocenné směšuje Jan Patočka), ani bychom neměli nadále podporovat feministky s nadmírou zjednodušeným osobním životem. Už by se nám měla začít rýsovat představa ženy jakožto „ženského člověka“ (Irena Dubská), jenž je dán oběma svými bohatými a rozvinutými složkami a jenž je respektován nikoliv pro dosažení stejných cílů jako muž, ale na základě rovnosti rozdílného. Takovýto obraz by umožňoval, ale zároveň i předpokládal i pozměnění hodnotového žebříčku společnosti; jestliže totiž obraz ženy přijme určité nové hodnoty, zejména schopnost transcendence v díle, je zapotřebí, aby společnost do své soustavy hodnot více integrovala umění transcendence skrze člověka. Jinak rovnováha bude narušena v neprospěch humanismu.

Jestliže pak bude potřeba úroveň života a civilizace poměřovat počtem vynálezů, formou institucí, způsobem vlastnictví, počtem aut nebo tun železa na hlavu, bude zároveň potřeba poměřovat kulturu této společnosti podle toho, jak mnoho tyto výtvarky umožňují transcendenci skrze člověka. Výsledek pak bude mírou humanismu a zároveň nejúplnější odpovědí po úloze ženy a muže.

KONKRÉTNĚ!

Volá žena, která jakožto „méně produktivní“ přišla o místo; a dívka, která při přijímání na školu prohrála proti hůře prospívajícím chlapcům.

Konkrétní řešení bývají šita na míru konkrétním skutečností, bývají dočasná, nemívají obecnou platnost, ale pro současníky se stávají tím naléhavějšími. Za dnešního stavu věcí se dají v té nejnižší, konkrétní rovině tušit dvě východiska:

- a) zrovnoprávnit, tj. finančně ocenit individuální péči o vlastní rodinu
- b) založit řadu nových, dosud neexistujících, ale intenzivně postrádaných pracovních příležitostí: pro psychology, pedopsychology, sociální pracovníce, pečovatelské atd.

Tímto způsobem by se zlikvidovalo vakuum, které dosud existuje v celé jedné oblasti lidských starostí – v oblasti péče o člověka (viz hořejší zmínka o sociálních nedostacích), zároveň by se pomohlo neumístěnému dorostu a (za třetí) emancipace žen, by se tak touto drobnou aktuální praxí dostávala do souladu s emancipací člověka.